

SZEKERES BALÁZS	
Társadalmi- és politikai apátia az egykori bányászkolónián	3
JÓNÁS GERGELY	
A társadalmi kirekesztődés társadalmi tőke szempontú megközelítése rurális-urbánus összehasonlításban	23
FEHÉR SZILVIA	
Társadalmi tőke és egészségi állapot Pécsbányatelepen	41
BENÁK MELINDA	
Bonding, bridging, linking	
<i>A mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő kapcsolatok István-aknán</i>	57
SZEGEDI BRIGITTA-TÓTH RÉKA	
Az önkormányzat és a nonprofit szervezetek kapcsolata Siklós város példáján	64
ANTUS KATA	
Gerillaművészet a Kulturális Fővárosban	74
VASVÁRI FERENC	
A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása	90
<i>Számunk szerzői</i>	106

Impresszum

ACTA SOCIOLOGICA • Szociológiai tudományos szemle
II. évfolyam 1. szám, 2007. ősz • Megjelenik évente kétszer

ALAPÍTÓ KIADÓ: a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke

KIADÓ KÉPVISELŐJE: Dr. Schadt Mária

SZERKESZTŐSÉG

Felelős szerkesztő: Dr. Gáspár Gabriella

Lapterv: Szakos Roland

Szerkesztés, tördelés: Palanca Gábor

A SZERKESZTŐSÉG CÍME

7624 Pécs, Rókus u. 2.

telefon: +36 (72) 503 650/3530 • fax: +36 (72) 503 650/3550

e-mail: acta.sociologica@pecsvaros.hu

NYOMÁS

Reproflex Kft.

Felelős vezető: Misángyi Károly

7625 Pécs, József u. 28-32.

Telefon: +36 (30) 947 0089

Társadalmi- és politikai apátia az egykori bányászkolónián

A kutatás tárgya

A PTE-BTK Szociológia Tanszéke által 2005 tavaszán szervezett társadalomkutatási gyakorlat során kutatócsoportunkkal István-aknán végeztünk kérdőíves felmérést, mellyel a Pécs szélén található, erősen szegregálódott, és deprivált városrészben „kutattunk a társadalmi tőke után”. Dolgozatom alapját a kutatás nyomán elkészült adatbázis adja, amelynek elemzését a politikai-, és társadalmi aktivitás és a bizalom oldaláról végzem el a következőkben. A feldolgozásban segítségemre vannak a Robert Putnam által felállított¹ társadalmi tőke mutatók, amelyek bővebb ismertetésére a későbbiekben még visszatérek. Az elemzés során megvizsgálom, hogy az István-aknai lakosság körében mennyire tapasztalható politikai aktivitás, milyen típusú politikai kultúra figyelhető meg², milyen jelentős a társadalmi aktivitás, milyen a bizalmi háló³, és ezen tényezők közt milyen kapcsolatot találok, ha egyáltalán találok.

A kutatás terepe

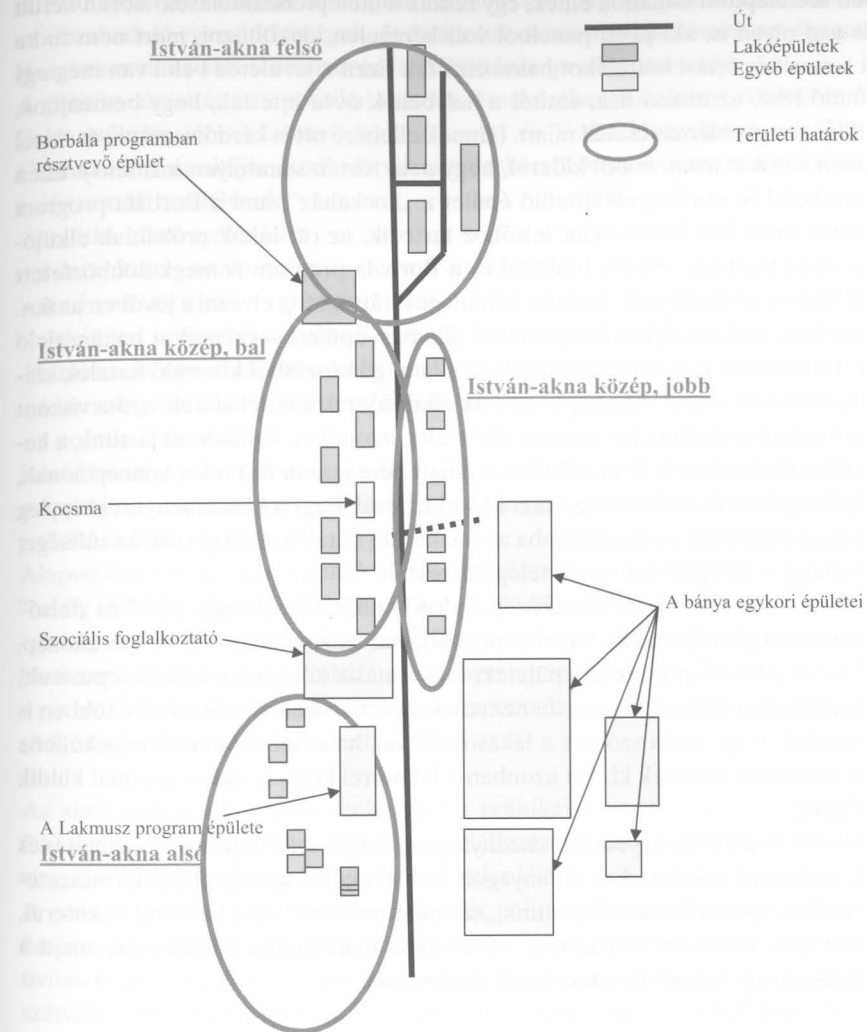
Kutatásunk terepéül tehát István-akna szolgált. Ez a településrész Pécs szélén, a Mecsek festői szépségű déli lankáin terül el. Az elhelyezkedését tekintve sajátos a helyzete, mivel amikor az XIX. század elején a DGT⁴ átvette a Pécs környékén található bányák irányítását, István-akna még a várostól több kilométerre feküdt, és semmi kapcsolata nem volt a várossal. A XX. század folyamán lezajlott extenzív iparosításnak köszönhetően Pécsnek mind a népessége, mind a kiterjedése alaposan megnőtt, így szinte karnyújtásnyira megközelítette a városhatár István-aknát – a közigazgatási határ jelentősen túl is lépett rajta –, azonban soha nem vált szerves részévé a városnak⁵. Ez önmagában nem példanélküli, de nem is mindennapos urbanizációs folyamat, az viszont végképp nem mindennapos, hogy amikor a kilencvenes évek táján megindult Pécsen is a szuburbanizációs tendencia, akkor a várost elhagyó „közép- és úrgazdag réteg” teljesen elfeledkezett a város ezen szegletéről. Egyik terepbejárásunk alkalmával a velünk tartó pesti vendég rá is csodálkozott, hogy a szuburbanizációs folyamat érintetlenül hagyta a környéket: „Ha ez Pest környéke lenne, már rég villákkal lenne tele”- monda a hölgy. Az érthető lett volna, hogy egy működő bánya mellé nem akartak kiköltözni azok, akik pont a környezetszennyezés és túlzásfoltóság miatt kerestek maguknak új lakóhelyet, viszont ez

a magyarázat sem állja meg a helyét, mert pont akkortájt zárt be a bánya, amikor az említett kivándorlási hullám megkezdődött. A bánya után csak néhány műemlékjellegű épület és a nyugodt kristálytisztá levegőjű erdő maradt. A kivándorlás iránya inkább déli irányba, illetve a Mecsek felé fordult, és a régi bányatelepekről teljesen megfeledkezett a város. Sem infrastrukturális, sem állagmegőrző beruházás nem történt a terepen egészen 2005-ig, amikor is a város széléig vezették a csatornát pályázati pénzből. Ez a politika azt eredményezte, hogy a hajdan virágzó bányatelep mára teljesen lecsúszott, erősen deprivált és szegregált, lepusztult, lerobbant, elhanyagolt, helyenként az emberi élethez alkalmatlan környezetet szolgáltat körülbelül 300 lakójának⁶. Elszegényedett, nagymértékben munkanélküli lakossága romos, lepusztult önkormányzati bérlakásokban tengeti az életét. István-aknát a várossal gyakorlatilag csak a helyi busz köti össze, ami – tapasztalatból mondhatom – nem jár sűrűn. István-akna helyzetét tovább rontotta, hogy a bánya bezárása után részben kiüresedő épületekbe, a pécsi telep-felszámolási program keretében az önkormányzat áttelepített családokat, így a telep-felszámolásból csak telep-áthelyezés, vagy inkább telep-eldugás lett. Természetesen a betelepítés feszültséget gerjesztett a régi és az új lakosok közt, ami még tovább rontotta az amúgy is kilátástalan helyzetet. A legjobban az egyik megkérdezett férfi jellemezte István-aknát: „Húsz éve még ahhoz kellett protekció, hogy az ember idekerülhessen, most ahhoz, hogy innen el.” Az elköltözés tényleg szinte lehetetlen, mert a lakóépületek jelentős része önkormányzati bérlakás, így azt nem értékesíthetik a lakók, ebből adódóan esélyük sincs előteremteni a szükséges önrészt még a lakáshitelhez sem, nemhogy önerőből vásároljanak új lakást. Nincsenek sokkal jobb helyzetben azok sem, akiknek saját tulajdonuk a házuk, mivel az István-aknai ingatlan árak közelítenek a nullához, így ők sem tudnak továbblépni. A kérdőívezés közben viszont alig talákoztunk olyanval, aki azt mondta volna, hogy nem akar elköltözni onnan.

A városvezetés 15 évig tartó amnéziája idén viszont a múltás jeleit kezdi mutatni, mert a György-telepig tartó csatornázás, és a Borbála program⁷ keretén belül zajló istván-aknai tömbház felújítás talán egy hosszú, rögös út első lépései lehetnek. Mindenesetre az mára nyilvánvalóvá vált, hogy az egész keleti városrész megérett egy komplett rehabilitációs programra. A kérdés csak az, hogy ez a program a korábbi tapasztalatokat felhasználva valóban rehabilitációs jelleget ölt majd, vagy csak előkészíti a terepet a megkésett kertvárosiasodáshoz, és a jelenlegi lakosságot tovább költöztetik-e.

Az István-aknán töltött egy hét során sikerült gyakorlatilag teljesen feltérképeznünk a településrészt, mind az épületek felépítését, állagát, és elhelyezkedését, mind a lakosság összetételét, és szegregálódását. Érdekes volt megfigyelni, hogy a várostól erősen szegregálódott István-aknán belül hogyan különülnek el tovább az ott lakók.

A tapasztaltak alapján István-aknát négy részre osztottuk:

*Az épületek elrendezése hasonló, de a térkép csak szimbolikus, nem ábrázolja pontosan sem az épületek elhelyezkedését, és néhol a számukat sem.

István-akna alsó: a DGT idejében épült teljesen különálló rész, az ott élők régebben költöztek oda, jobb körülmények közt, viszonylag konszolidáltan élnek, nem nagyon érintkeznek a többi emberrel. István-akna közép, az úttól balra eső terület: szintén a DGT építette felügyelői lakásoknak, kicsit vegyesebb képet mutat, de még mindig konszolidáltabb, helyenként a környezetből kiemelkedő lakókkal. Itt is régebbi lakók élnek. István-akna közép, az úttól jobbra eső terület: a DGT által épített egykori bányatisztviselői házakat két részre osztották, így egy-egy lakás alapterülete átlagosra csökkent. Itt főleg a nyolcvanas évek végén ideköltözöttek élnek. István-akna felső:

a szocialista bányavállalat bányamentőinek épült tömbházak. Ezekben az utóbbi években idetelepített családok élnek, egy részük a „telepfelszámolások” során került ide, de van olyan is, aki pécsi panelből volt kénytelen ideköltözni, mert nem tudta fizetni a rezsit és óriási hátralékot halmozott fel. Ezen a területen belül van még egy elkülönülő rész, az utolsó ház, amitől a helybeliek óvva intettek, hogy bemenjünk, egy különösen problémás család miatt. (Ennek ellenére ott is kérdőíveztünk, és mivel most ezen sorokat írom, ebből kiderül, hogy nem történt semmilyen incidens). Ezen területen belül is némileg elkülönülő épület a „kockaház”, ami a Borbála program célterülete, mert bár István-akna felsőhöz tartozik, az ott lakók próbálnak elkülönülni a többi tömbház alkotta bloktól és a Borbála program is megkülönböztetett státuszt biztosít az épületnek. Szintén különleges státuszt fog élvezni a jövőben az ú.n. Lakmusz-ház, ami az egykori bányamentő állomás épülete – valamikor banánérlelő is volt. Itt kerültek kialakításra lakások az állami gondozásból kikerülő fiatalok számára. Kutatásunk idején még épphogy csak elkezdődtek a munkálatok, azóta viszont nemrég átadták az épület első szintjén elkészült garzonokat. Amikor ott jártunk, a helyiek a hiányos ismeretek és az előítéletek miatt nem igazán örültek a koncepciónak, bár voltak olyanok is, akik támogatták. Idővel kiderül, hogy a kezdeményezés tényleg segít-e majd integrálni a társadalomba az odakerülő fiatalokat, vagy csak feszültséget szül az amúgy is hányattatott sorsú településrészen.

Saját tulajdonú házak „alsón”, és „közép, balon” találhatóak, „közép, jobb” és „felső” végig önkormányzati bérlakás. Ezzel a megoszlással összhangban „alsón”, és „közép, balon” kicsit jobb állapotúak az épületek, míg a másik két részen erősen lepusztult, lerobbant házakat láttunk. Ez persze nem csak a bérházakban lakók hibája, többen is panaszkodtak, hogy hiába szólnak a lakásosztályon, ha a házban valamit meg kellene javítani, soha nem mennek ki. Ha azonban a lakbérrel késnek, akkor azonnal küldik a felszólítást.

István-aknán az utcakép egyébként viszonylag rendezett, csak helyenként szemetes és a házak omladozó vakolata kelt elhanyagolt hatást a külső szemlélőben. Természetesen ha jobban körülnézünk találhatunk „szemétdombokat” és a házakról is kiderül, hogy nem csak a vakolat omladozik. István-akna demográfiai jellemzésére majd a későbbiekben, az elemzés keretein belül térek vissza.

A kutatási kérdés, annak relevanciája, az elméleti háttér és a módszer

A kutatásom témája, mint azt már korábban jeleztem, az István-aknán megfigyelhető társadalmi tőke koncentrációja és jellege, azon belül is az aktivitással és a bizalommal kapcsolatos tényezők. Megfigyelhető-e valamilyen politikai aktivitás, milyen típusú politikai kultúrával rendelkeznek a megkérdezettek? Milyen mérvű és irányú társadalmi aktivitás tapasztalható István-aknán? Az emberek mennyire bíznak egymásban, és különböző intézményekben? Ezek a kérdések milyen kapcsolatban állnak egymással? Milyen összefüggés figyelhető meg köztük?

A kérdés szociológiai relevanciáját a társadalmi tőke fogalmának napjainkban tapasztalható előtérbe kerülése, és vitatott elmélete szolgáltatja. Társadalmi relevanciáját az elszabaduló egyenlőtlenségek, és az általuk okozott rombolásnak az elbagatellizálása, valamint az aktuális városrész-rehabilitációs projekt indokolja.

A politika aktivitás és a politikai kultúra témakörében Körösi András és Enyedi Zsolt műveire támaszkodom⁸, akik Almond és Verba klasszikussá vált *The Civic Culture* című munkáját veszik alapul a kérdésben. Körösi szerint a politikai kultúra dimenziói az alábbiak:

- politika iránti érdeklődés
- a demokrácia értelmezése
- rendszertámogatás
- a politikai közösséghez való viszony
- bizalom az egyes intézményekben
- a kormányzati teljesítmény megítélése
- a politikai részvétel.

Kérdőívünkben ezen dimenziók közül közvetlenül szerepelt a bizalom egyes intézményekben és a politikai részvétel. Ezen kérdések összesítésével kaphatunk képet a politikai kultúra típusáról.

Alapvetően három típusú politikai kultúrát különböztethetünk meg:

- aktív (elmege szavazni, jól informált, érdeklődő, tevékeny, tudatos)
- passzív (nem szavaz, nem informálódik, de nem is utasítja el a politikát, alapvetően bizalommal viseltetik a politikai intézményrendszer iránt)
- parokiális (nincs képe a politikáról, csak a személyes szférája foglalkoztatja és elutasító, bizalmatlan a politikával szemben).

Az aktív politikai kultúrájú embereket a politikai részvétel jellemzi. Ha a kérdőív feldolgozása során politikai aktivitással találkozunk, akkor bizton állíthatjuk, további vizsgálat nélkül az aktív politikai kultúra jelenlétét.

A passzív politikai kultúra és a parokiális politikai kultúra közt viszont nincs éles határ a politikai aktivitás alapján, mind a két attitűdről elmondható a politikai aktivitás hiánya. Kizárólag a politikai passzivitásra utaló attitűdök alapján nem lehet szétválasztani a két csoportot. Ezekben az esetekben össze kell vetnünk a bizalomra vonatkozó kérdésekre adott válaszokkal a politikai részvételre vonatkozó kérdésekre adott válaszokat, hogy közelebb kerüljünk a megoldáshoz.

A passzív politikai kultúra jellemzője a bizalom magas szintje. A passzív politikai kultúrájú emberre jellemző, hogy bízik a politikában, annak különböző intézményeiben és képviselőiben, és általában az emberekben is. Tehát, ha a politikai aktivitás hiánya magas bizalmi szinttel párosul, megállapíthatjuk a passzív politikai kultúra jelenlétét. A parokiális politikai kultúra jellemzője az alacsony bizalmi szint. A parokiális politikai kultúrájú emberekre az jellemző, hogy egyáltalán nem foglalkoznak a politikával, a saját kerítésüknél véget ér érdeklődésük és szubjektív kompetenciájuk. Az elemzés során parokiális politikai kultúrára utal a politikai aktivitás hiányának az alacsony bizalmi szinttel való együtt járása.

A politikai kultúra vizsgálata azért releváns a társadalmi tőkét vizsgáló kutatásunk szempontjából, mert a két fogalom szoros kapcsolatban áll egymással. A társadalmi tőke egyik dimenziója a politikai aktivitás és tudatosság. Ezen a ponton kapcsolódik és fonódik szorosan össze a látszólag külön kezelt politikai és társadalmi aktivitás, valamint a bizalom kérdésköre.

A társadalmi aktivitás és bizalom kérdéskörét Tocqueville és Putnam, valamint Durkheim és Utasi munkáit felhasználva elemzem és értelmezem.

A putnami⁹ tipológiából a társadalmi tőke fontos mutatói közül néhány szerepelt a kérdőívünkben és a kutatási problematikám szempontjából is releváns:

- részvétel közösségi gyűléseken, rendezvényeken
- kapcsolatfelvétel politikai szereplőkkel (országos és helyi)
- kapcsolatfelvétel újságok, magazinok szerkesztőségével
- részvétel politikai tüntetésen, felvonuláson
- petíció aláírása, vagy aláírás gyűjtése
- vallási csoportbeli tagság
- sportrendezvények látogatása (szurkolás), csoportos sportolás
- adakozás, segélyezés
- az emberekbe vetett bizalom.

Putnam kutatásának¹⁰ kiindulópontja az Alexis de Tocqueville által a XIX. század első harmadában oly erősnek talált „társulás művészete”¹¹ az Egyesült Államokban, amiről kiderült, hogy erősen hanyatlásnak indult a XX. század második felében. Putnam, Tocqueville nyomán, az erős civil társadalomban látja az erős demokrácia alapját. A kilencvenes években éppen ezért kongatta meg a vészharangot az amerikai demokrácia felett. A *Bowling alone* című, később könyv formájában is megjelent 1995-ös publikációjának a címe hűen tükrözi az alap gondolatot, miszerint az emberek manapság egyedül tekéznak, míg pár évtizeddel korábban a tekézés állandó jellegű csoportos tevékenység volt, ami segített ápolni az egyén számára létfontosságú kapcsolatrendszert. Ez a kapcsolatrendszer fontos az egyén számára is a boldoguláshoz, az integráltsághoz, és fontos a társadalom számára is, mert ezen kapcsolati hálók sűrű szövevénye segít stabilizálni a társadalmi normákat. Ha ezek a kapcsolatok lebomlanak a XX. század túlzott individualizmusa miatt, akkor fellazulnak a normák, ami anómiához¹² vezet. Erről az individualizálódásról, és az ebből következő elgyökereltenedésről Utasi Ágnes is ír¹³. Szerinte ez a folyamat egyenesen elvezet a bizalmatlansághoz, a bűnözéshez, az egoizmushoz. A közvetlen emberi kapcsolatok működésének feltétele az önzetlenség, esetenként az altruizmus is. Ő civilizációs betegségnek tekinti a napjainkban megfigyelhető túlzott individualizálódást. Az ebből adódó normavesztés vezet a család nuklearizálódásához, továbbá ez a folyamat generálja a társadalom felső és alsó decilise közti különbség növekedését, ami tovább fokozza az individualizálódást, ezáltal öngerjesztő spirálba taszítja az emberiséget. Az elemzés alapja a kutatócsoportunk összesített adatbázisa, amihez kérdőívessel jutottunk. A kérdőívet egy nemzetközileg standardizálódó társadalmi tőke kérdőív alapján szerkesztettük¹⁴, figyelembe véve a terepünk adottságait és hiányosságait.

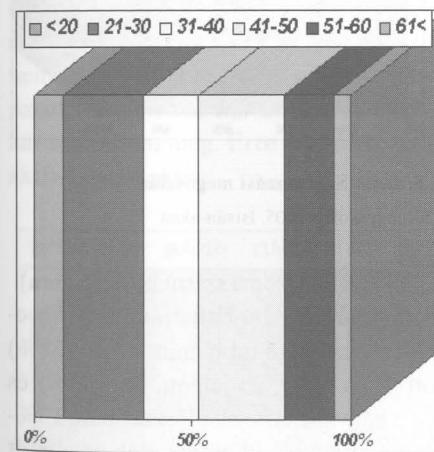
Fontos hangsúlyoznom, hogy bár közel teljes körű lekérdezést végeztünk, a felmérés eredményei csak óvatosan kezelhetők, mivel az elemszámunk csupán 87 volt. A kérdések nagy részénél látszólag szignifikáns eredményeket kaptam, azonban a kis elemszám miatt alacsony szinten marad a megbízhatóság. Következtetéseimet a kapott eredményekre alapozom, helyenként azokat kiegészítve, illetve árnyalva személyes tapasztalataimmal.

Az összesítést és az elemzést SPSS program segítségével végzem, az eredményeket az alábbiakban ismertetem.

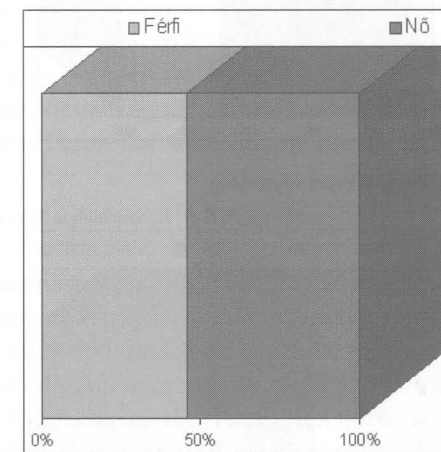
Elemzés

Kezdjük a korábban megígért demográfia bemutatással. Számításaink¹⁵ szerint István-akna lakossága 293 fő. Ha feltételezzük, hogy minden háztartásban átlagosan 2 gyerek van, ami a tapasztalataink szerint helytálló, akkor nagyságrendileg 100 felnőtt él István-aknán. Összesen 87 kérdőívet kérdeztünk le, amiből 3 volt kiskorú¹⁶. Tehát hozzávetőlegesen 84%-os a lekérdezés aránya a felnőtt lakosságra vetítve.

A megkérdezettek kor szerinti megoszlásukat tekintve: 35%-uk fiatal, 59%-uk középkorú, és 6%-uk idős volt (1. ábra). A nem szerinti megoszlást tekintve 45%-uk férfi, 55%-uk pedig nő (2. ábra).

1. ábra: Kor szerinti megoszlás

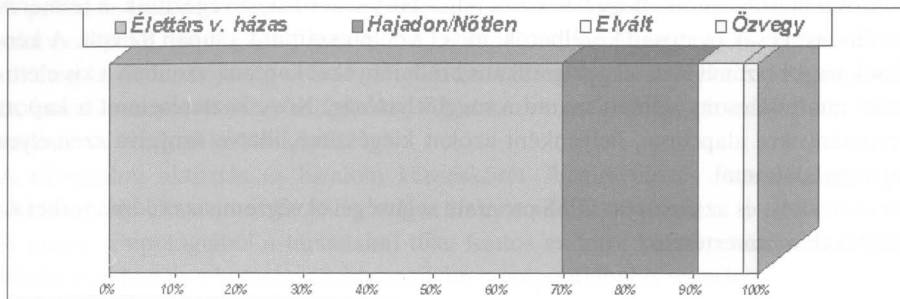
2. ábra: Nem szerinti megoszlás

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

A megkérdezettek 70%-a házas, vagy élettársi kapcsolatban él, 21%-uk hajadon/nőtlen, 7%-uk elvált, és 2%-uk özvegy (3. ábra). Igen magas a párkapcsolatban élők száma.

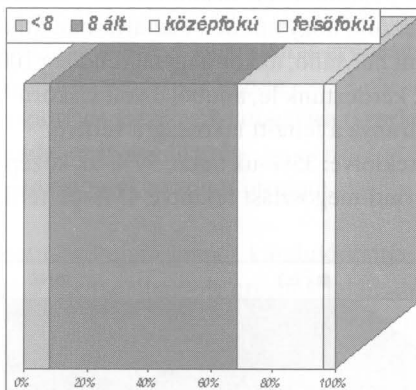
Az iskolai végzettség tekintetében a nagy többségük 8 általánost végzett, az ő arányuk a megkérdezettek körében 61%. A középfokú végzettséggel rendelkezők aránya 28%. A két véglet, a be nem fejezett általános iskola, és a felsőfokú végzettség csak együtt haladja meg egy picivel a kérdezettek tizedét, 8% és 3% az ő arányuk (4. ábra). Visszont a megkérdezettek 43%-a végzett valamilyen tanfolyamot, vagy továbbképzést.

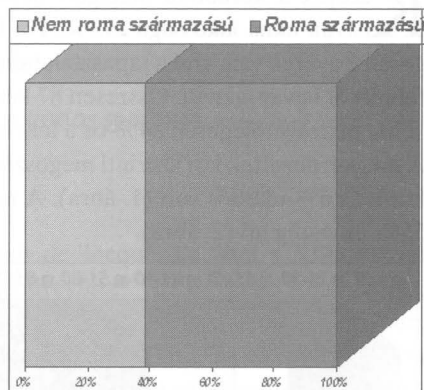
3. ábra: Családi állapot

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

4. ábra: Iskolai végzettség

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

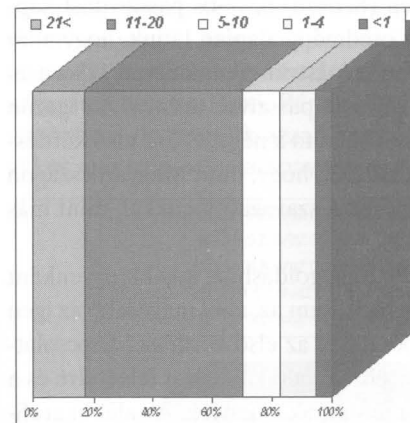

5. ábra: Származási megoszlás

A megkérdezettek 62%-a volt roma származású, 38%-a nem roma származású (5.ábra). Ha megnézzük, hogy a kérdezettek mióta élnek István-aknán, láthatjuk, hogy kevesebb, mint ötödük (17%) él ott több, mint húsz éve, azonban több, mint a fele (52%) 11 és 20 év közötti hosszúságú időt élt már ott. Ez a szám azt jelenti, hogy 1985 és 1994 között költöztek István-aknára, tehát pont a bányabezárások időszakában. 13%-uk 5 évnél régebben, 10 évnél nem régebben lakik ott, 18%-uk pedig csak az elmúlt 4 évben került István-aknára, közülük is 6% az elmúlt egy évben (6. ábra). Azoknak, akik nem István-aknán születtek, több, mint 2/3-uk Pécsről került oda (7. ábra).

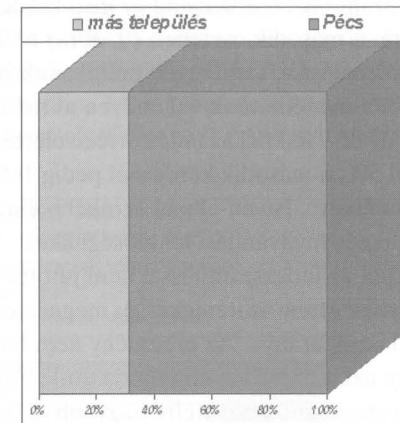
Összegezve, István-akna kor- és nem szerinti megoszlása a szimmetrikushoz közelítő, az emberek többsége aluliskolázott, párkapcsolatban él és a bánya hanyatlásának megindulás óta költözött Pécsről István-aknára (1-7. ábrák).

A demográfiai ismertetés után rátérek a kutatási problematikámra. A politikai aktivitással kezdtem a vizsgálódásomat. A kérdőívben két kérdés vonatkozik közvetlenül erre a témakörre. A 15. kérdés esetében a választásokon és szavazásokon kívüli politikai aktivitást, a 16. kérdés a szavazási hajlandóságot vizsgálta.

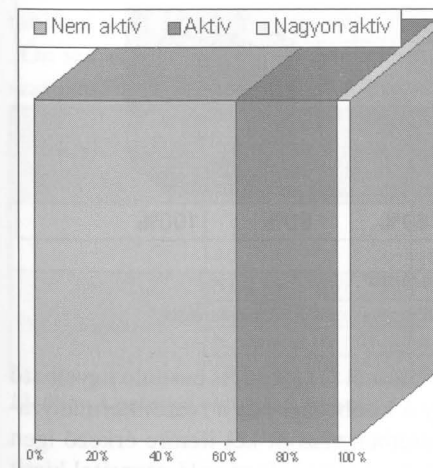
6. ábra: Mióta él István-aknán?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

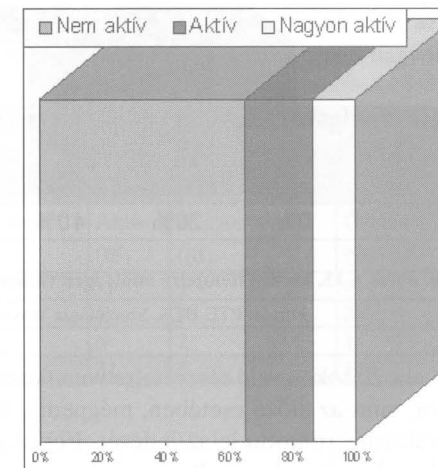

7. ábra: Honnan költözött ide?

Mind a két kérdésnél igen-nem válaszlehetőséget kínáltunk a válaszolónak. Az értékelést úgy oldottam meg, hogy, miután kiszűrtem a 22 évnél fiatalabbakat¹⁷, indexet számítottam az igen – nem válaszokból. Mivel öt ítem szerepelt mind a két kérdésnél a kérdőívben, így a maximális pontszám kérdésenként öt lett, a minimális pedig nulla. Azonban az értelmezést nehezítette, hogy a motivációra vonatkozó kérdést nem tartalmazott a kérdőív, így nem tudtam egyszerűen szétválasztani a passzív és a parokiális politikai kultúrát az elemzés ezen pontján, így először csak az aktivitás fokát vizsgáltam meg. Erre a következő hármas besorolást alkalmaztam: nagyon aktív, aktív és nem aktív.

8. ábra: Tett-e valamit az elmúlt 1 évben?

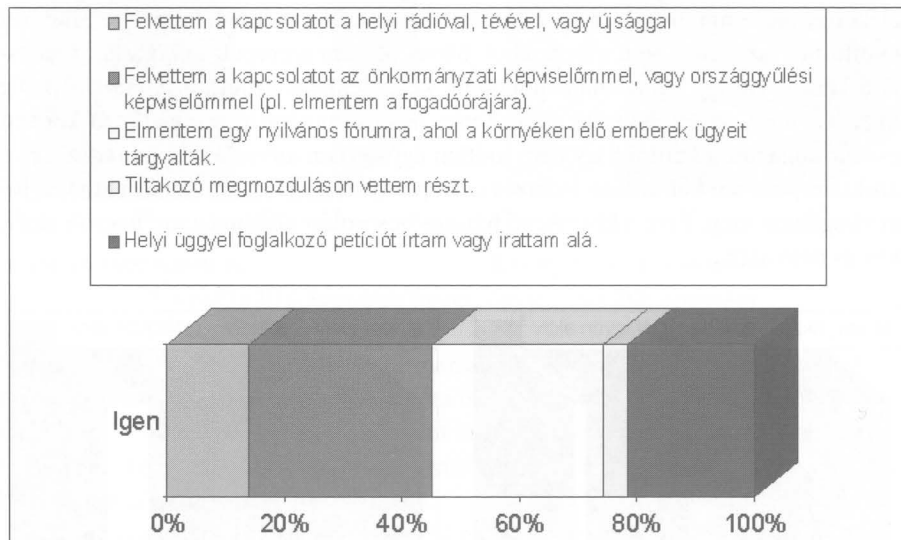
9. ábra: Ön szavazott-e?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

A számítás eredményeül az első kérdés esetében (8. ábra) 63%-os passzivitást kaptam, a második esetében (9. ábra) 61%-ost. Az eredmény alapján látjuk, hogy akár a szavazásról, akár egyéb politikai aktivitásról van szó, István-akna durván 1/3-a esetében beszélhetünk valamilyen aktivitásról, és 2/3-os a passzív aránya. Az igazán aktívak – akiknél az index értéke elérte, illetve meghaladta a négyet –, az első kérdésnél 5%, a második kérdésnél pedig 16%. Ebből kiderül, hogy, mint Magyarországon általában¹⁸, István-aknán is inkább élnek az embereket a szavazati jogukkal, mint más véleménynyilvánítási lehetőségekkel.

Mivel az indexszámítással nem jutottam közelebb a megoldáshoz, inkább egyenként összesítettem az itemeket, és megnéztem, hogy melyik item az, ahol magasabb az igen válaszok aránya. Az eredmény nem lett meglepő, mivel az első kérdéssel kapcsolatban azt már a terepen tapasztaltuk, hogy a képviselővel való kapcsolat felvételre és a fórumon való részvételre nagyobb hajlandóságot mutatnak a helyiek. Az alábbi grafikonból (10. ábra) látszik, hogy az index értékét egyértelműen a tiltakozó megmozdulás és médiával való kapcsolat rontotta le. A tiltakozó megmozdulásra adott alacsony számú igen válasz nem rendkívüli, mivel talán egész Európában Magyarországon¹⁹ a legalacsonyabb a hajlandóság ilyen fajta véleménynyilvánításra.

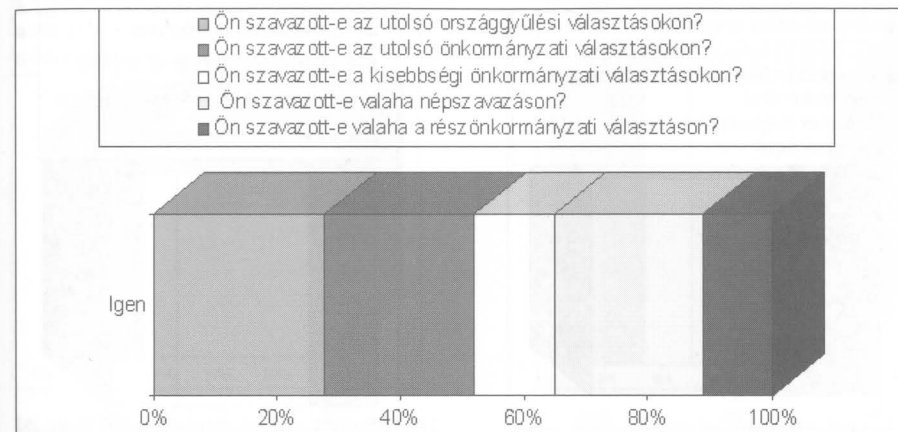

10. ábra: A 15. kérdés itemjeire adott igen válaszok aránya

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepyakorlat 2005. István-akna

A választásokon való részvételre vonatkozó kérdésnél (11. ábra) is hasonló figyelhető meg, mint az előző esetében, mégpedig, hogy a kisebbségi-, és a részönkormányzati választás rontotta le az indexet. Ebben az esetben viszont két itemre érkező igen válaszok aránya kicsit eltért a szokványostól²⁰. A népszavazáson való részvétel kicsit magasabb a vártnál, és, ha az országgyűlési választásokon tapasztalható részvétellel vetjük össze, akkor már nem is kicsit magasabb, mivel országosan az a tendencia figyelhető meg, hogy a népszavazáson való részvétel lényegesen alacsonyabb, mint akár

az országgyűlési, akár az önkormányzati választásoknál tapasztalható. Abszolút értelemben viszont nem a népszavazási részvétel a magas, hanem az országgyűlési az alacsony. A másik nem várt arány a kisebbségi önkormányzati választások részvételi arányánál tapasztalható. Bár az alig 19%-os igen arány önmagában nem olyan kirívó, viszont, ha összevetjük azzal, hogy a megkérdezettek 62%-a volt roma származású, akkor már igencsak alacsonynak mondható.

11. ábra: A 16. kérdés itemjeire adott igen válaszok aránya

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepyakorlat 2005. István-akna

Végül táblázatba foglaltam a kapott aktivitási fokokat (12. ábra). A táblázat oszlopai tartalmazzák a 15., a választásokkal konkrétan nem összefüggő politikai aktivitásra vonatkozó, azaz „Az elmúlt egy évben tett-e valamit annak érdekében, hogy a környéken élő embereket érintő valamilyen probléma megoldódjon?” kérdés értékelését. A táblázat sorai a 16., a választásokkal összefüggő politikai aktivitásra vonatkozó, azaz „Ön szavazott-e...” kérdés értékelését. A táblázatból kitűnik a lényegesen nagyobb szavazási hajlandóság.

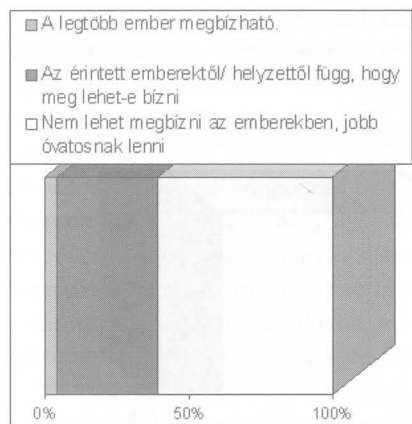
		Az elmúlt egy évben tett-e valamit annak érdekében, hogy a környéken élő embereket érintő valamilyen probléma megoldódjon?			
		Nem aktív (fő)	Aktív (fő)	Nagyon aktív (fő)	Összesen (%)
Ön szavazott-e?	Nem aktív (fő)	34	11	1	61
	Aktív (fő)	9	7	1	23
	Nagyon aktív (fő)	4	6	2	16
	Összesen (%)	63	32	5	100

12. ábra: A politikai aktivitás két elem

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepyakorlat 2005. István-akna

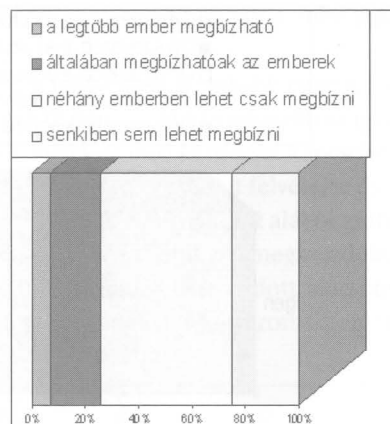
Korábban már említettem, hogy a motivációt firtató kérdés hiányában, csak áttekintően, a bizalommal összefüggő kérdések értékelése alapján tudok következtetni a politikai kultúrára. Ami egyértelműen látszik, az aktív politikai kultúra szinte teljes

hiánya és az apátia magas foka. Ha a politikai aktivitásról eddig leírtakat összevetem a bizalommal kapcsolatos kérdésekkel, akkor abból körvonalazódhat a politikai kultúra jellege, mivel a parokiális politikai kultúra jellemzője az alacsony bizalmi index. Ezért összehasonlítottam a politikai aktivitási indexet először az általános bizalmi indexszel (13. ábra), majd a helyi bizalmi indexszel (14. ábra), mivel az emberekhez való viszonyulás már sokat sejtet az általános bizalmi szintről.

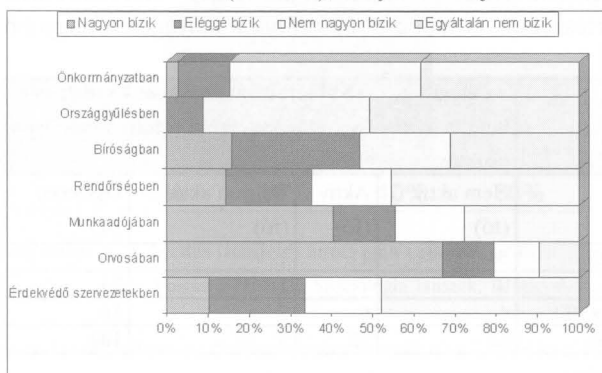
13. ábra: Általánosságban mit mondana az emberekről?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

14. ábra: Mit mondana a környékbeli emberekről?

Mind a két kérdésnél a válaszolók több mint fele bizalmatlan az emberekkel szemben. Második lépésként a politikai aktivitással szorosan összefüggő, intézményi bizalmi táblázatot összesítettem (15. ábra), melynek itemjei közt szerepelt az önkormányzat, az országgyűlés, a bíróságok, a rendőrség, a kérdezett munkaadója, orvosa, és az érdekvédő szervezetek. A politikai aktivitással közvetlenül összefügg az önkormányzatba és az országgyűlésbe vetett bizalom, és erősen összefügg az érdekvédő szervezetekbe vetett bizalom. Mivel pont ezzel a három intézménnyel szemben a legnagyobb

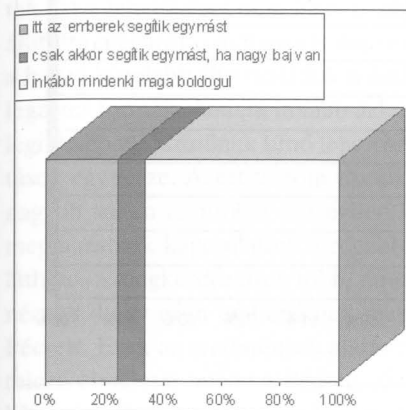

15. ábra: Intézményi bizalmi arány

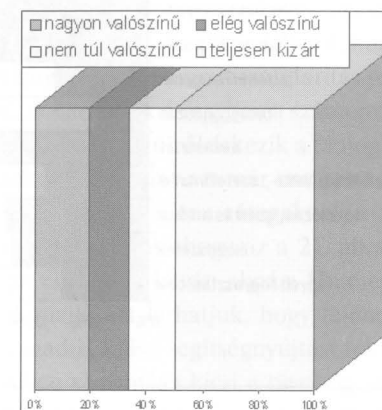
Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

a bizalmatlanság, az előbbi grafikonokon látszik a bizalom általánosságban is alacsony szintje (ez alól csak az orvosba vetett bizalom képez kivételt), és láttuk a csekély politikai aktivitást, egyértelműen kijelenthetjük, hogy István-aknán a parokiális politikai kultúra az uralkodó.

A bizalom kérdéskörét vizsgálva, említést kell tennünk a politikai kultúrával szorosan nem összefüggő két kérdéstről. Az egyik arra vonatkozott, hogy mennyire ítéli segítő-késznek a környéken élő embereket (16. ábra), a másik pedig, hogy mennyire tartja valószínűnek, hogy, ha a környéken elveszítené a személyi igazolványát, akkor azt visszajuttatná neki (17. ábra).

16. ábra: Mit mondana, milyen környéken él?

17. ábra: Mennyire valószínű, hogy visszajuttatják a személyi igazolványát?

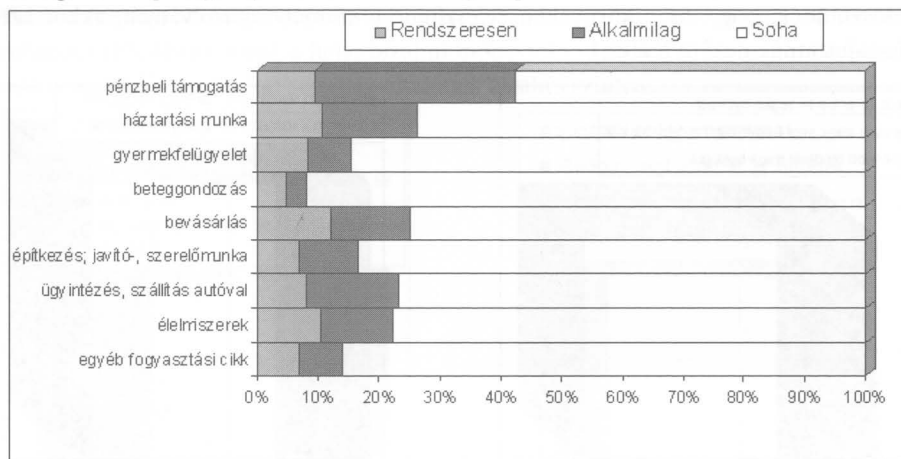
Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

Mint azt már láthattuk, István-aknán az emberek erősen pesszimisták mind embertársaikban, mind a politikai intézményekkel szemben, így nem meglepő, hogy az együttműködésre való hajlam is nagyon alacsonyan maradt. A személyi igazolványnál a válaszolók pontosan fele mondta, hogy kizárt, hogy visszakapja.

Az erőteljes bizalmatlanságon, a terep ismeretében nem csodálkozik az ember, mivel az ott lakók több, mint 17%-a az elmúlt négy évben került István-aknára. Az erőteljes filtráció következményeként a korábbi lakosság jelentős része kicserélődött, felhígult. István-aknára a már említett telepáthelyezési programnak köszönhetően aluliskolázott, szegény, lecsúszó, és főleg roma származású családok kerültek a város különböző pontjairól. A betelepülők (betelepítettek) is idegenek egymás számára, a régebb óta ott lakók számára pedig főképp azok. Amikor erőszakos módon egymás mellé telepítünk egyik napról a másikra embereket, számítani lehet rá, hogy az feszültséget, bizalmatlanságot és konfliktust eredményez. Óhatatlanul csökken az emberek biztonságérzete, amitől még inkább bezárkóznak. Ez a széthúzás és szegregálódás végképp ellehetetleníti az amúgy is kilátástalan helyzetűeket, mert az ilyen körülmények és lehetőségek közt élő emberek számára az egyetlen esély a boldogulásra az összefogás, a szolidaritás, a bizalom és a kölcsönös segítségnyújtás lehet. István-aknán viszont a háztartások közti transzferek mértéke igen alacsony szinten marad (18. és 19. ábra). Arra a kérdésre, hogy nyújtott-e segítséget, minimális igen választ kaptunk, kivéve a pénzügyi támogatást, amelynek mértéke 43%, összesítve azok arányát, akik rendszeresen és akik alkalmilag nyújtanak ilyen for-

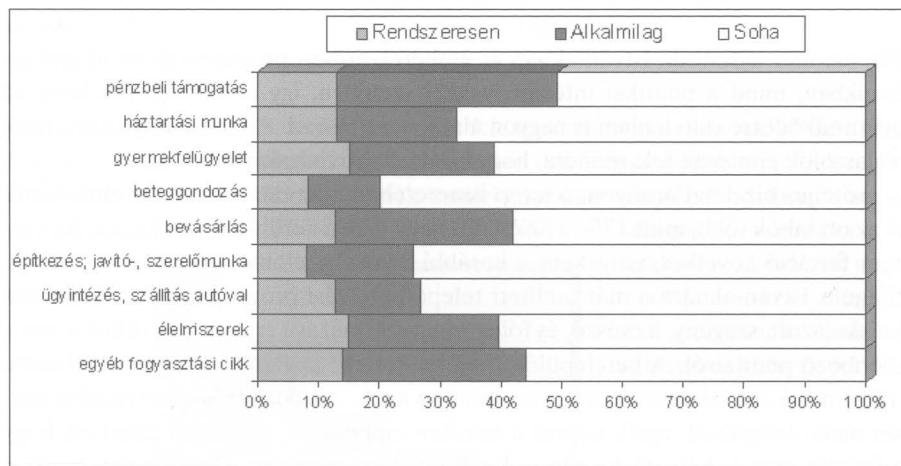

mában segítséget környezetüknek. Arra a kérdésre, hogy kapott-e segítséget, érezhetően több volt a pozitív válasz, az itemek 2/3 elérte a 33%-os szintet, a pénzügyi támogatásnál pedig majdnem 50%-os arányt tapasztaltunk.

18. ábra: Az elmúlt egy évben nyújtott-e Ön segítséget szűkebb, vagy tágabb környezetének valamilyen formában?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

19. ábra: Az elmúlt egy évben kapott-e Ön segítséget szűkebb, vagy tágabb környezetének valamilyen formában?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

Az eredmények közötti különbség szerint többen kaptak az elmúlt egy évben támogatást környezetüktől, mint ahányan nyújtottak. Ez felveti azt a kérdést, hogy mi lehet a támogatás forrása. Több válaszlehetőség is kínálkozik. Az első, hogy a megkérdezettek nem válaszoltak pontosan a kérdésre. Ezt a lehetőséget az cáfolja, hogy a segít-

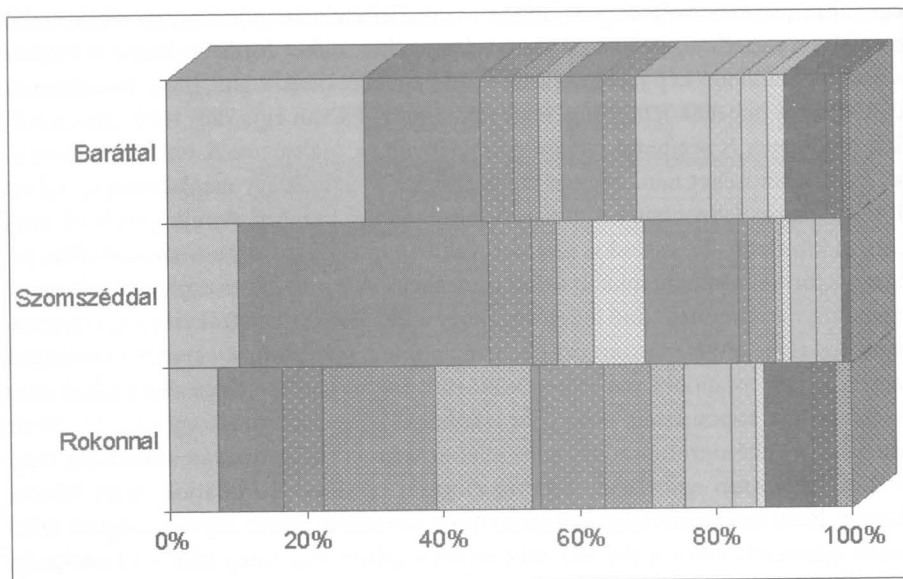
ségnyújtás esetében volt alacsonyabb az arány. Feltételezhetjük, hogy ha a válaszolók szándékosan torzítani próbálnák az eredményeket, akkor fordított lenne a helyzet, és a róluk kialakuló kép javítása érdekében azt választották volna, hogy ők nyújtanak segítséget. A második lehetőség, hogy a közösségben van egy, vagy több „mecenás”, akik többeknek is segítenek, de ők nem igényelnek segítséget. A terepen tapasztaltuk ezt a lehetőséget nem nagyon támasztják alá, bár volt egy megkérdezett, aki ezt állította magáról, azonban ezt nem erősítették meg a látottak. Az elképzelhető, hogy a hozzá közelebb álló családok számára valóban hitelez, de ez nem a szolidaritás jellegzetes formája, hanem inkább üzleti tranzakció. A harmadik és egyben a számomra leginkább valószínűnek tűnő lehetőség, hogy a közösségen kívülről érkeznek a támogatások egy része. Azért tartom ezt elképzelhetőnek, mert, amint azt már említettem, nagyon sokan az utóbbi pár évben költöztek István-aknára. Ezen rétegeknek még megmaradtak kapcsolataik a régebbi lakóhelyükről, valamint ahogy az a 21. ábrán látható, a megkérdezettek több, mint felének nem él rokona István-aknán. Ha megnézzük, hogy ezen embereknek merre élnek rokonaik, azt láthatjuk, hogy felének Pécssett. Ezek az eredmények alátámasztják a harmadik, külső segítségnyújtást feltételező elméletet, mivel a Pécssett élő rokon esetében viszonylag kicsi a távolság, így könnyen elképzelhető, hogy István-aknán kívülről érkezik a segítség. Szintén ezt a lehetőséget támasztja alá a 20. ábra alsó sora, miszerint a rokonnal való kapcsolattartás a legerősebb kapcsolattípus.

A fentieket is figyelembe véve a háztartások közti transzferek értelmezésénél láthatjuk, hogy, bár viszonylag magas szintű támogatási arányt találtunk, ez azonban nem javít a helyi szolidaritáson és a támogató kapcsolatháló sűrűsége, mivel a transzferek egy része feltételezhetően István-aknán kívülről érkezik. Örömmel üdvözlöm, hogy ez az eredmény viszont javít István-akna városba való integráltságának értékelésén. Ezen integrációs erő vizsgálata egy jövőbeni kutatás feladata lesz, mivel a mi kérdőívünk ezt a vetületet nem vizsgálta, erre csak áttételes utalásokat tartalmazott.

A már említett aluliskolázottság szintén rontja az összefogás lehetőségét. Utasi Ágnes ír arról²¹, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek, és a munkanélkülieknek lényegesen kevesebb a közeli barátja, valamint, hogy a társadalmi integráció aspektusából a szolidaritás a legjelentősebb jellegzetessége a bizalmas kapcsolatoknak, s így a barátságoknak is. A baráti kapcsolatok csökkenése még inkább kiszakítja a társadalomból az egyént, és még inkább individualizálja. Utasi szerint a baráti kapcsolatok helyébe a családi kapcsolatok lépnek.

Ez István-aknán is megfigyelhető részben. Lényegesen kevesebben vannak, akik egy rokonukkal sem tartják rendszeresen a kapcsolatot, mint azok, akiknek nincs barátjuk (20. ábra). A megkérdezettek 28%-a válaszolta azt, hogy egyáltalán nincs barátja. A kapcsolattartás gyakoriságát tekintve (20. ábra) elmondható, hogy a megkérdezettek leginkább a szomszédjaikkal tartanak fent napi kapcsolatot. A barátokkal való találkozásra is jellemző a napi rendszeresség, azonban ebben az esetben már csökken az arány, a rokonokkal való találkozás pedig egyáltalán nem napi rutin a megkérdezettek többségének számára: általában egyszer, vagy kétszer találkoznak rokonaikkal egy héten, vagy egy hónapban.

20. ábra: Hány barátjával, szomszédjával, rokonával tartja rendszeresen a kapcsolatot?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

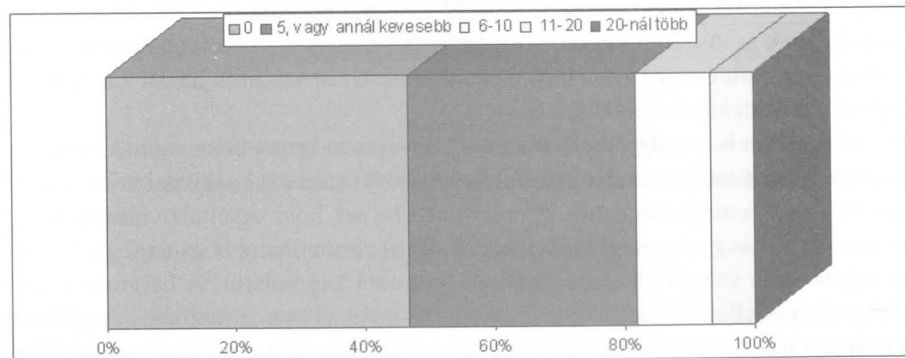
A kapcsolatok száma

- 0
- 1-5
- 6-10
- 11-20
- 20-nál több

A találkozás gyakorisága

- szinte minden nap
- egyszer vagy kétszer egy héten
- egyszer vagy kétszer egy hónapban
- ritkábban, mint havonta
- soha

A grafikon alapján megállapítható, hogy bár azok aránya a legkisebb, akik egyáltalán nem tartják a kapcsolatot rokonaikkal, mégis a szomszédi kapcsolatok a legjelentősebbek az István-aknaiak életében. Pontosan kétszer annyian mondták, hogy szinte minden nap találkoznak a barátaikkal, szomszédjaikkal, mint ahányan azt, hogy rokonaikkal. Ez érthető, ha hozzávesszük, hogy sokuknak nem István-aknán élnek a rokonaik (21. ábra).

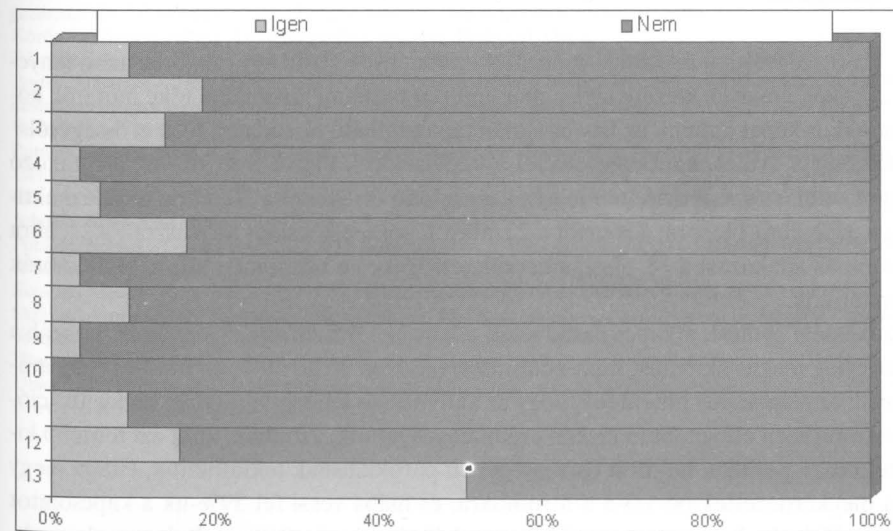

21. ábra: Hány rokona él István-aknán?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

A rokonokkal való kapcsolattartás fő módja a telefon, aminek viszont anyagi vonzata is van. Az emberek 17%-a szinte minden nap, 34%-a pedig egyszer-kétszer egy héten beszél telefonon rokonaival. A technikai eszközök azonban, mint például a telefon nem helyettesíthetik a közvetlen emberi kontaktusokat. „A társadalmi kohéziót és integrációt elsősorban a valóságos kontaktusok s leginkább a rendszeres találkozással, együttléttel kohezionált intenzív erős kötelékek biztosítják”²². Ebből adódóan azoknak, akiknek nincs barátjuk, és a rokonival próbálják helyettesíteni a baráti kapcsolatokat, csökkenhet az integráltsága, és a társadalomból amúgy is kiszakadt lakóhelyének társadalmából is kiszakadhat. István-aknán a személyes tapasztalataink szerint még nem ilyen ijesztő a helyzet, viszont ezzel fenyeget. Hiába biztató jel a szomszédi kapcsolatok gyakorisága, azok intenzitása nem érhet fel a baráti, vagy a rokon kapcsolatok intenzitásával. Hiába lépnek rokon kapcsolatok a baráti kapcsolatok helyébe, mivel a megkérdezettek 47%-ának egyáltalán nem, 35%-ának pedig 5-nél kevesebb rokona él István-aknán (21. ábra), így nem pótolhatják a létfontosságú integrációs hálót. A baráti kapcsolatok csökkenésével, és a rokon kapcsolatok eltávolodásával az emberek óhatatlanul elgyökerelődnek, ezáltal lebomlanak a társadalmi normák, ami anomiahoz vezet. Természetesen ez nem egyik napról a másikra bekövetkező és nem általános érvényű folyamat – például az említett szomszédi kapcsolatok magas aránya lassíthatja, tompíthatja a folyamatot –, azonban a tendencia egyértelműen ebbe az irányba mutat napjainkban a világ úgymond civilizáltabb felén.

A kapcsolatok kialakítását segítheti az egyén társadalmi aktivitása, az olyan csoportos tevékenységek, amelyek elősegítik a bizalom növekedését és a szolidaritás erősödését. A kérdőívben az elmúlt egy évben végzett, csoportos tevékenységet vizsgáló kérdés összesítése elkeserítő eredményt hozott. (22. ábra)

22. ábra: Milyen csoportos tevékenységekben vesz részt?

Forrás: PTE-BTK, Szociológia Tanszék, Terepgyakorlat 2005. István-akna

1. sportolt-e csoportosan (beleértve az edzősködést, szurkolás is)?
2. gyermekeket vagy fiatalokat összefogó csoportban részt vett-e?
3. felnőttoktatási csoportban részt vett-e?
4. időseket összefogó csoportban részt vett-e?
5. kocsmai törzsasztalnak tagja-e?
6. hobbit űző csoportnak tagja-e?
7. egészségvédő csoport (beleértve pl. a fogyókúra csoportot is)?
8. környezetvédő csoportnak tagja-e?
9. politikai csoportban részt vett-e?
10. szakszervezetnek tagja-e?
11. vallási csoportban vagy istentiszteleten részt vett-e?
12. más csoportokban?
13. **semmilyen csoportnak nem tagja**

A csoporttagságot csoportonként nézve azt látjuk, hogy az egyes csoportokban tevékenykedők száma nem túl magas, némely csoportban nagyon alacsony, viszont ez önmagában nem lenne probléma, mert sokféle csoport létezik, lehet, hogy az emberek száma széteszlik köztük, ezért nem magas egyik sem. Azonban, ha megnézzük az utolsó, 13. sort, ami azok arányát ábrázolja, akik egyáltalán nem tagjai semmilyen csoportnak, azt látjuk, hogy számuk eléri a megkérdezettek felét. Az imént már említett integrációs funkciók miatt az már aggasztó, hogy egy erősen deprivált, erősen szegregálódott településrészen, ahol az emberek közül sokaknak egyáltalán nincs barátja, ilyen magas a bármi nemű csoportos tevékenységből kimaradók aránya.

Összegzés

Ha összegyűjtjük az eddig ismertett eredmények közül egy csokorba azon tényezőket, amelyek szerepelnek a már említett putnami társadalmi tőke mutatók között, akkor képet kapunk az István-aknán tapasztalható társadalmi tőke erősségéről. A közösségi gyűlés, kapcsolatfelvétel a képviselővel, illetve a médiával, a tiltakozó megmozdulás és a petíció itemjeihez kapcsolódó értékeket a 10. ábra, a vallási aktivitást a 22. ábra 11. sora, a sportot a 22. ábra 1. sora, a kocsmai törzsasztalt a 22. ábra 5. sora, az adakozást a 18. ábra, a becsületességet és a bizalmat pedig a 13-17. ábrák szemléltetik.

A közösségi gyűlést, a kapcsolatfelvételt a képviselővel és a petíciógyűjtést vizsgálva viszonylag magas aktivitást tapasztaltunk a válaszok 36%, 39%, és 27%-os igen arányával: ez alapján azt hihetnénk, hogy az aktivitás, és a társadalmi tőke koncentrációja tekintetében elfogadható értékű eredményre jutunk, azonban, mint azt fentebb kifejtettem, a politikai kultúrát összességében parokiálisnak tekinthetjük. Hiába megy el a megkérdezettek bő 1/3-a a fórumokra, és hiába veszi fel 39%-uk a kapcsolatot képviselőjével, ahogy azt az ott töltött egy hét alatt is megtapasztaltuk, ennek az aktivitásnak a motiváló tényezője az élhető körülményekért folytatott helyi harc, ennél távlatosabb politikai vagy közösségi jellege nem mutatkozott. A többi mutatót is

vizsgálva viszont már a viszonylag magas minősítés határozottan alacsonyra módosul, hiszen a megkérdezettek pozitív jellegű válaszainak aránya összesítve, az orvosba vetett bizalom nélkül 13,7% és az orvosba vetett 64%-os bizalom is csak 16,25%-ra módosítja az általános bizalmi szintet.

Összességében elmondható, hogy az István-aknán élők nagyon bizalmatlanok szinte mindennel és mindenkivel szemben, a csoportos tevékenységeik szintje nagyon alacsony, a társas kapcsolathálójuk erősen szakadozott, a politikából és a politikusokból való kiábrándultság széleskörű. A vizsgált társadalmi tőke szintje nagyon alacsonyan marad az összlakosságra vetítve. Ezen jellemzők alól csak néhány ember kivétel, de ők is mindent megtesznek, hogy elkerüljenek István-aknáról, és számukra talán még kínálkozik is esély erre.

Felhasznált irodalom:

- Andorka Rudolf (2001): *Bevezetés a szociológiába*, Budapest: Osiris
- Bourdieu, Pierre (1998): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In.: Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Szerk.: Lengyel György, Szántó Zoltán. Budapest: Aula
- Coleman, James (1994): *Társadalmi tőke. In.: A gazdasági élet szociológiája*. Szerk.: Lengyel György Szántó Zoltán. Budapest: Aula
- Coleman, James (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésben. In.: Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Szerk.: Lengyel György Szántó Zoltán. Budapest: Aula
- Csizmadia Zoltán (2002): *Recenzió Robert Putnam: Bowling Alone. The Collapse and Revival of America Community című könyvéről. In.: Szociológiai Szemle 2002/3*
- Durkheim, Émile (2003): *Az öngyilkosság*. Budapest: Osiris
- Enyedi Zsolt – Körösnéyi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megeremtése* Budapest: Európa
- Füzér Katalin (2005): *A társadalmi tőke szerepe a városrehabilitációban. In.: Acta Sociologica (Pécsi Szociológiai Szemle) 2005. ősz*
- Giddens, Anthony (2002): *Szociológia*. Budapest: Osiris
- Granovetter, Mark (1994): *A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In.: A gazdasági élet szociológiája*. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán, Budapest: Aula
- Körösnéyi András (1998): *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris
- Körösnéyi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris
- Portes, Alejandro – Julia Sensenbrenner (2001): *Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In.: A migráció szociológiája*, Szerk.: Sik Endre, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of America Community*. New York: Simon & Schuster (www.bowlingalone.com)
- Putnam, Robert – Lewis Feldstein (2003): *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster (www.bettertogether.com)
- Skrabski Árpád – Kopp Mária (1999): *Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. Századvég 12. szám*
- Skrabski Árpád (2003): *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Budapest: Corvinus.
- Tocqueville, Alexis (1998): *A demokrácia Amerikában*. Budapest: Európa
- Utasi Ágnes (2002a): *A bizalom hálójában: mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest: Új Mandátum
- Utasi Ágnes (2002b): *A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. In.: Századvég 2002. nyár* (www.valtor.valasztas.hu/valtor/jsp/index.jsp)

- 1 Putnam (2000)
- 2 Almond és Verba alapján: Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001)
- 3 A bizalom hálója kifejezést Utasi Ágnes-től kölcsönöztem. Utasi (2002)
- 4 A bécsi illetőségű Dunagőzhajózási Társaság a XIX század folyamán megszerezte a Pécs környékén lévő szénbányák tulajdon, illetve bérleti jogát, és jelentős fejlesztéseket hajtott végre a régióban.
- 5 Annnyira nem vált a város szerves részévé, hogy a Pécs térképen nem is szerepel, csak néhány, Pécs környékét ábrázoló térképen jelölik. A szomszédos Rucker -aknát pedig még kevesebb térkép „ismeri”.
- 6 Olyannyira elfelejtett terület, hogy még a legutóbbi népszámlálási adatokból sem tudtuk meg a pontos lakosságát, így a kutatás során végeztük a lakosság szám felmérését, ezért csak közelítő szám áll a rendelkezésünkre.
- 7 Bár ez a program nem a városvezetés érdeme, hanem egy maréknyi elhivatott emberé.
- 8 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001)
- 9 Csizmadia (2002)
- 10 Putnam (2000)
- 11 Tocqueville (1998)
- 12 Az anómia fogalmát Durkheim vezette be, amit később Merton újraértelmezett. Több változáson átesett a fogalom, de a szociológiában a mai napig sokat használt fogalom. Én a fogalmat a durkheimi értelemben használom, miszerint az anómia normanélküliség, míg a mertoni értelemezés az elfogadott normák és a valóság közti konfliktus eredményeként definiálja az anómiát.
- 13 Utasi (2002b)
- 14 <http://www.statistics.gov.uk/socialcapital/downloads/UserGuide.pdf>
- 15 Az ott töltött egy hét alatt eljutottunk gyakorlatilag minden lakásba, és mindenhol megkérdeztük, hogy hányan élnek az adott háztartásban, és a kapott adatokat összesítettük. Erre azért volt szükség, mert, mint már említettem, nem állt rendelkezésünkre pontos adat a lakosságot illetően.
- 16 Az eredeti tervünk szerint nem kérdeztünk volna 18 évesnél fiatalabbakat, de a helyzet úgy hozta az említett 3 esetben nem tudtuk megkerülni. Természetesen szülői engedéllyel kérdeztük őket.
- 17 Erre azért volt szükség, mert az utolsó országgyűlési választások 2002-ben voltak. Természetesen, aki fiatalabb 22 évesnél, az nem biztos, hogy nem szavazhatott az utolsó országgyűlési és önkormányzati választásokkor, de mivel a születési hónapot nem kérdeztük, ezért utólag nem állapítható ez meg, így a torzítás elkerülése végett volt szükség a szűrésre. A későbbiekben, ahol egyenként vizsgálom az itemeket, a népszavazás esetében elég lett volna a 19 évnél fiatalabbakat szűrni, de az összehasonlíthatóság és az átláthatóság érdekében nem változtattam a szűrési szabályon.
- 18 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 19 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 20 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 21 Utasi (2002b)
- 22 Utasi (2002b)

A társadalmi kirekesztődés társadalmi tőke szempontú megközelítése rurális-urbánus összehasonlításban

A mikrotársadalmi szolidaritás és a közösségalkotás lehetősége a leszakadó térségekben, Pécs–István-aknán és Magyarteleken

A társadalmi kirekesztődés a társadalomtudományokban az 1990-es évektől kialakuló, majd az ezredfordulótól megerősödő kutatási irányzat. A társadalmi kirekesztődés szociológiai problémája a hagyományos szegénységkutatások helyett komplexebb megközelítésmódra ad lehetőséget a leszakadó térségek, azaz a társadalmi integráció hiány térbeli koncentrációjának empirikus megragadásában. A leszakadó térségek, gettók kialakulásának vizsgálatokor e megközelítésmód szerint olyan dimenziókat kell figyelembe venni, mint a jövedelem, az életkörülmények, az életmód, a munkaerő-piaci pozíció, a tudás megszerzése, a térben koncentrálódó társadalmi hátrányok, illetve a társadalmi tőke. A társadalmi tőke, az emberi kapcsolatok szerepe jelenthetné a legfontosabb kapaszkodót a teljes dezintegrációba süllyedés ellen, ám ezek működése még a szűk családi, baráti körre koncentrálódó kapcsolatok esetében sem magától értetődő tény. Ezen kapcsolatok köre utolsó mentesvárként lenne hivatott biztosítani a mikrotársadalmi integrációt és megóvni, megtartani az egyént az emberi közösségekben.

E dolgozat fejtegetéseinek középpontjában egy pécsi szegregált városrész, Istvánakna, és egy ormánsági aprófalú, Magyartelek többségében hátrányos illetve halmozottan hátrányos helyzetű népességének társadalmi integráltsága, főként a helyi *mikrotársadalomba való beágyazottsága* áll. E tekintetben a vizsgálat megpróbál számot adni többek között a lakóterületen élők egymás közötti transfereiről, a személyes interakciók gyakoriságáról, az egymás iránti altruista, önzetlen magatartás viszonyairól, a közösségi tevékenységek részvételi hajlandóságáról, vagyis összefoglalva a mikrotársadalmi szolidaritás változóiról. A gondolkodásmód kiindulópontja a szolidaritást, mint a társadalmi integráció egyik lehetséges eszközét és/vagy alapját tételező belátás.

A mikrotársadalmi beágyazottság jellemzőinek mintegy indikátoraként próbálom felhasználni a szolidaritási, önzetlenségi, kapcsolatorientáltságbeli attitűdváltozókra

- 1 Putnam (2000)
- 2 Almond és Verba alapján: Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001)
- 3 A bizalom hálója kifejezést Utasi Ágnes-től kölcsönöztem. Utasi (2002)
- 4 A bécsi illetőségű Dunagőzhajózási Társaság a XIX század folyamán megszerezte a Pécs környékén lévő szénbányák tulajdon, illetve bérleti jogát, és jelentős fejlesztéseket hajtott végre a régióban.
- 5 Annnyira nem vált a város szerves részévé, hogy a Pécs térképen nem is szerepel, csak néhány, Pécs környékét ábrázoló térképen jelölik. A szomszédos Rucker -aknát pedig még kevesebb térkép „ismeri”.
- 6 Olyannyira elfelejtett terület, hogy még a legutóbbi népszámlálási adatokból sem tudtuk meg a pontos lakosságát, így a kutatás során végeztük a lakosság szám felmérését, ezért csak közelítő szám áll a rendelkezésünkre.
- 7 Bár ez a program nem a városvezetés érdeme, hanem egy maréknyi elhivatott emberé.
- 8 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001)
- 9 Csizmadia (2002)
- 10 Putnam (2000)
- 11 Tocqueville (1998)
- 12 Az anómia fogalmát Durkheim vezette be, amit később Merton újraértelmezett. Több változáson átesett a fogalom, de a szociológiában a mai napig sokat használt fogalom. Én a fogalmat a durkheimi értelemben használom, miszerint az anómia normanélküliség, míg a mertoni értelemezés az elfogadott normák és a valóság közti konfliktus eredményeként definiálja az anómiát.
- 13 Utasi (2002b)
- 14 <http://www.statistics.gov.uk/socialcapital/downloads/UserGuide.pdf>
- 15 Az ott töltött egy hét alatt eljutottunk gyakorlatilag minden lakásba, és mindenhol megkérdeztük, hogy hányan élnek az adott háztartásban, és a kapott adatokat összesítettük. Erre azért volt szükség, mert, mint már említettem, nem állt rendelkezésünkre pontos adat a lakosságot illetően.
- 16 Az eredeti tervünk szerint nem kérdeztünk volna 18 évesnél fiatalabbakat, de a helyzet úgy hozta az említett 3 esetben nem tudtuk megkerülni. Természetesen szülői engedéllyel kérdeztük őket.
- 17 Erre azért volt szükség, mert az utolsó országgyűlési választások 2002-ben voltak. Természetesen, aki fiatalabb 22 évesnél, az nem biztos, hogy nem szavazhatott az utolsó országgyűlési és önkormányzati választásokkor, de mivel a születési hónapot nem kérdeztük, ezért utólag nem állapítható ez meg, így a torzítás elkerülése végett volt szükség a szűrésre. A későbbiekben, ahol egyenként vizsgálom az itemeket, a népszavazás esetében elég lett volna a 19 évnél fiatalabbakat szűrni, de az összehasonlíthatóság és az átláthatóság érdekében nem változtattam a szűrési szabályon.
- 18 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 19 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 20 Körösi-Tóth-Török (2003) és Enyedi-Körösi (2001), www.valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/index.jsp
- 21 Utasi (2002b)
- 22 Utasi (2002b)

A társadalmi kirekesztődés társadalmi tőke szempontú megközelítése rurális-urbánus összehasonlításban

A mikrotársadalmi szolidaritás és a közösségalkotás lehetősége a leszakadó térségekben, Pécs–István-aknán és Magyarteleken

A társadalmi kirekesztődés a társadalomtudományokban az 1990-es évektől kialakuló, majd az ezredfordulótól megerősödő kutatási irányzat. A társadalmi kirekesztődés szociológiai problémája a hagyományos szegénységkutatások helyett komplexebb megközelítésmódra ad lehetőséget a leszakadó térségek, azaz a társadalmi integráció hiány térbeli koncentrációjának empirikus megragadásában. A leszakadó térségek, gettók kialakulásának vizsgálatakor e megközelítésmód szerint olyan dimenziókat kell figyelembe venni, mint a jövedelem, az életkörülmények, az életmód, a munkaerő-piaci pozíció, a tudás megszerzése, a térben koncentrálódó társadalmi hátrányok, illetve a társadalmi tőke. A társadalmi tőke, az emberi kapcsolatok szerepe jelenthetné a legfontosabb kapaszkodót a teljes dezintegrációba süllyedés ellen, ám ezek működése még a szűk családi, baráti körre koncentrálódó kapcsolatok esetében sem magától értetődő tény. Ezen kapcsolatok köre utolsó mentesvárként lenne hivatott biztosítani a mikrotársadalmi integrációt és megóvni, megtartani az egyént az emberi közösségekben.

E dolgozat fejtegetéseinek középpontjában egy pécsi szegregált városrész, Istvánakna, és egy ormánsági aprófalú, Magyartelek többségében hátrányos illetve halmozottan hátrányos helyzetű népességének társadalmi integráltsága, főként a helyi mikrotársadalomba való beágyazottsága áll. E tekintetben a vizsgálat megpróbál számot adni többek között a lakóterületen élők egymás közötti transfereiről, a személyes interakciók gyakoriságáról, az egymás iránti altruista, önzetlen magatartás viszonyairól, a közösségi tevékenységek részvételi hajlandóságáról, vagyis összefoglalva a mikrotársadalmi szolidaritás változóiról. A gondolkodásmód kiindulópontja a szolidaritást, mint a társadalmi integráció egyik lehetséges eszközét és/vagy alapját tételező belátás.

A mikrotársadalmi beágyazottság jellemzőinek mintegy indikátoraként próbálom felhasználni a szolidaritási, önzetlenségi, kapcsolatorientáltságbeli attitűdváltozókra

építő, közösségalkotásra irányuló hajlandóságot mérő indexált mérőszámot, nevezük *közösségalkotási potenciálnak*. Azt gondolom, hogy ez a két vizsgálat ha nem is teljességében, de megfelelő mértékben képes számot adni és irányt mutatni az István-aknai és a magyarteleki emberek, mint társadalmi- és térbeli kirekesztettségben élők társadalmi beágyazottságának arról a szintjéről, melyet a közvetlen helyi mikrotársadalmi környezet képes csupán biztosítani az egyén számára. Az elemzések a PTE BTK szociológia tanszékén 2005 és 2006 tavaszán lezajlott terepgyakorlatok során felvett adatokra épülnek. Ezek az adatok bár egy társadalmi tőke kutatásból származnak, azonban mivel István-aknáról ezt megelőzően semmilyen szociológiai, statisztikai adtafelvétel nem készült a népszámlálások kivételével¹, e városrész esetében alapadatoknak számítanak.

A mikrotársadalmi szolidaritás elméleti alapjai

A szociológiában ismert szolidaritással foglalkozó elméletek sorát, melyek a témánk szempontjából relevánsan körvonalazzák a vizsgálat elméleti alapjait, mind itt nem vehetjük számba. Csupán a teljesség igénye nélkül néhány fontos támpont vázolását ejtjük meg, melyek közül kifejezetten az utolsó szolgáltatást majd mintát számunkra az adatok értelmezéséhez. A szolidaritással elsőként Durkheim (Durkheim, 2001) munkáiban találkozunk, aki a társadalmi munkamegosztást létrehozó, preindusztriális és iparosodott társadalmak szolidaritástípusait választja külön *mechanikus szolidaritásra*, és *organikus szolidaritásra*. A számunkra fontosabb mechanikus szolidaritás a munkamegosztást nem intézményes személytelenül szervezett gyakorlat szerint, hanem a kisközösségekben, a családi, rokoni, baráti kapcsolatok hasonlóság alapján létrejövő együttműködéseire építi. A mechanikus szolidaritással szervezett közösségek fennmaradásának feltétele, az egymás szükségleteit messzemenően figyelembe vevő cselekvés és gondolkodás.

A szolidaritáshoz kapcsolódó számos elmélet közül kiemelhető még Tönnies (Tönnies, 1983) közösségre és társadalomra bontott társadalomszerkezete, Weber társadalmi kapcsolatokból levezetett szolidaritás-elmélete (Weber, 1987), vagy akár a társadalmi tőkével foglalkozó James Coleman is, aki szerint a társadalmi tőke „értékesítésével”, a kapcsolathálózatokon belüli cserékkel alakul ki szolidaritás (Coleman, 1998).

Ez a dolgozat azonban közvetlenül Utasi Ágnes 2000-ben, országos reprezentatív mintán végzett bizalommal és mikrotársadalmi szolidaritással kapcsolatos vizsgálatához, illetve az abból készült összefoglaló munkához kapcsolódik (Utasi, 2002). Ez annál is inkább szükségszerű, mivel a jelen dolgozat alapját képző kutatások már az adatfelvételeket megelőzően, a módszer megválasztásakor és kidolgozásakor erre a munkára alapozódtak többek között. Ennek megfelelően elfogadottnak gondolom e kutatás elméleti és metodológiai megfontolásait, csakúgy, mint a nyert adatok érvényességét és megbízhatóságát. Igaz azonban, hogy a mi István-aknai és magyarteleki kutatásunk legalább két jelentős sajátosságában különbözik a szóban forgó vizsgálatól, ugyanis kifejezetten a társadalmi tőke problematikájára koncentrált, és egy-egy jól körülhatárolható, kis létszámú, homogén, zömében hátrányos vagy halmozottan

hátrányos helyzetű, a társadalmi struktúra legalsó rétegeiben helyet foglaló társadalmi csoport egészét vizsgálta. Ennek ellenére, mivel a módszer a legtöbb ponton megegyezik az Utasi Ágnes által végzett kutatásban használtakkal, sem az elméleti alapvetések átvétele, sem az adatok összevetése nem okozhat problémát.

A hivatkozott kutatás a mikrotársadalmi szolidaritás különböző dimenziói mentén (melyeket mi is vizsgálat tárgyává tettünk) a következőképpen írja le a magyar társadalmat. A bizalmas baráti kapcsolatok száma jelentős eltérést mutat az iskolai végzettség szerint, a nemi megoszlás függvényében, az eltérő korcsoportok esetében, a munkaerőpiacon elfoglalt pozíció, és általában a társadalmi struktúra hierarchiájában elfoglalt hely tekintetében. Ezek mentén minél előnyösebb pozíciókat birtokol valaki, annál több baráti kapcsolat kialakítására, és birtoklására van módja. Ezek mellett magasabb számban van baráti kapcsolatuk a férfiaknak, s a kor előre haladtával csökken a bizalmas baráti kapcsolatok száma a fiatalabb generációktól az idősebbek felé haladva. Az egyenlőtlenségek kihatnak az egyén önértékelésére, beépülnek a tudatba, és azon keresztül visszahatnak az életfeltételekre, és a barátválasztásra is. A társadalmi hátrányok okként, a társadalmi-tőke fogyás okozatként tételeződik. Minél több hátrányt kell elszenvednie valakinek, annál kevesebb bizalmas, segítő kapcsolata van. A bizalmas kapcsolatok hiánya megállapításuk szerint izolációt eredményez, visszahat az életminőségre, s gyakran vált ki boldogtalanságérzést. Az önzetlen segítségnyújtás, és a kölcsönös reciprocitást, anyagi ellenszolgáltatást nem feltételező altruista magatartás a fiatalokra jellemzőbb mint az idősekre, a férfiakra inkább mint a nőkre, az iskolai végzettségben elért magasabb státuszúakra inkább, mint a 8 osztállyal, vagy az alatti iskolázottsággal rendelkezőkre. A kedvezőbb életfeltételekkel rendelkezők forráserősebbek mint a hátrányokkal küzdők, s így a magasabb státuszúak többször nyújtanak önzetlenül segítséget. Az alacsonyabb szinten elhelyezkedő rétegek segítségnyújtását ezen kívül inkább az úgynevezett *elnyújtott reciprocitás*² jellemzi, vagyis a közvetlenül nem, de a jövő folyamán valamikor elvárhatóan vélt viszonzásra alapozott altruizmus. Kapcsolatot mutattak ki ezen kívül a segítségnyújtás mértéke és a családi rokoni kapcsolatok intenzitása között is.

Megkötő társadalmi tőke

A társadalmi tőke fogalma tulajdonképpen a társadalmi integráció hagyományos szociológiai problémájának újrafogalmazását jelenti. Sok kritika érte a társadalmi tőke elméletét, mivel rendkívül szélesre tárja a vizsgálódás körét és így zavaros maradt, hogy mikor nagyobb vagy kisebb a társadalmi tőke koncentrációja egy adott család, város, vagy egy egész társadalom vonatkozásában. Az elmúlt években részben e kritikákra való reakcióként is megszületett egy osztályozás, mely elkülöníti a társadalmi tőke három formáját.

„**megkötő**”: olyan intenzív kapcsolatok tartoznak ide, melyek **ráterősítenek az eleve együvé tartozókat magukba foglaló csoportok határait** és ezzel kívül hagynak, „kirekesztenek” minden nem oda tartozót. Ilyenek például a család, a közeli barátok vagy szomszédok, falubeliek.

„összekötő”: olyan lazább kapcsolatok alkotják, amelyek összekötik a **különböző társadalmi rétegekhez** tartozókat (pl. osztálytársak – és az éves, vagy tízévente megrendezésre kerülő osztálytalálkozók). Már a 19. század elején felfigyelt az arisztokrata származású francia tudós utazó, Alexis de Tocqueville arra, hogy az 1830-as évek Amerikájában milyen magas fokon művelték a **társulás művészetét**: a legkülönfélébb háttérű amerikaiak szövetkeztek egymással, „társulásokat” hoztak létre, hogy céljaikat megvalósítsák. Tocqueville és mai társadalomtudós követői szerint ez a **spontán társas készség** a kulcsa az erős civil társadalomnak.

„összekapcsoló”: olyan kapcsolatok, amelyek a **befolyással bíró pozíciókban lévőkhöz** kötnek minket, pl. a civil szervezetek és a kormányzat közötti partnerség, de ilyenek a korrupciós kapcsolatok is („jó kapcsolatok”).

A társadalmi tőke három típusa különböző koncentrációban és egymáshoz viszonyítva különböző erőteljességgel jelenik meg a különböző társadalmi rétegek esetében. A kutatási eredmények azt a feltételezést támasztják alá, hogy a térben is koncentráló hátrányokkal jellemezhető olyan térségekben élők körében, mint a nagyvárosi gettók, vagy az elszegényedett aprófalvak, rendkívül nagy jelentősége van a mindennapi boldogulás szempontjából a megkötő társadalmi tőkének, míg az előbbre jutás egyik legkomolyabb gátját az összekötő, valamint az összekapcsoló társadalmi tőke gyengesége okozza. Utóbbiak biztosíthatnák a munkahelyek megszerzéséhez vagy a vállalkozói tevékenységhez szükséges feltételek biztosításával kapcsolatos erőforrásokhoz és információhoz való hozzájutást.” A következőkben vizsgált két deprivált település közötti hasonlóságok, a társadalmi kirekesztődés és a társadalmi tőke elméleti keretein belül a kapcsolatok esetében a megkötő társadalmi tőke vizsgálatát teszik szükségessé elsősorban, a területek demográfiai mutatói és a mikrotársadalmi szolidaritásban betöltött kulcsszerepe miatt.

Ezek alapján a következő tézisekre alapozom okfejtésemet.

A civilizációs fejlett társadalmakban az ipari forradalom óta terjedő individualizációs stratégiák dezintegrációs hatásai kikezdték a Durkheim által elgondolt mechanikus szolidaritás, vagy a Tönnies féle közösségi társadalmak *gemeinschaft* szervező elveit, aminek következményeként a társadalmi szolidaritás erős gyengülése figyelhető meg. Az egyének bizalmi attitűdjei, melyek korábban sokkal nagyobb körre kiterjedő kapcsolati hálókat voltak képesek kialakítani, az individualizáció erodáló hatására mára a szűk családi, baráti, rokoni körre korlátozódtak. A szolidaritás, az önzetlenség, a bizalom csökkenése, a társadalmi tőke-fogyás főként a társadalom alsó rétegeiben élő szegényebb népesség előrejutási lehetőségeit korlátozzák nagymértékben. Ezekből kifolyólag a hátrányosabb helyzetű, társadalmi kirekesztettségben élők, és mobilitási stratégiáikban korlátozottak integrációját a társadalomba az intézményi integráció célzó kormányzati intézkedések már nem képesek hatékonyan ellátni (ha egyáltalán valaha is képesek voltak), vagyis felértékelődik a mikrotársadalmak integrációs jelentősége. A mikrotársadalmon belüli szolidaritás kiterjedtsége ennél fogva eszköze, és egyben magyarázó változója is a jelzett társadalmi csoportok beágyazottságának.

A kérdés, melyet megpróbálok megválaszolni ezek alapján tehát az, hogy a vizsgált rurális illetve urbánus városrészben/aprófaluban élők csoportja, melyeket a lakóterületek kis népességszámából és összetétele szerinti homogenitásából adódóan nyugodtan tekinthetünk mikrotársadalomnak, milyen mértékben ágyazódik a helyi közösségbe és milyen minőségű a lakók egymás közti szolidaritása, illetve megkötő társadalmi tőkéje.

A vizsgálat módszerei

Az adatfelvétel kérdőíves módszerrel végzett teljes körű lekérdezés volt. A kérdőív egyes item-jei egy angol társadalmi tőke felvétel bevett kérdéseiből a magyarországi viszonylatokat, és a kutatási terepünk sajátosságait figyelembe véve releváns változókat használta fel, melyek kiegészültek az Utasi Ágnes féle kutatás egyes változóival, illetve néhány specifikusan a terepre vonatkozó kérdéssel. István-akna esetében egyéni kérdőíveket használtunk, míg Magyarteleken a háztartások egy-egy tagja szolgáltatott információt a többi tagról is.

Az elemzésben a mikrotársadalmi beágyazottság változóit leíró statisztikai adatokkal magyarázom és a következők szerint csoportosítom: *1. Lakóhelyi beágyazottság, 2. Kapcsolatok, 3. Transzferek.* A közösségalkotási potenciál esetében a fontosnak ítélet közösségalkotási hajlandóságot magyarázó változókból kialakított indexet használom fel. A mikrotársadalmi beágyazottságnál figyelembe vett változók a lakóhelyen élés ideje, az lakóhellyel való elégedettség, a közösség szolidaritásának egyéni megítélése, a bizalom kérdése, az egymás között áramoltatott transzferek, a rokonok, barátok számának nagysága, és a szomszédsági viszonyok/kapcsolatháló kiterjedtsége.

István-akna

István-akna Pécs észak-keleti peremterületén elhelyezkedő, a város összefüggő szerkezeti egységétől markánsan elkülönülő, ám közigazgatásilag mégis a városhoz tartozó városrész. Létrejöttét a 19. század végén, a pécsi szénbányák Pécs környéki ipari területeinek kialakításával összefüggésben kell megérteni (Huszár, 2003). A 19-20. század fordulóján kibontakozó, fénykorát az államszocialista ipari termelés alatt elérő, majd a 80'-as évek folyamán hanyatlásnak induló mecseki fekete kőszén bányászat fontos szerepet játszott abban, hogy a Péctől különböző távolságban lévő kitermelések helyszínei közvetlen környezetében lakóövezetek alakultak ki. Az így létrejött „mikrotelepülések” később Pécs közigazgatási részeivé váltak, habár a várostól való térbeli elkülönülésük esetenként meglehetősen nagy volt. Ilyen részei ma Pécsnek Pécs-Vasas, Pécs-Somogy, Pécs-Hird, vagy István-akna. Ez a térbeli különállás, térbeli kirekesztettség majd egy évszázadon át problémamentes volt, hiszen az itt élő emberek állandó munkalehetőséggel rendelkeztek, sőt a szocialista rendszer ipari termelést preferáló gazdasági orientációja a bányászat iparágában dolgozókat magasan értékelte. Ennek köszönhetően 1923-tól, István-akna felszentelésétől és a bánya körüli kolónia kialakulásától kezdve az itt élők társadalmi presztízse kitüntetett szerepet köl-

csönzött nekik. Ez nem csupán jövedelmükben mutatkozott meg, hanem a társadalmi integráció „intézményi szintjén”, vagyis a közintézményekkel, közösségi helyszínekkel való ellátottság magas fokában is. István-akná a magyarországi rendszerváltozást megelőzően működött iskola, óvoda, kultúrház, mozi, postahivatal, bolt³. A bányászok számára kialakított lakóépületek körében megtalálhatóak a magas szakmai-, s néhol esztétikai igényességgel kialakított bányatiszti házak, és a kevésbé igényes de még kiemelkedő minőségű (a korszaknak megfelelően) bányászházak, melyek a terület nagyobb hányadát fedik le, illetve a bányászok számára átmeneti szállást jelentő két szintes munkásszállók. Figyelemre méltó, hogy hiányoznak a hagyományos félkomfortos vagy komfortnélküli rendkívül kicsi és minőségileg is problémás bányászházak, ami arra utal, hogy az István-aknai állandó lakók főként a bányászat menedzsmentjét képezték (bányatisztek, termelésirányítók, irodai dolgozók, stb.). Azonban nyilvánvalóan az épületek többségét a bánya ipari létesítményei teszik ki: volt bányamentő központ, üzemcsarnokok, gépházak, irodaházak, aknatorony⁴.

A változást a mecseki szénkitermelés '80-as évektől kezdődő fokozatos leépítése, majd az 1990-es évek eleji bányabezárások sora hozta. Az addig magas társadalmi presztízzsel rendelkező népesség elvesztve megélhetési forrását többnyire elvándorolt István-aknáról, s az ottmaradtak számára megindult a lefelé csúszás a társadalmi lejton. Elindult egy filtrációs folyamat is ezzel párhuzamosan. Mivel az épületek többsége a pécsi önkormányzat tulajdonába kerülve önkormányzati szociális bérlakásként funkcionált és funkcionál még ma is tovább, a városrészbe költözők szinte kivétel nélkül hátrányos-, vagy halmozottan hátrányos helyzetű emberek. A közintézmények eltűntek, a munkalehetőségek megszűntek, az életfeltételek minőségi romlása, és a környezeti adottságok öngerjesztő folyamatként alakították ki István-akna mai szegregált, térbelileg és társadalmilag is kirekesztett, leszakadó városrészi tulajdonságait.

A városrész térbeli szerkezetét meghatározó egyetlen utca két oldalán helyezkednek el a bányász illetve bányatiszti kertés családi házak. Amint azt már említettük István-akna tipikus példája a bánya ipari területei közvetlen szomszédságában kialakuló lakónegyedeknek, ebből kifolyólag a bánya valamikori épületei a lakóházak között is megtalálhatóak, mélyen benyúlnak a családi házak közé. István-akna „végét” az egykor munkásszállókként funkcionáló kétszintes téglapépületek (jelenlegi önkormányzati szociális bérlakások) zárják. Az infrastrukturális ellátottság hiányos, nincs gáz, a szennyvízelvezetés nem megoldott, a villany-, víz-, szennyvízelvezetékek többsége közel 60 éve nem voltak felújítva, ahogy az épületek sem.

Magyartelek

Az ormánsági aprófalvak példáját szemlélhetjük Magyartelek esetében. A Szentlőrinc és Sellye között félúton, Gilvánfa szomszédságában elhelyezkedő falu jóval régebbi múltra tekint vissza mint István-akna. A vidéki falvak többségének mintájára az itt élők megélhetését mindig is a mezőgazdaság biztosította, ámbár most a pécsi munkalehetőségek vonzása és a mezőgazdaság folyamatos leépítése egyre kevésbé ad lehetőséget a mezőgazdaság nyújtotta foglalkozásokból való megélhetésre.

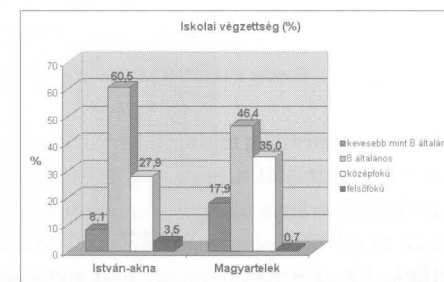
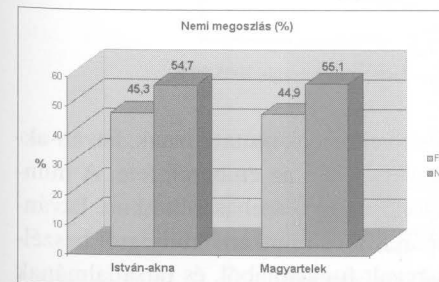
Mindemellett Magyarteleken még most is jelentős az agrárnépesség aránya, akiket főként a helyi termelőszövetkezetben foglalkoztatnak. Magyartelek legjelentősebb különbsége István-aknával szemben az, hogy a közösségi tevékenységek számára adott lehetőségek jobbak, sőt ezek kihasználtsága is. Nem elhanyagolható szempont egy közösség életében, hogy annak van-e egy felelősséget érző elhivatott és tevékeny vezetője (legyen akármilyen temperamentuma is) mint Magyarteleken vagy sem. István-akna esetében ez komolyabb nehézségekbe ütközik. Mint városrész ebben az esetben ez a személy a városrész önkormányzati képviselője lenne, ám mivel Pécs e részének képviselőjéhez nem csupán István-akna tartozik, hanem több kisebb terület is, és ebből adódóan a hozzá tartozó emberek száma is jóval nagyobb, az István-aknára fordított figyelem is kevesebb. Hogy ennek oka valóban e problémákból, vagy más okokból adódik az külön kérdés.

Magyartelek rendelkezik közösségi házzal és azzal a képességgel, hogy ezt a lehetőséget tartalommal töltsse meg. Különböző rendezvények, bálók helyszínéül szolgál, és mint megtudtuk lelkigyakorlatos-, terepgyakorlatos csoportok elhelyezésére is alkalmas lesz hamarosan. Bár templom nincs, a faluban lakók felekezeti szerinti megoszlásától függően használják a közösségi házat vagy a polgármesteri hivatal Szentmisék vagy Istentiszteletek bemutatására. Ezek mellett a közintézmények köre a boltban és a már említett polgármesteri hivatalban merül ki.

Magyartelek térbeli sajátosságai annyiban hasonlítanak István-aknához, hogy mindössze két rövid utcából áll, és hogy más lakott területtől jelentősen elkülönül, azonban ez egy falu esetében magától értetődő.

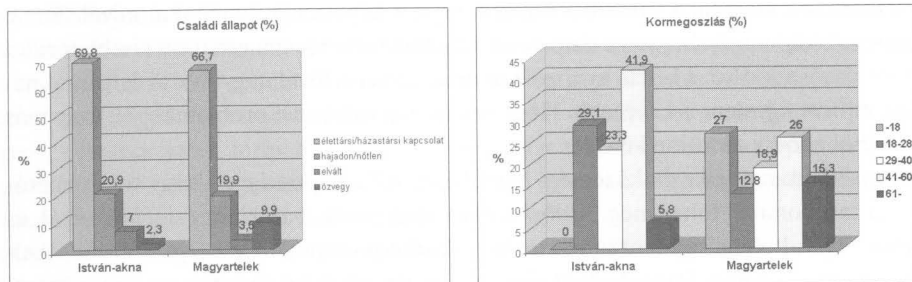
A kemény változók

István-akna és Magyartelek mai társadalmi képe a kemény változók alapján a következőképpen alakul. A nemi megoszlás szinte egyforma mindkét területen, a megkérdezettek több mint fele nő. István-akná a népesség közel 70%-a rendelkezik legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel, vagy még azzal sem, középfokú (főként szakmunkás illetve szakközép iskolai) végzettsége a válaszadók 1/3-nak van, és felsőfokú végzettsége a válaszadók mindössze 3,5%-nak. Magyarteleken ezzel szemben magasabb a 8 általánost el nem végzettek aránya, viszont összességében a maximum 8 osztállyal rendelkezők szinte megegyezik István-akna adataival.

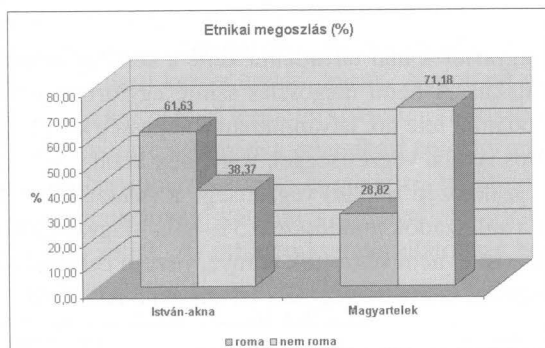
Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Élettársi vagy házastársi kapcsolatban áll a megkérdezettek közel 70%-a mindkét területen. A 40 év felettek aránya közel egyforma mindkét esetben, bár a 60 éven felüliek az ormánsági aprófaluban háromszor annyian vannak, mint István-aknán. Ez a magyar falvak előregedő társadalmának problémáival magyarázható, bár a 18 éven aluliak aránya sem lebecsülendő. Ez István-aknával összevetve az egyik legfontosabb különbség, hiszen bár ott a 18 éven aluliakról nem vettünk fel adatokat, mégis tudjuk, hogy a 300 fős népességből kb. 200 a 18 éven aluli fiatalabb generációhoz tartozik.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

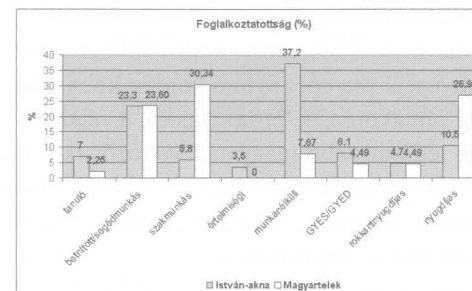
Roma etnikumú a megkérdezettek több mint 2/3-a István-aknán, ellenben Magyarteleken ez az arány mindössze 1/3-ad körüli. Ez azzal magyarázható, hogy mivel István-akna lakóépületei többségében önkormányzati tulajdonú szociális bérlakásként funkcionálnak, a Pécssett történeti települészámolások következtében a hátrányos helyzetű emberek (akik között mint ismert a roma népesség felülreprezentált) egyik célállomása ez a városrész.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

A foglalkoztatottság tekintetében már jelentősebb eltérések mutatkoznak. István-aknán foglalkoztatott a népesség 1/3-a, míg Magyarteleken az emberek fele. A munkanélküliek aránya az egyik legjelentősebb különbség az összehasonlításban. István-aknán majd 40 %-os, míg Magyarteleken csupán 8%-os munkanélküliségről beszélhetünk. Ez az urbánus térség már többször tárgyalt funkciójából, és társadalmának összetételéből adódik. Kiemelkedő különbség van még a nyugdíjasok, és a szakmun-

kasok között, melyet részint a falvak előregedő társadalma, részint a mezőgazdasági munka által biztosított megélhetés magyaráz. Érdemes még megemlíteni azt is, hogy Magyarteleken a szak- és betanított munkások bizonyos hányada a pécsi Elqotec cégnél dolgozik, a beszállítást pedig a cég külön buszjáratokkal biztosítja. A vidéki munkalehetőségek korlátozottsága miatt ez azon ritka esetek egyik példája, amikor a gazdasági szereplők a negatív társadalmi folyamatok előmozdítása helyett azokkal szemben tesznek intézkedéseket, bár az adatfelvétel során kialakult beszélgetések alapján a helyi fiatalok mobilitási stratégiái Pécs irányába mutatnak.

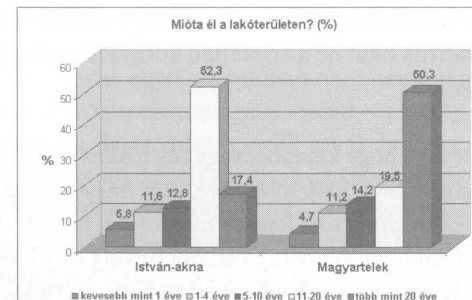

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Mikrotársadalmi szolidaritás

Lakóhelyi integráltság

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy minél hosszabb ideje él valaki egy adott településen, egy adott közösségben annál inkább érzi azt sajátjának, és annál inkább hajlandó önzetlenséget és szolidaritást vállalni másokkal, lehet releváns az a kérdés a témát illetően, hogy mióta él valaki a szóban forgó közösségek egyikében. A városrész népességének jelentős többsége (70%) több mint 11 éve él ott, azaz a rendszerváltás környékén, vagy azt megelőzően költözött oda. Ez azt is jelzi számunkra, hogy egy részük, akik több mint 20 éve élnek itt valószínűleg a bányászatban dolgoztak, vagy valamely rokonuk az volt. Ők minden bizonnyal emlékeznek még István-akna „fénykorára” és annak tökéletes ellentétét erős traumaként érzékelik.

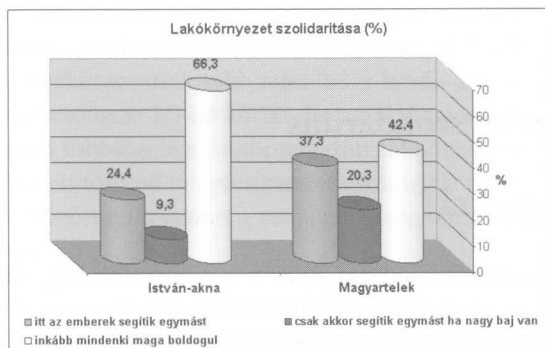

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Magyarteleken ez teljesen hasonló képet mutat azzal a különbséggel, hogy míg István-aknán a 11-20 éve, Magyarteleken a több mint 20 éve élők csoportja emelkedik ki messze a többi kategória fölött. Azonban fontosabb az, hogy akár már öt eltöltött év is bizonyos mértékű meggyökerezettséget, beágyazottságot eredményezhet kialakult kapcsolatokkal. Ez annak ellenére is így van, ha a környezeti feltételek hiányosságai, és az életminőség alacsony színvonala mintegy szimbiózist alkotva alakítja ki az egyénben saját lakóhelyének „rosszként” való megítélését, és fogalmazza meg a vágyat az elköltözés iránt. Az István-aknai népesség lényegi többsége több mint 5, akár több mint 10 éve él itt, akárcsak Magyarteleken.

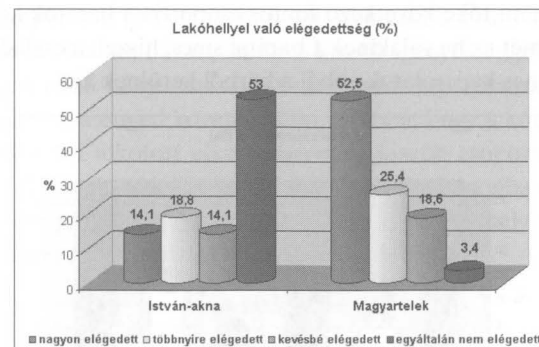
A lakókörnyezeti szolidaritás kiemelkedően fontos változó lehet a bizalmi attitűd és a mikrotársadalmak közösségi szerepét firtató kérdésekben. Ennek megfelelően bár a lakóhelyi integráltság témakörén belül tárgyalom, a mikrotársadalmi szolidaritás szempontjából az egyik legfontosabb magyarázóváltozónak tekintem ezt a kérdést. István-aknán kiemelkedően magas azok aránya, akik szerint inkább mindenki maga boldogul és kevésbé létezik közösségi tudat, míg Magyarteleken ugyanez a csoport lényegesen kisebb, bár itt sem elhanyagolható.

Ugyanitt 2/3 azok aránya, akik megítélése szerint valamilyen mértékű szolidaritás létezik a faluban, ebből következően a bizalmas kapcsolatok számánál is magasabb arányra következtethetünk.

Míg eddig a szolidaritás létét vizsgáló változókat elemeztük, most annak valamifajta mértékére is következtetnünk kell. A lakóhellyel, mint fizikai és társadalmi környezettel való elégedettség már adhat arról számot, hogy a mikrotársadalmi szolidaritás mértékű milyen, hiszen minél nagyobb a bizalmas kapcsolatok száma, annál erősebb a késztetés, hogy a hátrányok okát ne a közvetlen környezetre hárítsa az ember, problémáit ne vetítse ki másokra.

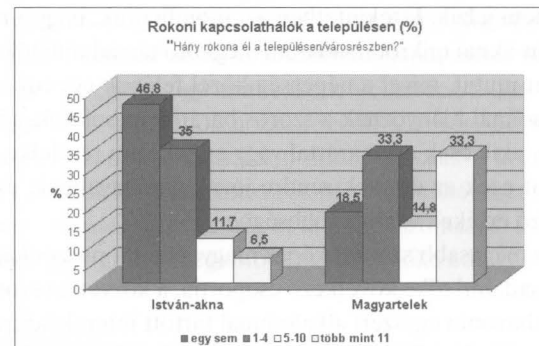
A lakók 67%-a válaszolt úgy, hogy kevésbé, vagy (és főként) egyáltalán nem elégedett István-aknával, és 1/3 azok aránya, akik többnyire, vagy nagyon elégedettek lakóhelyükkel. Ugyanez Magyarteleken szinte tökéletesen megfordul, hiszen az emberek többsége nagyon elégedett (de legalább is többnyire) a lakóhelyével (78%), és elenyésző a kevésbé elégedettek/elégedetlenek aránya. Ezek az adatok kis mértékű beágyazottságra és szolidaritásra utalnak István-aknán, és jól működő közösségre Magyarteleken.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Kapcsolatok

A rokoni, baráti, szomszédi kapcsolatok körei, azaz a megkötő társadalmi tőke a mikrotársadalmi szolidaritás vizsgálatának alapját képezik. Ezek közül is kiemelt szerepe van a közvetlen személyes interakciók gyakoriságának, mintegy biztosítva az egyén számára társadalmiasultságának tapasztalását. Ezért kifejezetten fontos szerepet tölthetnek be ezek a kapcsolati hálózatok a kirekesztettség állapotában, így István-aknán és Magyarteleken. Az urbanus területen a válaszadók közel felének (46%) 1 rokona sem él.

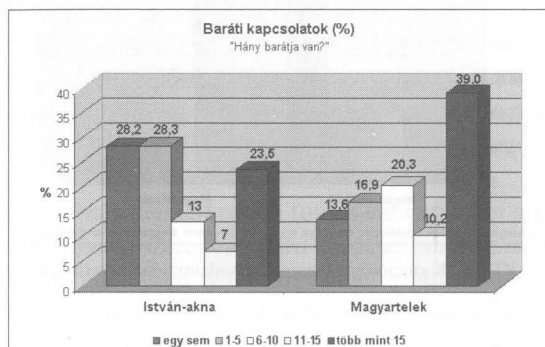

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Ez az aggasztónak látszó adat egyrészt valóban az, hiszen akire minden esetben támaszkodhat az ember az elsősorban maga a család, és István-aknán senkije sincs a lakók felének. Másrészt ha figyelembe vesszük azt is, hogy egy városrész esetében a város más területein is élhetnek közeli rokonok ez valamelyest javíthat ezen emberek megkötő társadalmi tőkájének mutatóin. E terület térbeli elszigeteltsége ugyanakkor a nem túl könnyű megközelíthetőség miatt a rokonokkal tartott személyes kapcsolatok ellen hat. Magyarteleken ezzel szemben az emberek közel felének több mint 5 rokona él, és csupán 1/5-nek nincs egy sem. Ebből következően Magyartelek megkötő társadalmi tőkéje jóval erősebb, így a mikrotársadalmi szolidaritás szintjét is erősíti.

A megköti társadalmi tőke következő fontos csoportja a barátok köre. A legkedvezőtlenebb válasz ismét az ha valakinek 1 barátja sincs, hiszen a család után következő legfontosabb bizalmas kapcsolatok ebből a körből kerülnek ki.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

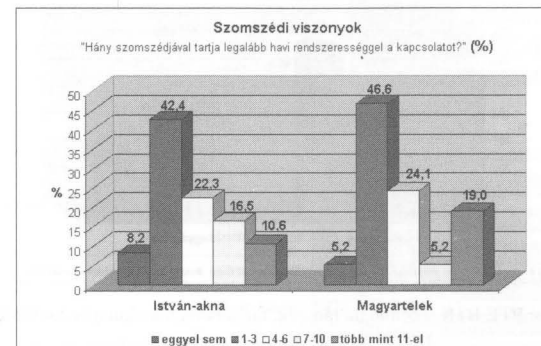
A már elfogadhatónak vélt baráti kör véleményem szerint 6 főtől kezdődik, és nincs ennyi barátja a megkérdezettek 57%-nak István-aknán. Magyarteleken ezzel szemben az emberek 2/3-a rendelkezik megfelelő számú barátal, és csupán 1/3 nem.

A mikrotársadalomra korlátozódó kapcsolatháló nagysága főként körvonalazza, és kevésbé magyarázza a szolidaritást és a beágyazottságot, hiszen ezek az adatok a kapcsolattartás gyakoriságát, az interakciók minőségét és közvetlen vagy közvetett információs csatornáit nem jelzik. E tekintetben azt mondhatjuk, hogy a rokoni kapcsolatok alapján az István-aknai mikrotársadalom megköti társadalmi tőkéje egy közepes-től elmaradó szintet mutat, mivel a népesség közel felének egy rokona sem él itt, és ugyanekkor hányadánál hiányoznak a szoros baráti kapcsolatok, sőt kiemelkedően magas azok aránya, akik csak egy barátal vagy eggyel sem rendelkeznek. Magyartelek esetében viszont ezek az értékek rendre jóval alacsonyabbak, és az integráltság magasabb fokát jelző értékek vannak többségben.

A szolidaritást már magasabb szinten képes magyarázni a puszta kapcsolatszám helyett a megköti társadalmi tőke következő csoportja, a közvetlen szomszédokkal személyesen, legalább havonta egyszeri alkalommal tartott interakciók száma, hiszen itt a kapcsolatok mennyisége mellett már adóttak a minőségi változók is.

A szomszédi viszony már nem feltétlen baráti, vagy vérségi rokoni kapcsolatokat jelent. Vagyis minél magasabb ezen kapcsolatok száma, annál inkább lehet beágyazódott az individuum az István-aknai városrész mikrotársadalmába. István-aknán az emberek fele 3-nál kevesebb ilyen kapcsolattal rendelkezik, és 22%-nak van 4 és 6 közötti (tétélezük fel) már „jó szomszédági” viszonya. Ez egy igen magas arány, és alátámasztani látszik azt az adatfelvétel során kialakult tapasztalatot, miszerint István-akna területi sajátosságai, csekély népessége és annak homogenitása ellenére szerkezetileg belsőleg is több részre tagolódik. Ezeket a szerkezeti egységeket nagyjából a lakóépületek jellege körvonalazza, amelyek a 2 szintes (egykori bányász mun-

kásszállók) téglapépületek (3db épületenként 16 lakás) lakásai, az igényesebb kivitelezésű bányatiszti kertes családi házak, illetve a kisebb igényességgel kialakított, de még mindig az átlagon felüli bányászházak. A szomszédi kapcsolatok túlnyomórészt alacsony száma (1-3), arra enged következtetni továbbá, hogy a kutatás során kialakult szerkezeti tagoltságról alkotott elképzelést még kisebb csoportokra, a közvetlenül egymás mellett élő szomszédokra kell redukálni. Mivel azonban arra vonatkozóan, hogy ezeket a szomszédokat kik jelentik (a településrész mely részén lakók) nincs adatunk, empirikusan ezt a tézist nem tudjuk alátámasztani.

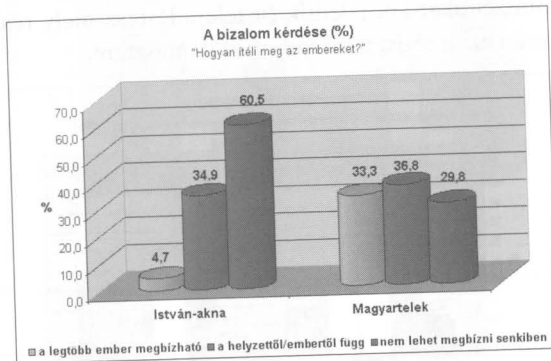
Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Az eddigi mutatókat figyelembe véve meglepő eredményeket kapunk Magyartelek esetében, hiszen István-aknához hasonlóan rossz képet (ha nem rosszabbat) mutat a szomszédi viszonyoknál. Ez annál is inkább meglepő, mivel nagyon sokan beszéltek a falubeliek összességéről úgy mint rokon. Vélhetően a „szomszéd” fogalmának konceptualizációja, és a válaszadók hozzá rendelt jelentése közötti különbség okozhatja a problémát, hiszen ha szomszédon mindenki csak a közvetlen mellette lakó embereket érti, ez leszűkíti a válaszok körét. Mivel mindkét esetben a területi kiterjedés és az alacsony népességszám az erős és kiterjedt szomszédi kapcsolatokat támasztaná alá, az adatok gyengítik a megköti társadalmi tőke eddigi eredményeit.

Bizalom általában

Az általában az emberek felé táplált bizalom kérdése nem közvetlenül kapcsolódik a mikrotársadalmak szolidaritásához, mivel nem az egyes emberek irányába mutató bizalmat jelzi, hanem egyfajta attitűdöt, hozzáállást. Minden bizonnyal az egyik legjelentősebb mutató lenne, ha mindenki egy-egy megnevezett személyt minősített volna iránta érzett bizalmával, ám ezek a kutatások nem kapcsolati háló elemzésére születtek. Azonban az általános bizalomról való gondolkodás befolyásolja és jelzi a lakóhely tagjai közötti formális kapcsolatok viszonyait, ezek mellett az Utasi Ágnes által végzett vizsgálat is alkalmazza ezt a kérdést. Ezeknek megfelelően bár fontos mutatónak tartom, nem a legjelentősebb magyarázó változó a vizsgálatban. István-akna esetében rendkívül magas azok aránya, akik szerint nem lehet megbízni

senkiben, és mindössze 5% mondta azt, hogy a legtöbb ember megbízható, míg Magyartelek jóval bizalmasabb település. Itt 1/3 mindhárom csoport aránya, vagyis akik a legtöbb emberben megbíznak, akik ezt az érintett helyzettől/embertől teszik függővé, és akik senkiben sem bíznak. A kérdés jelentőségének figyelembe vételével ezek az adatok a helyiek formális kapcsolatait István-aknán bizalmatlannak, Magyarteleken közepesen bizalmasnak mutatják.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Háztartások közötti transzferek

A mikrotársadalmi szolidaritás egyik legfontosabb mutatóit az egyének között áramoltatott transzferek. Az önzetlenül, közvetlen ellenszolgáltatásra igényt nem formáló segítő szándék létét és minőségét, illetve gyakorlati eredményeit a mikrotársadalmi szolidaritás szintjét leginkább magyarázó változóként kezeltem. A nyújtott és kapott segítségeket különböző típusokra bontottuk annak megfelelően, hogy mire lehet szüksége egy deprivált térségben élő, esetleg hátrányokkal küzdő embernek, amit megköti társadalmi tőkájának köszönhetően pénz nélkül elérhet, illetve milyen rendelkezésre álló forrásokkal tud segíteni a faluban/városrészben élőknek ő maga. Átlagokat nézve a népesség 78,5%-a soha nem ad, és 64,52% soha nem kap semmifajta segítséget elmondása szerint István-aknán, és közel hasonlóan alakulnak a mutatók Magyarteleken is. A juttatott támogatási formák megközelítőleg kiegyenlítődnek annak nyújtása, és az abban való részesülés tekintetében, ami azzal magyarázható, hogy a lekérdezés mind István-akna mind Magyartelek egészére kiterjedt. Így azok is belekerült az adatbázisba, akiktől a forrás származott, és azok is, akikhez vélhetően eljutott.

A transzferek különböző típusaira való lebontásával kapott eredményeket rangsorolva választ kaphatunk arra, hogy mire van a legnagyobb szükség, és hogy milyen eszközökkel/segítségformákkal rendelkeznek/tudnak segíteni leginkább az emberek az adott helyen. Ezek fényében kiemelkedő mind István-aknán mind Magyarteleken a rendszeresen vagy alkalmilag nyújtott pénzügyi támogatás ami bár meglepő, hiszen arra számíthatnánk, hogy a leszakadó térségekben élők ezzel rendelkeznek legkevésbé, azonban egybeesnek az Utasi féle kutatás eredményeivel.

Transzferek I.
Nyújtott segítség István-aknán

transzfer formája	Ad	Kap	Összesen
betegondozás	4,89		91,86
egyéb fogyasztási cikk(ruhanemű, tisztítószer, stb.)	3,49		85,88
építkezés; javító-, szerelő munka	7,06	9,41	83,53
gyermekfelügyelet	10,71	7,14	84,52
háztartási munka	10	10,71	73,8
élelmiszerek	10,59	11,76	77,6
ugyintézés, szállítás autóval	8,14	15,12	76,4
bevásárlás	11,9	13,1	71,2

Transzferek II.
Nyújtott segítség Magyarteleken

transzfer formája	Ad	Kap	Összesen
betegondozás	3,39	15,25	81,36
egyéb fogyasztási cikk(ruhanemű, tisztítószer, stb.)	5,08	13,56	81,36
ugyintézés, szállítás autóval	5,08	22,03	72,8
élelmiszerek	5,08	23,73	71,7
gyermekfelügyelet	6,78	22,03	71,7
építkezés; javító-, szerelő munka	5,08	30,51	6
bevásárlás	5,08	30,51	6
háztartási munka	3,39	37,29	
pénzügyi támogatás	5,08	45,76	

Transzferek III.
Kapott segítség István-aknán

transzfer formája	Ad	Kap	Összesen
betegondozás	8,33	11,9	79,76
építkezés; javító-, szerelő munka	17,44	8,14	74,4
ugyintézés, szállítás autóval	12,79	13,95	73,2
háztartási munka	12,94	20	61
gyermekfelügyelet	15,29	23,53	
élelmiszerek	15,12	24,42	
bevásárlás	12,79	29,07	
egyéb fogyasztási cikk(ruhanemű, tisztítószer, stb.)	30,23	13,95	
pénzügyi támogatás	12,94	35,47	

Transzferek IV.
Kapott segítség Magyarteleken

transzfer formája	Ad	Kap	Összesen
egyéb fogyasztási cikk(ruhanemű, tisztítószer, stb.)	3,39	11,86	84,75
betegondozás	16,95		83,05
gyermekfelügyelet	6,78	11,86	81,36
élelmiszerek	11,69	18,64	79,65
bevásárlás	6,47	20,34	71,7
ugyintézés, szállítás autóval	5,08	23,73	71,7
építkezés; javító-, szerelő munka	5,08	32,20	
pénzügyi támogatás	8,9	38,98	
háztartási munka	6,78	35,59	

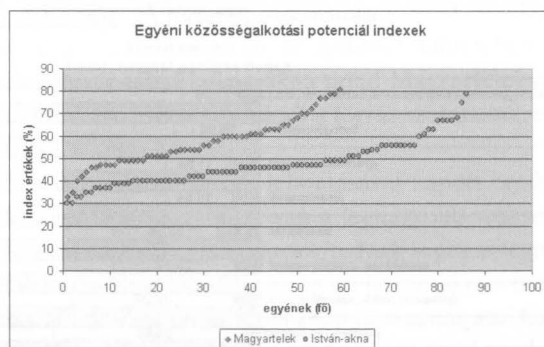

A pénzbeli támogatás jelentősen kiemelkedik a többi transzfer közül István-aknán hiszen az emberek 45%-a ad rendszeresen vagy alkalmilag pénzt valakinek, míg az utána következő legjelentősebb támogatási forma (bevásárlás) esetében ezt már csak a népesség negyede szolgáltatja. Nem így Magyarteleken. A transzferek közül ugyan itt is a pénzt szolgáltatják legtöbben (még többen mint István-aknán), de a többi segítségi forma elmaradása ettől már nem olyan jelentős, mint az István-aknai mikrotársadalom esetében. Fontos transzfer még a háztartási munka, a bevásárlás, vagy a különböző javítgatások, szerelések terén nyújtott segítségek is.

A kapott transzferek közül ismét a pénz a legfontosabb az urbánus térség lakói között, azonban itt már a többi típus sem marad el jelentősen ettől. Magyartelek esetében a kapott transzferek közül közel azonos fontosságú a háztartási munka, a pénz, illetve az építkezési- szerelőmunka. Ezeket itt az emberek 40% élvezheti közvetlen ellenszolgáltatás nélkül. Bár első látásra a legszembetűnőbb az, hogy a legtöbben soha nem adnak és soha nem kapnak segítséget senkitől, figyelembe véve hogy mindkét terület társadalmilag (István-akna térbelileg is) kirekesztett területeknek számít ahol a források rendelkezésre állása meglehetősen korlátozott, és hogy ezek mellett az anyagi, pénzbeli támogatást adják és kapják a legtöbben, a szolidaritás nem elhanyagolható, viszonylag jelentős fokáról beszélhetünk mindkét esetben, főként Magyarteleken.

Közösségalkotási potenciál

A közösségalkotás irányában mutatkozó hajlandóság méréséhez indexált mérőszámot használtunk. Ebbe az indexbe minden általunk a szolidaritásra, és a társadalmi együttműködésre, szerepvállalásra vonatkozó autentikusan felhasználhatónak vélt változót beleolvastottunk. Így természetesen belekerültek a mikrotársadalmi szolidaritás esetében használt *Kapcsolati* változók, az *Adott Transzferek* és a *Lakóhelyi integráció* mutatói. Az egyes változók egyenlő súlyozással kerültek az indexbe. Ezek az indexek lényegileg összesítik a mikrotársadalmi szolidaritás mutatóit megkönnyítve ezzel az értelmezést egyrészt, másrészt megvilágítják, hogy a társadalmi kirekesztődés fent tárgyalt különböző szinterein milyen közösség létezik, illetve milyen esély adott a közösség kialakítására, megerősítésére.

Forrás: PTE BTK szociológia tanszék, társadalmi tőke kutatás 2005/2006

Nyilvánvaló, az eddigiek alapján szinte előre látható különbség van a rurális- és az urbánus deprivált terület között. Az index értékek lényegi többsége 50% feletti Magyartelek esetében, ahol az értékek növekedése is jóval intenzívebb. Ez azt jelenti, hogy a fentieket átlagolva 57%-os közösségalkotási potenciált kaptunk Magyarteleken.

István-aknán az indexek több mint 2/3-a nem éri el az 50%-ot és jóval lassabban növekednek az értékek. Vagyis összességében 47%-os közösségalkotási potenciált kaptunk a városi területen. Ez arra enged következtetni, hogy Magyartelek adottságai sokkal jobbak egy közösség életben tartására, megerősítésére mint István-aknán. Itt ugyanis először annak létrehozásával kell foglalkozni, aminek érdekében az adatfelvétel óta eltelt idő alatt előrelépések születtek az ott folyó városrehabilitáció keretei között (több-kevesebb sikerrel), de erre most nem térek ki. Véleményem szerint ezt a különbséget nyilván nem a demográfiai különbségek (hiszen azok szinte azonosak), hanem a falu és a város társadalmának identitása közötti, a foglalkoztatottságban mutatkozó eltérések, a vezető szerepe, és természetesen a közösségi szintér létezése/hiánya magyarázhatja leginkább.

Következtetések

A fenti vizsgálat eredményei egybeesnek Utasi Ágnes kutatásaival. A társadalmi kirekesztettségben élők, az esélyegyenlőtlenségi térben hátrányos pozíciókat betöltők társadalmi integrációja életlehetőségeik korlátozottságának mértékével párhuzamos. Minél több társadalmi hátrány között él valaki, annál kisebb bizalmas kapcsolatainak köre, annál kevésbé mutat altruista magatartást, annál kevésbé szolidáris, és annál kevésbé integrált a társadalomba. A kapaszkodót ezeknek az embereknek a család és néhány közeli barát jelenti, melyek kiszakadásuk utolsó védőbástyái. A társadalmi tőkével szűkölködők saját helyzetükön nemigen tudnak változtatni, hiszen a társadalmi tőke hiánya az életkörülmények kedvezőtlen hatásainak következménye. A kialakult helyzet behatárolja ezen emberek tudati aspirációit, és gondolkodásmódját, kialakítja a boldogtalanságérzést, vagy a deviáns magatartást. A folyamat szinte öngerjesztő módon húzza kijjebb és kijjebb, a társadalom szélére az egyént.

Az István-aknai mikrotársadalmi kapott eredmények alapján dezintegrálnak, kevésbé szolidárisnak, individualizálnak mondható. A szolidáris magatartások minőségileg nem de mennyiségileg gyengék, a bizalmas kapcsolatok a családi, rokoni, közeli baráti, szomszédi kapcsolathálóknak ugyancsak alacsony számban és színvonalon működnek. A mintegy 300 fős városrészben és a mintegy 300 fős faluban a lakók többsége a közvetlen szomszédjaival tartja csupán a kapcsolatot. Az István-aknai megítélése saját szolidaritásukról, önzetlenségükről, segítőkészségükről kedvezőtlen, beágyazottságuk alacsony szintjét mutatja. A közösségalkotásra irányuló hajlandóság eredményei hagynak némi esélyt a problémák kezelésére, István-aknai mikrotársadalmi integráltságának mutatóit viszont alátámasztják.

Magyartelek mikrotársadalmi szolidaritása ezzel szemben, részint eszköz jellegű adottságaiból, részint a szegénységben élés megszokásából, a viszonylag változatlan

népességéből, vagy a némileg kevesebb hátránnyal küzdő helyzetből kifolyólag adódik. A szegénység, mely az Ormánságban nem mostanában újonnan jelentkező, hanem évszázados múltra visszatekintő probléma amint arról már a népi szociográfiák is szólnak a 30'-as években, ennek megfelelően nem feltétlen determináló tényező a mikrotársadalmi integráció és a társadalmi tőke mértékénél, legalábbis rurális-deprivált viszonylatban nem. A két leszakadó térség társadalmi tőke szempontú összevetése a falu közösségi értékeit, mint hasznosítható forrásokat kiemelkedőbbnek mutatja István-aknával szemben, ahol ezen értékek kialakítását célzó beavatkozásokat lenne szükséges sürgetni.

Felhasznált irodalom

- Coleman, James (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, In Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest: Aula
 Durkheim, Émile(2001): A társadalmi munkamegosztásról. Budapest: Osiris, 85-141.
 Huszár Zoltán(2003): Emléklapok a pécsi bányászat történetéből. Pécs: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány
 Tönnies, Ferdinand(1983): Közösség és társadalom. Budapest: Gondolat
 Utasi Ágnes(2002): A bizalom hálója. Budapest: Új mandátum, 9-82.
 Weber, Max(1987): Gazdaság és Társadalom. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Jegyzetek

- 1 A népszámlálási adatokból Pécsre vonatkozó, városrésze lebontott adatok sem tartalmaznak külön István-aknára vonatkozó információkat.
- 2 Utasi (2002)
- 3 Forrás: Társadalmi-tőke kutatás, István-akna, PTE BTK Szociológia tanszék, 2005
- 4 Az épületek többségét a Duna Gőzhajózási Társaság építtette, a 19. században és a 20. század elején.

FEHÉR SZILVIA

Társadalmi tőke és egészségi állapot Pécsbányatelepen

Dolgozatom célja a 2005 tavaszán rendezett társadalomkutatási gyakorlat részeként, Pécsbányatelepen készült kérdőíves egészségpszociológiai vizsgálat eredményeinek bemutatása, a címben is szereplő társadalmi tőke és az egészségi állapot szempontjából. Mindezek megalapozásához először a kutatás elméleti hátterét nyújtom. Fényt derítek arra, hogy miként kapcsolódik egymáshoz a két fogalom, majd azok definíciójára, mérési lehetőségeire térek ki. A kutatás hipotézisének tárgyalása után a társadalmi tőke Pécsbányatelepen történt vizsgálatának eredményeit adom egy speciális tünetegyüttes, a depresszió szempontjából. Természetesen a betegség leírását is megteszem, a téma fontosságát alátámasztó, adatok közlését követően.

A társadalmi tőke és az egészségi állapot Pécsbányatelepen

Az alapvetően felderítő jellegű kutatás során a hipotézis, hogy a rossz anyagi helyzet, gyenge infrastruktúra, kevés munkalehetőség, rossz életkörülmények miatt az emberek egészségi állapota nem megfelelő. Emellett homogén társadalmi környezet jellemző, a kapcsolati tőke kiterjedt. Pécsbánya-telep Pécs keleti városrészéhez tartozik, viszonylag szegregált terület. Korábban a működő kitermelés szervezte a közösségi életet, és adta a megélhetési lehetőséget. Azonban a bánya bezárásával ez megszűnt, szerepét semmilyen szervező erő nem vette át. Ezzel együtt az itt élő lakosság elvesztette munkahelyét, elszegényedett, és megkezdődött a roma lakosság beáramlása. A kutatás során célunk a speciális dimenziókra való összpontosítás volt az egészségpszociológia vizsgálati tárgyain belül, melyek a társadalmi tőkéhez szorosan kapcsolódnak. Ezek az egészségügyi egyenlőtlenségek, lelki és fizikai egyenlőtlenségek, az egészségi állapot kiemelt tényezői.

A kutatás módszerei között az interjú és kérdőíves megkérdezés egyaránt szerepelt. A helyi intézmények esetében (helyi képviselő, iskolaigazgató, lelkész, védőnő, háziorvos, családgyógyász) strukturált interjú alkalmazása történt, amelynek során lehetővé vált, hogy pontos képet kapjunk a helyi viszonyokról a témában legtöbb információval bíró szakemberektől. A lakosság körében kérdőíves megkérdezés alkalmazása folyt, melynek segítségével a helyi emberek szemszögéből is értesülhettünk Pécsbányatelepen uralkodó állapotokról. A munka végeredményeképp 77 kitöltött kérdőív született. Ez a kis elemszám módszertani korlátokat vet fel, hiszen az elemszám alapján született eredmények csupán jelzésértékűek lehetnek, ám további kutatási hi-

népességéből, vagy a némileg kevesebb hátránnyal küzdő helyzetből kifolyólag adódik. A szegénység, mely az Ormánságban nem mostanában újonnan jelentkező, hanem évszázados múltra visszatekintő probléma amint arról már a népi szociográfiák is szólnak a 30'-as években, ennek megfelelően nem feltétlen determináló tényező a mikrotársadalmi integráció és a társadalmi tőke mértékénél, legalábbis rurális-deprivált viszonylatban nem. A két leszakadó térség társadalmi tőke szempontú összevetése a falu közösségi értékeit, mint hasznosítható forrásokat kiemelkedőbbnek mutatja István-aknával szemben, ahol ezen értékek kialakítását célzó beavatkozásokat lenne szükséges sürgetni.

Felhasznált irodalom

- Coleman, James (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, In Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest: Aula
 Durkheim, Émile(2001): A társadalmi munkamegosztásról. Budapest: Osiris, 85-141.
 Huszár Zoltán(2003): Emléklapok a pécsi bányászat történetéből. Pécs: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány
 Tönnies, Ferdinand(1983): Közösség és társadalom. Budapest: Gondolat
 Utasi Ágnes(2002): A bizalom hálója. Budapest: Új mandátum, 9-82.
 Weber, Max(1987): Gazdaság és Társadalom. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Jegyzetek

- 1 A népszámlálási adatokból Pécsre vonatkozó, városrésze lebontott adatok sem tartalmaznak külön István-aknára vonatkozó információkat.
- 2 Utasi (2002)
- 3 Forrás: Társadalmi-tőke kutatás, István-akna, PTE BTK Szociológia tanszék, 2005
- 4 Az épületek többségét a Duna Gőzhajózási Társaság építtette, a 19. században és a 20. század elején.

FEHÉR SZILVIA

Társadalmi tőke és egészségi állapot Pécsbányatelepen

Dolgozatom célja a 2005 tavaszán rendezett társadalomkutatási gyakorlat részeként, Pécsbányatelepen készült kérdőíves egészségpszociológiai vizsgálat eredményeinek bemutatása, a címben is szereplő társadalmi tőke és az egészségi állapot szempontjából. Mindezek megalapozásához először a kutatás elméleti hátterét nyújtom. Fényt derítek arra, hogy miként kapcsolódik egymáshoz a két fogalom, majd azok definíciójára, mérési lehetőségeire térek ki. A kutatás hipotézisének tárgyalása után a társadalmi tőke Pécsbányatelepen történt vizsgálatának eredményeit adom egy speciális tünetegyüttes, a depresszió szempontjából. Természetesen a betegség leírását is megteszem, a téma fontosságát alátámasztó, adatok közlését követően.

A társadalmi tőke és az egészségi állapot Pécsbányatelepen

Az alapvetően felderítő jellegű kutatás során a hipotézis, hogy a rossz anyagi helyzet, gyenge infrastruktúra, kevés munkalehetőség, rossz életkörülmények miatt az emberek egészségi állapota nem megfelelő. Emellett homogén társadalmi környezet jellemző, a kapcsolati tőke kiterjedt. Pécsbánya-telep Pécs keleti városrészéhez tartozik, viszonylag szegregált terület. Korábban a működő kitermelés szervezte a közösségi életet, és adta a megélhetési lehetőséget. Azonban a bánya bezárásával ez megszűnt, szerepét semmilyen szervező erő nem vette át. Ezzel együtt az itt élő lakosság elvesztette munkahelyét, elszegényedett, és megkezdődött a roma lakosság beáramlása. A kutatás során célunk a speciális dimenziókra való összpontosítás volt az egészségpszociológia vizsgálati tárgyain belül, melyek a társadalmi tőkéhez szorosan kapcsolódnak. Ezek az egészségügyi egyenlőtlenségek, lelki és fizikai egyenlőtlenségek, az egészségi állapot kiemelt tényezői.

A kutatás módszerei között az interjú és kérdőíves megkérdezés egyaránt szerepelt. A helyi intézmények esetében (helyi képviselő, iskolaigazgató, lelkész, védőnő, háziorvos, családgondozó) strukturált interjú alkalmazása történt, amelynek során lehetővé vált, hogy pontos képet kapjunk a helyi viszonyokról a témában legtöbb információval bíró szakemberektől. A lakosság körében kérdőíves megkérdezés alkalmazása folyt, melynek segítségével a helyi emberek szemszögéből is értesülhettünk Pécsbányatelepen uralkodó állapotokról. A munka végeredményeképp 77 kitöltött kérdőív született. Ez a kis elemszám módszertani korlátokat vet fel, hiszen az elemszám alapján született eredmények csupán jelzésértékűek lehetnek, ám további kutatási hi-

potézisek kiindulópontjaként szolgálhatnak. A kérdőív összeállításában hazai és külföldi kutatások során bevált standardok nyújtottak alapot, természetesen aktualizálva azokat a lekérdezett terület paramétereire. A munka során a teljes településrész lekérdezése a cél, amely kb. nyolc utca. Az itt élő lakosság egy részét roma származású emberek, másik részét a volt bányászcsaládok idős hozzátartozói alkotják. Ők régi, egy-, vagy jó esetben kétszobás bányászlakásokban élnek.

A kutatás célja Pécsbánya-telep lakosságának egészségi állapotának, az azt befolyásoló társadalmi tényezők, valamint a társadalmi tőke jelenlétét górcső alá vétele.

A társadalmi tőke és az egészségi állapot kapcsolata

A társadalmi tőke és az egészségi állapot egyaránt kölcsönhatásban áll számos tényezővel. Három tőkefajtról kell szólni, ha ezeket az összefonódásokat fel akarjuk tárni, ezek mindegyike több komponensből áll. (Skrabski, 2003)

Az első ilyen tőkefajta az anyagi tőke, mely infrastruktúrát, pénztőkét, természeti erőforrásokat egyaránt jelent. E tőke azonban a legtöbbször a tulajdonban ölt testet, és közvetlenül pénzzé alakítható. (Bourdieu, 1998) Az anyagi tőkén kívül szólni kell az emberi tőkéről, melyen belül megkülönböztetünk iskolázottságra, készségekre, képességekre, és egészségre vonatkozó motívumokat. E tőkefajta a személyek olyan átforgatásával jön létre, mely új készségekkel, képességekkel ruházza fel őket, ezzel új lehetőségeket nyitva számukra. Erre példa akár az iskoláztatás, amely az emberi tőkébe való hosszú távú beruházás. (Colemann, 1998) E tőke tehát az emberi lények produktív tulajdonságaira utal. Természetesen e személyek között tehetségbeli különbségek vannak, és eltérnek abban is, hogy az emberi tőke formái közül melyiknek az alkalmazását részesítik előnyben. (Rosen, 1998) Az emberi- és társadalmi tőkét két különböző szinten vizsgálhatjuk. Az emberi tőkét individuális szinten ragadhatjuk meg, a társadalmi tőkét pedig közösségi szinten. Mind egyéni, mind pedig közösségi szinten értelmezhetjük ugyanazokat a változókat, így beszélhetünk egy közösség emberi tőkéjéről, míg egyén esetében a személyes térről, kapcsolatrendszeréről. (Skrabski, 2003) A társadalmi tőke fontos hatása, hogy befolyásolja a következő nemzedékek emberi tőkéjének termelését. Ebben mind a családi, mind pedig a közösségben meglévő társadalmi tőke kiemelkedő szerepet játszik. A társadalmi tőke különleges jellegzetessége a közjószág-jellege. Azaz azok a cselekvők, akik létrehozzák a társadalmi tőkét, rendszerint annak csak kis részét élvezik, ennek eredményeképpen a szükségesnél kevesebbet fordítanak e tőkefajta kialakítására. (Colemann, 1998) A társadalmi tőke azon erőforrások összessége, amelyek az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyi bennfentes számára rendelkezésre áll. Egy egyén által birtokolt társadalmi tőke mértéke az olyan kapcsolatainak nagyságától függ, amelyeket szükség esetén mozgósítani tud, és mindazon tőke nagyságától, amit azok birtokolnak, akikkel ő kapcsolatban áll. E társadalmi tőke újratermelésében fontos szerepet játszik a szüntelen kapcsolattartás, a kölcsönös segítségnyújtás. (Bourdieu, 1998)

Különösen szoros a kapcsolat a társadalmi és az emberi tőke, továbbá az emberi és az anyagi tőke között. A vizsgálatba tehát be kell vonni mindhárom tőke egymásra hatását. A társadalmi tőke annyiban különbözik jelentősen a pénztőkétől vagy emberi tőkétől, hogy elsősorban nem az egyén tulajdona, hanem egy társadalmi csoport jellemzője. (Skrabski, 2003)

Számos vizsgálat (Skrabski, 2003, Kopp 2001, Pikó 2002.) kimutatta hogy a társadalmi tőke erőssége pozitív kapcsolatban áll a testi és lelki egészségi állapottal, az életminőséggel. A társadalmi tőke elsősorban a bizalom, a várható élettartam és az egészségi állapot mutatóinak előrejelzője. Ennek magyarázata egyrészt a stresszel, nehézségekkel való megküzdésben a bizalom, hogy számíthatunk másokra, másrészt, hogy egészségvédő magatartást segítenek elő a közös normák, a támogatás.

A társadalmi tőke fogalma

A társadalmi tőkének a Bourdieu által előbb megfogalmazottakon felül többféle megközelítési módját is számba kell venni (Skrabski, 2003). Az antropológia nézetei szerint az együttműködés, a közösségiség, bizalom az ember alapvető szükséglete. A szociológia általánosságban a társadalmi normák és az emberi motiváció jelenségéből indul ki. Ebből a szempontból írja le a bizalom, kölcsönösség, közösségi hálózatok jelentőségét. A közgazdasági megközelítés szerint az együttműködés, bizalom jelentős közgazdasági tényező, gazdasági hatékonyság szempontjából alapvető. A politológiai azt emeli ki, hogy a társadalmi tőke erősítése alapvető a demokrácia megerősítése, a társadalmi szolidaritás és a fenntartható fejlődés megalapozásában. A legtöbb meghatározásban a bizalmat tekintik alapvetőnek a társadalmi tőke szempontjából, a kérdés az, hogy a bizalom a társadalmi tőke eredménye, avagy összetevője. Mindenesetre rendkívül fontos meghatározója akár oknak, akár okozatnak tekintjük. A bizalom és a társas kapcsolatok erősítik egymást. A bizalommal kapcsolatban három dimenziót különböztetünk meg. Az egyik a közvetlen környezettel, családdal, barátokkal, munkatársakkal való személyközi bizalom. Ezen felül az idegenekkel, ismeretlenekkel való bizalom, valamint az intézményekkel kapcsolatos bizalom. Általában a másokba vetett bizalom fontosságát szokták kiemelni, pedig fontos az is, hogy az emberek mennyire tartják magukat megbízhatónak. A társadalmi tőkén belül ennek megfelelően három dimenziót különíthetünk el. A szoros családi, csoportkapcsolatokon alapuló kötődést, a távolabbi barátokkal, kollégákkal való kapcsolatokon alapuló hidakat, valamint a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolatokat.

A társadalmi tőke mérésére alkalmazott legelterjedtebb módszerek

- a bizalom,
- a kölcsönösség,
- a civil szervezetekben való részvétel/támogatás,
- és a vallásgyakorlás.

Az egészség fogalma

A kutatás során dinamikus egészségfogalmat használtunk (Skrabski, 2003), mely magában foglalja a fogantatástól a halálig terjedő teljes ívet. A teljes testi, lelki, szociális jólétet. Ehhez szükséges Antonovsky „koherencia élmény” modelljének magyarázata, mely lehetőséget ad dinamikus egészségfogalom bevezetésére. Nézeti szerint az egészség-betegség nem ellentétes fogalmak, hanem egy fajta folyamatot jelölnek. Vagyis mindenki elhelyezkedik valahol az egészség-betegség kontinuum mentén az alapján, ahogy élete során egyre több tünet jelenik meg. Azonban a lényeges különbségek abban vannak, hogy az egyén mindezt hogyan értelmezi, mennyire tekinti magát betegnek vagy egészségesnek. Ennek alapja az ember és környezete közötti összhang, azaz a koherencia élménye, amely a kihívások közepette biztosítja a harmóniát. A koherencia annak átélése, hogy az egyénnek van helye és szerepe a világban, a társadalomban, a vele történő események értelemteliek, kihívások, melyek megoldására képes. A személy bízik abban, hogy a változó körülmények között is képes lesz helytállni, és nem csupán saját magára, hanem külső segítségre is számíthat. E modellben a krízisek arra alkalmasak, hogy általuk az egyén személyiségfejlődés magasabb szintjére juthat.

A koherencia érzés a világban betöltött helyünk elfogadását méri. Azonban szintén fontos a Schwarzer és Kopp által megalkotott „énhatékonyság modell”, azaz az önbizalom modell, mely azt a meggyőződést foglalja magában, hogy általában tudjuk kezelni a nehéz élethelyzeteket. E két elképzelés szoros kapcsolatban áll egymással.

A testi és lelki egészségi állapot vizsgálati módszerei kutatásban a következők voltak:

- szociális-gazdasági jellemzők (iskolázottság, saját jövedelem, családi jövedelem, autó),
- koherencia-érzés (az élet értelme),
- önbizalom, énhatékonyság,
- konfliktusmegoldás képessége,
- életmódjellelmezők (dohányzás, napi cigaretta mennyisége, alkoholfogyasztás).

A fent olvasható testi és lelki állapot vizsgálati módszerei már eleve egy betegség okait és tüneteit sugallják. Ez korunk egyik népbetegsége: a depresszió.

Adatok a depresszióról a korábbi kutatások tükrében

A WHO 2005-ös The world health report 2005: Make every mother and child account című kiadványa is foglalkozik a depresszió tünetegyüttesével, mégpedig annak egyik érdekes formájával, amely a nők esetében fordul elő szülés után. Adatai szerint általánosságban a nők kettő, illetve háromszor nagyobb eséllyel lesznek depressziósak, mint a férfiak. Az iparosodott területeken a szülés utáni depresszió a nők 10-15%-át érinti, míg a fejlődő területeken ez az arány akár több mint 20% lehet.¹

Azonban ennél sokkal beszédesebbek a WHO 2001-es eredményei, melyek alapján a világon 450 millió ember él pszichiátriai kezelésre szoruló betegséggel. Azaz manapság négy családból egyben közeli hozzátartozó legalább egy alkalommal fog mentális zavarokkal küzdeni az élete során. A világon az összes betegségteher 12%-át teszik ki a mentális betegségek, és a szervezet előrejelzései alapján ez nem csökkenni, hanem növekedni fog. Előre láthatólag 2020-ban már 15%-ról beszélnek majd a tudósok.²

A világra vonatkozó adatokból a WHO európai szervezete³ készített egy kimutatást kizárólag az öreg kontinensre. Mindezek alapján a házi orvosuknál jelentkező betegek 30%-a valamilyen pszichiátriai problémával éli napjait. Európában minden ötödik ember élete során egyszer depressziós tünetekkel fog küzdeni. A kontinensen évente több mint 33,4 millió ember szenved súlyos depressziótól, közülük 47% nem kap szakorvosi ellátást. Ez magyarátható magával a betegséggel, annak lefolyásával, és felderítési nehézségeivel, valamint azzal, hogy a kontinensen a pszichiátriai kórházi ágyszáma az összes alig 10%-át teszik ki szemben a világlátlag 16%-kal.⁴

Magyarországon 1988-ban egy felmérés szerint a 16 évnél idősebb lakosság 24,3%-ánál lelhető fel depressziós tünet, közülük 7,5%, aki már kezelésre szorul. A vizsgálatot megismételték 1995-ben, melynek legfőbb eredménye, hogy a súlyos, kezelésre szoruló aránya megnőtt 11,5%-ra. (Kopp – Skrabski, 2001)⁵ A tünetegyüttestől szenvedők aránya 2002-ben ugyanannyi volt, mint 1995-ben. 2005-ben azonban 12% fölött volt a súlyos depressziósok aránya. Ez azt jelenti, hogy az utóbbi négy évben ugyanazzal a kérdőívvel vizsgálva ugyanazoknál az embereknél a depresszió, a reménytelenség nagyon komolyan emelkedett.⁶

Szintén országos felmérést végzett 2000-ben a Gallup, melynek adatai szerint Magyarországon a lakosság 12,8%-a 7küzd valamilyen szintű mentális zavarral.^{8,9}

Megyéenkénti összehasonlító elemzés született 1995-ben, melynek eredményeképpen Baranya teljes mértékig az országos átlagot hozta. (Kopp - Skrabski, 2001)¹⁰ Ezt a felmérést megismételték 2002-ben. Baranya megye ekkor is az átlaghoz közeli értéket mutatott.¹¹

Ugyan a depresszió tünetegyütteséről a legtöbb embernek vannak elképzelései, hiszen manapság a médiában is sokat hallani róla, de úgy vélem mégiscsak fontos a betegség meghatározásával foglalkozni.

Mi az a depresszió?

A depresszió lelki, vagy másképp megfogalmazva, mentális betegség. Azonban további problémát vet fel, hogy miként ítéljük meg a mentális zavarokat. Egyes nézőpontok szerint nem különböznek a testi betegségekétől, s ezért ugyanúgy kell őket kezelni, azaz gyógyszerekkel kell megszüntetni a tüneteket. A pszichológiai megköze-

lítés szerint viszont pszichikai zavarokként kell kezelni ezeket az eseteket, így csupán orvosi kezeléssel nem lehet gyógyítani. Ehhez a két nézőponthoz kapcsolódik egy harmadik, a szociológia látásmódja. Szociológiai értelemben a mentális zavarokat devianciának tartjuk, melyek értékelése jobban kapcsolódik a társadalom normáihoz, mint másfajta betegség típusoké. Annak ellenére, hogy e nézőpontok látszólag egymással ellentétben állnak, valójában inkább ugyanazt a problémát különböző oldalról közelítik meg. A mentális tünetek értékelése mindig csak adott szociokulturális térben válik lehetővé, hiszen ezen betegségek megítélése is koronként más. Régóta folynak vizsgálatok arról, hogy a genetikai, vagy pedig a környezeti tényezők fontosabbak-e a mentális zavarok kialakulásában. Mindkét tényező egyaránt fontosnak tűnik, a genetikai hajlam és a környezeti hatás együttesen felelős a tünetegyüttes kialakulásáért. Az előbbit az utóbbi csak erősítheti. (Pikó, 2002a)

A depresszió az okokat tekintve különböző forrásai lehetnek. Ezek alapján megkülönböztethető a szituációs depresszió, mely jellegzetesen haláleset, válás, állásvesztés következménye lehet, de kötődhet bizonyos, az egyén számára jelentéssel bíró időpontokhoz, Karácsonyhoz. Az endogén depresszió gyakorlatilag minden ok nélkül kialakuló hangulati mélypont. Ez lehet esetenként öröklött, vagy személyiségbeli tulajdonság is. Ez az állapot az egyént érő nehézségek során súlyosbodhat. Mindezeneken felül az orvostudomány beszél testi betegségekkel járó depresszióról is. Ekkor a tünetegyüttes a hormonszint változását is okozza, bizonyos betegségek velejárója, így az influenza, tbc, rákos betegségek. Egyes gyógyszerek mellékhatásaként is találkozhatunk a depresszió eme fajtájával. Illetve az is előfordul, hogy a tartósan lehangolt állapot kísérőjelenségeként testi fájdalommal küzd az érintett.¹²

A depresszió tünetei viszont lehetséges, hogy mindegyik ok esetében azonosak. A vegetatív depressziós ember lassúnak, szomorúnak tűnik, keveset beszél, nem eszik. Az agított depressziós nyugtalan, nehezen alszik, vidámságot és mozgékonyt erőt, ám visszavonhatatlan cselekedetek elkövetésére (állás-felmondás, élet elhagyás) könnyen jut. A klasszikus orvoslás általában ezen tünetek kezelésére korlátozódik.

Fontos észrevenni, hogy a külvilág számára nehéz a segítség, mert a depressziós ember gyakran még a kézenfekvő, felajánlott segítséget is elutasítja, akár szándékos durvasággal, sértéssel távolítja el maga mellől környezetét. Ebben lehet a családnak, szeretetteknek a felelőssége: módszeresen tanúsítani kell a jelenlétet, az odafordulást, hogy a beteg pozitív visszajelzést kapjon a környezetétől, érezze, hogy szeretik, ő is értékes.

Az orvosi kezelés veszélyes állapot esetén intézményi környezetben biztosítja az élet védelmét, a megfelelő ellátást. A depresszió kezelését a megfelelő gyógyszerek rendelkezésével segítik, illetve beállítják a követendő életmód ritmusát. A gyógyszeres kezeléssel párhuzamosan pszichoterápia támogatja a beteg lelkének gyógyulását.

A depressziót kiválthatják olyan hatások is, mint a téli napfényhiány, alkohol, alultápláltság vagy nem megfelelő táplálkozás, vitaminhiány, mozgáshiány, kávéfogyasztás, renyhe életmód és társtalanság. A legjobb antidepresszáns módszer, amelyek segíthetnek az állapot javulásában, az a mozgás rendszeres beütemezése lehetőleg szabad, friss levegőn és fényben, a lakás hangulatos átrendezése, erős fények a lakásban, me-

leg színek alkalmazása, hőmérséklet emelése a helyiségekben, illatok terápiás használata (narancsillat, fahéj, fűszeres illatok), szolárium. A táplálékkiegészítők közül hatásos a B-vitamin komplexek szedése, a C-vitamin, a Kalcium, a Magnézium, és segít a gyógynövény orbáncfűből főzött tea, citromfű és a ginkgo.

A kezeletlen, vagy nem szakszerűen kezelt depresszió rendkívül veszélyes állapot: a befejezett öngyilkosságot elkövetők több, mint 50%-a kezeletlen vagy elégtelenül kezelt depresszióban szenved, és a depressziós beteg terápia híján 30-35%-os valószínűséggel az említett módon hal meg. Ugyanakkor számos vizsgálat adatai szerint a szakszerűen kezelt és gondozott depressziós betegeknél ez a rendkívül magas kockázat nagyságrendekkel csökken (0,5-2%). (Rihmer, 1996) De ha a beteg el is jut orvoshoz, akkor is kicsi a valószínűsége, hogy az alapellátásban, vagy egyéb – nem pszichiátriai – szakorvosi ellátásban dolgozók felismerik a panaszok hátterében meghúzódó pszichés zavart. (Szádóczy, 1996)

A depresszió kialakulásának vizsgálata során fontos a szociális, a pszichológiai, és az élettani állapot, mivel e három tényező egymással állandóan kölcsönhatásban van. A tünetegyüttes alapja a viszonylag rosszabb szociális-gazdasági helyzet. Ez azzal magyarázható, hogy az egyén természetesen igyekszik minél jobb életkörülmények biztosítására, ami az anyagi helyzet javításán alapszik. Ahhoz azonban, hogy a viszonylag hátrányos helyzetén javítani tudjon, sok esetben erején felül kell teljesítenie. Ez a rendkívüli mértékű önkizsákmányolás, túlmunka adott esetben szív- és érrendszeri megbetegedéseket okoz, melyek alapja a vitális kimerültség, krónikus stresszállapot. A helyzet akkor súlyosbodik, ha az egyén mindhiába próbál erején felül teljesíteni, a munka nem hozza meg várt gyümölcsét. Ekkor beszélhetünk a viszonylagos lemaradás átéléséről, arról, hogy az illető úgy érzi, helyzetén változtatni nem lehet. Sok esetben kapcsolódik ehhez az állapothoz, – mely az egészségre önmagában is káros, mert az ilyen tartósan letört állapot csökkent immunológiai aktivitással jár –, egy bizonyos önrontó kör, azaz dohányzás, túlzott alkoholfogyasztás. Ez az állapot tehát növeli az egészségi kockázatot, köszönhetően az önkárosító magatartásformáknak, és élettani hatásai miatt is. (Kopp – Skrabski, 2001)

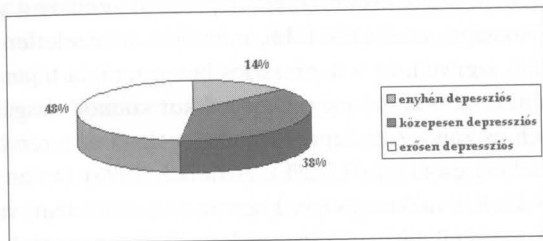
A depresszió alapvető tünetei a következők:

- tehetetlenség,
- döntésképtelenség,
- önvád,
- reménytelen jövőkép,
- az egyén úgy érzi képtelen tenni helyzete ellen,
- tartós hangulatzavar,
- alvászavar.

E tünetek nem minden embernél jelentkeznek egyformán, meglétük általában világlátástól, beállítottságtól függ.

Mivel Pécsbánya-telep bányamúltja miatt elmaradottabb terület, így érdemesnek mutatkozik a depresszió vizsgálatára. A kérdőívben a lényeges tünetek mindegyike helyt kapott. Szerepel az alvászavar, hangulatzavar, koncentrációs nehézség, az önértékelés kérdése, probléma-megoldási dilemma, döntésképtelenség dimenziója is. E kérdé-

sekre adott válaszok összeadásával készítettem el a depressziós indexet. Ezt aztán három részre csoportosítottam, így beszélhetünk enyhén depressziós, közepesen depressziós, és erősen depressziós válaszadókról. Százalékos arányban ez a következőképpen oszlik meg a mintában:

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Az adatokból jól látszik, hogy a pécsbányatelepi lakosság majdnem fele szenved erősebb depressziós tünetektől. 38,0% éli mindennapjait közepesen depressziósként, végül 14,0% azok aránya, akiket a kórkép a legkevésbé érint. Azaz megkérdezettek között a betegséggel küzdők aránya felülmúlja a fentebb elemzett WHO, európai és országos jelentésekben szereplők bármelyikét. Tehát ezek szerint a bányászok bezárását követő megválaszolatlan kérdésekkel teli időszak rányomta bélyegét az itt élők egészségi állapotára.

A következőkben a társadalmi tőke változóinak vizsgálatát – melyek a már említett bizalom, a kölcsönösség, a civil szervezetekben való részvétel, és a vallásgyakorlás – egy speciális testi és lelki állapot, a depressziós tünetegyüttes szempontjából fogom megtenni.

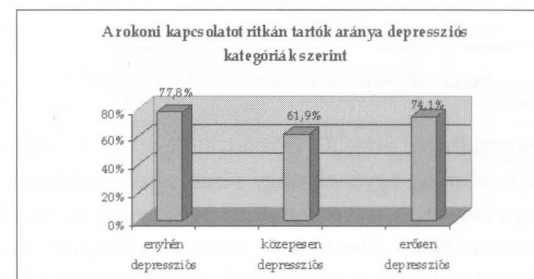
A bizalom kérdésköre

Az első tárgyalásra kerülő társadalmi tőke változó a bizalom. Ezt tovább részletezhető a szoros családi és rokon kapcsolatokon alapuló kötődés, a baráti kapcsolatok, és a szomszédi viszonyok szempontjából.

Alapvetően a depressziót erősítheti, illetve gyengítheti, hogy az egyén nehéz élethelyzetben mennyire számíthat valaki segítségére. (Pikó, 2003) Nem mindegy általában a segítő személye sem, hiszen nem mindenkitől fogadja el az ember, ha megmondja mit kell tenni. Elsősorban azoktól várja el az egyén a segítséget, akikkel együtt él, akikkel a legszorosabbak a kapcsolatai, őket követik a barátok, rokonok, munkatársak. Azonban a kapcsolatok kimenetelének nem mindig pozitív az előjele. A nem megfelelően ápolott kötődés lehet stresszkeltő is az egyénre nézve. Ez éppúgy káros az egészségre, mint a kapcsolatok hiánya. A segítségnyújtás esetében fontos az ún. kiegyensúlyozott reciprocitás, azaz a viszonzás. Általában olyan mértékű segítséget fogad el az ember, amelyről úgy gondolja, viszonzni tudja majd a jövőben. Egyedül a

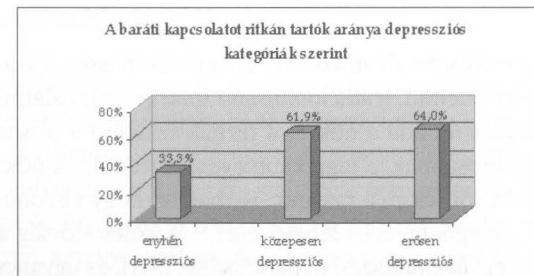
rokon kapcsolatokat jellemezheti általános reciprocitás, azaz a feltétel nélküli támogatás. Az összeköttetések ápolásának közvetlen hatása elsősorban a kiscsoportokban, a mikrokörnyezetben tapasztalható, hiszen a társas interakciók, a közvetlen emberi kommunikáció ezen a szinten zajlanak. (Pikó, 2002)

A Pécsbányatelepen élők esetében megvizsgáltam a bizalom és a depresszió kapcsolatát. A kérdésekre adott válaszok összeadásával elkészítettem a rokon kapcsolatokra vonatkozó indexet. Ennek segítségével megvizsgáltam, hogy a depressziós kategóriákba tartozó válaszadók milyen gyakorisággal tartják a kapcsolatot a rokonokkal. A megkérdezettek a gyakran/néha/soha változatok között dönthettek. Mindhárom depressziós kategóriában elenyésző azok aránya, akik soha nem tartják a kapcsolatot rokonaikkal (8,8%), és szintén elég alacsony azoké, akik gyakran (21,1%). A legtöbben a néha kategóriába tartozó választ adták (70,2%). E köztes válaszadási lehetőség tekintetében depressziós kategória alapján a következők a megoszlások:

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

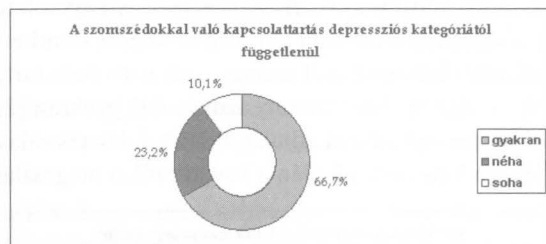
A baráti kapcsolatok kérdésköre esetén is a válaszok összeadásával elkészítettem a baráti kapcsolatokra vonatkozó indexet, majd megvizsgáltam, hogy ez a depresszióval milyen kapcsolatban áll a megkérdezettek esetében. A három depressziós kategóriából összesen 7,3%, azaz a kisebbség válaszolta, hogy nincs senki barátja, akivel tartaná a kapcsolatot. Az ellenpólusra majdnem ötször ennyi (34,5%) megkérdezett voksolt. Szintén a köztes válaszlehetőségre szavaztak a legtöbben. A megkérdezettek több mint fele (58,2%) ha ritkán is, de tartja a kapcsolatot barátaival. E kategóriának a depresszió erőssége alapján való megoszlása a következő:

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Érdekes, hogy a szomszédi kapcsolatok esetében a legtöbben (66,7%) úgy vélekedtek, hogy gyakran beszélnek, tehát kimondottan sűrűn tartják a kapcsolatot. Bár kérdéses, hogy ez miben nyilvánul meg. Átjárnak egymáshoz, szomszédolnak, avagy csak ha netán összefutnak, elbeszélgetnek ideig óráig. A néha lehetőséget majdnem harmad ennyien (23,2%) választották, míg a megkérdezettek 10,1%-a nem beszél a szomszédaival. Annak, hogy ebben az esetben a gyakran kategória kapta a legtöbb jelölést, depressziós csoporttól függetlenül, a magyarázata az lehet, hogy a szomszédok közelebb vannak fizikailag, mint a rokonok, így értelemszerűen sokkal többször találkoznak.

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Mindezek alapján elmondható, hogy a Pécsbányatelepen élők viszonylag atomizálódott közeget alkotnak, ahol az egyének nagy része a rokonokkal, barátokkal ritkán ugyan, de tartja a kapcsolatot. A szomszédokkal pedig gyakran beszél. Megleppő módon, az általános tendenciákkal ellentétben, az erős depressziós tünetekkel élők is magas arányokat képviselnek az összeköttetéseket ápolók között. Tehát ezek szerint rokon, baráti, szomszédi kapcsolataik vannak ezeknek a válaszadóknak, azonban nagy valószínűséggel ezek minőségileg nem megfelelőek, problémáik során nem nyújtanak számukra a megoldáshoz segítséget. Adott esetben elképzelhető, hogy inkább stresszforrásként jelennek meg életükben. Lehetséges, hogy az itt élők nagy része egyfajta társadalmi elvárásnak tesz eleget, amikor rokon, baráti, szomszédi kapcsolatokat ápol. Mindebből az is következik, hogy a támogatottság, összeköttetések ápolása eléggé szubjektív kategória. Csak az egyén szükségleteinek és igényeinek megfelelő kapcsolatok képesek pozitív hatást elérni, ezzel biztosítva a lelki egészséget. (Pikó, 2003)

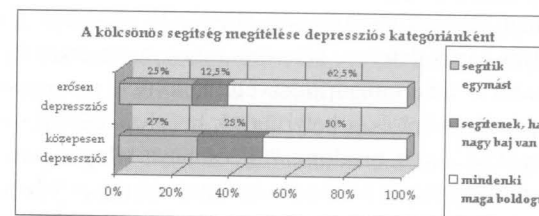
A kölcsönösség

A társadalmi tőke mérésére alkalmas változó a kölcsönösség. Ez a vonás általában az alacsonyabb jövedelmű, tradicionálisabb térségek társadalmi tőke mutatója. (Skrabski, 2003) Érdekes módon a nők és a férfiak számára a társadalmi tőke más-más összetevői a legfontosabbak, a leginkább egészségvédők. A nők esetében a kölcsönösség – az, hogy ha jól tesznek másnak, várhatják, hogy viszonozza –, csökkentte nagyobb mértékben a megbetegedés lehetőségét.¹³ A kölcsönösség az emberek kölcsönös haszonért való együttműködési hajlandóságát méri, és ugyancsak a társadalmi tőke központi elemét képezi. Sőt az öngyilkossági magatartással szemben védőfaktoroknak tűnik a kölcsönösség attitűdje. Tehát ennek megfelelően a kérdőívben szere-

pelt, hogy a Pécsbányatelepen élők általában hogyan vélekednek saját közösségük kölcsönösségéről. Véleményt nyilváníthattak, szerintük általában milyenek a telepi emberek. Olyanok, akik megbeszélnek egymással a dolgaikat, segítenek egymásnak, vagy inkább mindenki a maga útját járja. A válaszadók a következő három kategória alapján foglalhattak állást:

- 1) olyanok, akik segítik egymást
- 2) csak akkor segítik egymást, ha nagy baj van
- 3) inkább mindenki maga boldogul.

A megkérdezettek mintegy 60,0%-a depressziós kategóriától függetlenül a harmadik lehetőségre voksolt, azaz úgy érzik, a telepen mindenki maga igyekszik boldogulni, mások segítsége nélkül. A tünetegyüttessel küzdők közül főleg a közepesen és az erősen depressziósok gondolkodnak a nagy átlag szerint. A válaszaik megoszlása a következő:

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

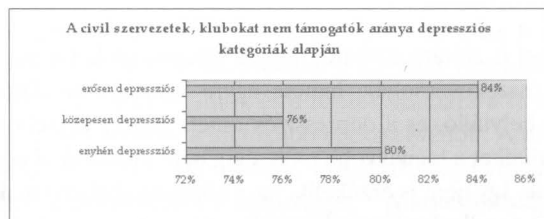
A két kategória megkérdezettei közel azonos arányban érzik úgy, hogy a telepi emberek segítik egymást (27,0 %-25,0%). A köztes álláspont esetében a közepesen depressziós válaszadók valamivel kedvezőbb képet festenek (23,0 %) erősen depressziós társaiknál (12,5%). A tünetektől kevésbé szenvedők között majdnem duplája azok aránya, akik úgy gondolják, ha nagy baj van, a telepi emberek egymás segítségére sietnek. Erősen depressziós társaik azonban ezek szerint kevésbé érzékelik magukon a kölcsönösség megnyilvánulását probléma esetén. Ennek oka az is lehet, hogy nincsenek is esetleg olyan kapcsolataik, amelyek baj esetén segítségükre lehetnének, mivel a depresszió egyik velejárója a kapcsolatok szinte teljes leépülése. Ebből gyakorlatilag egyenesen következik, hogy a tünetegyüttestől legjobban szenvedők vélekednek a leginkább aszerint, hogy a pécsbányatelepi emberek nagy része maga boldogul, nincsen senki, akihez fordulhatnának.

Összességében ezzel is alátámasztható, hogy a telepen élőket a problémák a várttal ellenkezően nem összekovácsolják, hanem egyre inkább eltávolítják egymástól. Ez általánosságban is helytálló, és a depressziós tünetegyüttés tükrében is elmondható. Az emberek a gondjaikat a legnagyobb mélységig nem mondják el egymásnak, hanem inkább bezárkóznak. Így nem is érzékelik, ha a környezetükben valakinek olyan mértékű nehézsége van, amellyel való megküzdésben társra lenne szüksége. Adott esetben lehetséges nem is tudni, hogyan legyenek segítségére, hiszen túl sok támogatást ők maguk sem kapnak, így talán nem is alakulhatott ki bennük erre vonatkozóan minta.

A civil szervezetekben való részvétel

A társadalmi tőke mérésére alkalmas az is, ha vizsgálat kitér arra, hogy a megkérdezettek milyen arányban vesznek részt civil szervezetekben, közösségekben, klubokban. Általában a fejlettebb területeken magas a civil szervezetekben való részvétel. (Skrabski, 2003) A nemek közötti különbségek tekintetében a férfiak esetében a civil társadalomban való részvétel csökkenti nagyobb mértékben a megbetegedések arányát.^{14 15} Bár számos bejegyzett civil szervezet is működhet egy-egy közösségben, ezek jobbára érdeklődési körök szoktak lenni. Informális szerveződések, hobby-, vagy korosztályi csoportok, amelyek tevékenysége önmaguk kedvtelésére irányul (aminek természetesen szintén óriási társadalmi haszna van, ám ezek nem teljesen fedik le az ún. civil részvételt), s nem, pedig a közösség közügyeire, közjóra. Éppen emiatt megkülönböztethető egy bizonyos „szociális részvétel”, ami a különféle érdeklődési és érdekcsoportokban kifejtett tevékenységekben való részvételre, s az ennek kapcsán születő személyes kapcsolatokra, kölcsönhatásokra vonatkozik. A másik a „civil részvételt”, ami inkább az állampolgári részvétel különféle megnyilvánulásai: a helyi ügyekben való egyéni részvétel és a helyi ügyek befolyásolására való képesség, valamint az intézményekbe vetett bizalom.¹⁶ Pécsbánya-telep ugyan nem mondható gazdaságilag fejlett területnek, de léteznek civil szervezetek és közösségek. Egyszerű eldöntendő kérdéssel felmérhetővé vált, hogy a válaszolók tagjai-e valamilyen klubnak, közösségnek a településen vagy valahol máshol.

Nem meglepő az az eredmény, hogy a megkérdezettek 80,0% nem tagja semmilyen civil szervezetnek, klubnak, közösségnek. A településen működik egy telepszépítő egyesület, de erről egyértelmű adatokat nem sikerült szerezni. Ami bizonyos, hogy egy „asszonykör” létezik Pécsbánya-telepen, a hölgyek a kérdőívekre is válaszoltak. Bizonyára nekik köszönhető az a 20,0%-os arány, akik azt állítják, hogy klub, közösség tagjai. A többség azonban (80,0%) nem erről számolt be, és a tünetegyüttes szempontjából hasonló eredményre számítottunk, hisz azok, akiknek nincsen kívül megosztaniuk problémáikat, akik nem élvezik annak előnyét, hogy vannak, akikkel közös a világlátásuk, nem érzik, hogy tartoznak valahová, könnyebben válhatnak depresszióssá. A vártakkal megegyezően mindhárom depressziós kategóriában elsősorban azok többsége, akik semmilyen közösségnek nem tagjai:

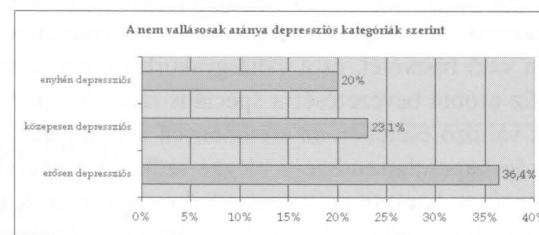
Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Ezek alapján szintén elmondható, hogy a telepiek a vártakkal ellentétben atomizálódott közeget alkotnak, mely az adott gazdasági és szociális helyzetben a depresszió melegágyaként funkcionál.

A vallásgyakorlás

A társadalmi tőke sajátos mutatója a vallás. Felmérések szerint azok, akik gyakran járnak vallási összejövetelekre kevésbé szenvednek depressziós tünetektől, mint azok, akik nem járnak ilyenekre. Ezek színhelye nem feltétlenül a templom, mivel manapság a vallás átalakulásának vagyunk tanúi. Egyre többen vannak, akik vallásosnak vélik magukat, de kiemelik, hogy inkább a maguk módján, amely nem feltétlenül foglalja magába az egyházi intézmények látogatását. Akik részt vesznek efféle egyházi összejöveteleken, azok többszörösen élvezik annak pozitívumait. Érzik, hogy tartoznak valahová, társaikkal nagyrészt egy a világlátásuk, nincsenek egyedül a problémáikkal, hisz az összejövetelek alatt, vagy azok után ezeket is meg lehet osztani a barátokkal. Kimutatások alapján az inkább vallásos emberek minőségileg is jobb kapcsolatokkal rendelkeznek. (Pikó, 2002) A kapcsolatokra, támogatásra kultúrától függetlenül igénye van az embernek. Azonban az érdekessége az, hogy az individualizáció hajlamosít az egyedüllétre, de az egyén bizalmas kapcsolatok iránti igénye – a vele született szociabilitása miatt – egyáltalán nem csökken. (Pikó, 2003)

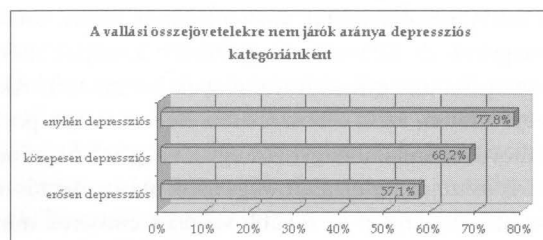
Ezek után megvizsgáltam a pécsbányatelepiek esetében ez a megfigyelés milyen mértékben valósul meg. A válaszadók 68,8%-a érezte úgy, hogy a maga módján vallásos, körülbelül tized ennyien (7,2%) követik szigorúan az egyház tanítását, míg 29% egyáltalán nem vallásos. Mivel a fent leírtak miatt e csoport a mérvadó, így ebben a kategóriában vizsgáltam tovább. Ez utóbbi csoportban az erősen depressziósak aránya a legnagyobb (36,4%), őket követik a tünetegyüttestől közepesen szenvedő válaszadók 23,1%-kal, végül a betegséggel enyhén sújtottak zárnak 20,0%-kal.

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Mindezek alapján a pécsbányatelepi vizsgálat igazolja azt a korábbi megfigyelést, hogy a nem vallásosak között magas a depressziós tünetektől szenvedők aránya. Viszont általánosságban magas azok száma, akik inkább a maguk módján vallásosak (68,8%). Tehát nem feltételezhető a lakosok körében mértéktelenül eluralkodó ateizmus. Inkább úgy tűnik, hogy a társadalom individualizálódását követi a vallás egyéniesedése.

A kérdőív másik vallásra vonatkozó kérdésében a központi elem az volt, hogy a megkérdezettek részt vesznek-e vallási közösségi összejöveteleken. A pécsbányatelepiek a gyakran/ritkán/sohasem lehetőségek közül választhattak. A válaszadók 64,4%-a, depressziós kategóriától függetlenül, soha nem vesz részt összejöveteleken – hiszen, ha valaki a maga módján vallásos, akkor nem feltétlenül jár templomba. A megkérdezettek 22,0%-a ritkán, és 13,6%-a gyakran jár efféle közösségi megmozdulásokra. A tünetegyüttes mindhárom kategóriájában a legtöbb voksot a soha kapta, a másik két választási lehetőség sokkal alacsonyabb arányban képviselteti magát. Számszerűsítve, összefoglalva a következő eredmény született:

Forrás: kérdőíves megkérdezés Pécsbányatelepen

Az eredmény meglepő, hiszen az enyhén depressziós kategóriában sokkal nagyobb a templomba nem járás aránya, mint az erősen beteg csoportnál. Ennek magyarázata lehet az is, hogy adott esetben a tünetegyüttestől jobban szenvedők azok, akik inkább a maguk módján vallásosak, ami nem feltétlenül foglalja magában a templomba járás tényét.

Következtetések

Összességében elmondható, hogy előzetes várakozásokkal ellentétben Pécsbányatelepen eléggé atomizálódott társadalmat találhatók. Vizsgálat tárgya volt körükben a társadalmi tőke, annak főbb dimenziói – a bizalom, a kölcsönösség, a civil szervezetekben való részvétel, és a vallásgyakorlás – depressziós kategóriánkénti megoszlása. Ez utóbbi bevezetését a speciális szociális-gazdasági helyzet indokolta. Mindegyik változó esetében az eredmények arra engedtek következtetni, hogy a helyi lakosság kapcsolatrendszere eléggé szűk, az emberek nem szívesen támaszkodnak rokonaikra, barátaikra, szomszédaikra. Igyekeznek inkább a maguk lábán megállni, maguk boldogulni. Elenyésző kisebbség, aki valamilyen szervezet, klub tagja. Körükben a vallás sem olyan nagy integráló erő, inkább a maguk módján követik az egyház tanításait, ritkán járnak istentiszteletre. Esetükben az egyéni életutakban való gondolkodás rajzolódik ki, melynek egyetlen szinte mindenki közös pontja az egykori bánya bezárása. Összefogásról való elmélkedéssel, tervvel nem találkoztunk a megkérdezés során. Érdemes tehát figyelembe venni, hogy ha a pécsbányatelepi lakosok körében bármilyen program elindítását terveznénk, ahol a közösségi megmozdulás, az együtt cselekvés fontos, akkor mindenképp szükséges

az itt élőkkel éreztetni, hogy nyitni kell a másik felé. Mindezek mellett fontos lenne az itt lakók számára képzési programok indítása. Ezen kívül a közösségfejlesztés, közösségszervezés pécsbányatelepiekkel való elsajátíttatása szintén elengedhetetlen. Ezek sikerességéhez természetesen közösségi terek kialakítása szükséges, helyi közösségi programok indítása, és fontosak lennének a tolerancia képességének növelésére vonatkozó közösségfejlesztések.

Jegyzetek

- 1 www.who.int/whr/2005
- 2 www.who.int/whr/2001
- 3 A WHO európai szervezetének hatókörébe tartozó országok a következők: Albánia, Andorra, Örményország, Azerbajdzsán, Belgium, Bosznia – Hercegovina, Bulgária, Dánia, Németország, Macedónia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Írország, Izland, Izrael, Olaszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Horvátország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta, Monaco, Hollandia, Norvégia, Ausztria, Lengyelország, Portugália, Moldávia, Románia, San Marino, Svédország, Svájc, Szerbia és Montenegró, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Tádzsikisztán, Cseh Köztársaság, Törökország, Türkmenisztán, Ukrajna, Magyarország, Üzbegisztán, Egyesült Királyság, Fehéroroszország, Ciprus.
- 4 www.euro.who.int
- 5 A kutatás a Beck-féle depresszió-kérdőív rövidített változatával készült. Ebben az esetben a megkérdezetteknek egy négyfokú skálán kellett bejelölniük, hogy egy-egy állítás mennyire jellemző rájuk.
- 6 www.radio.hu
- 7 Azaz legalább minden 6. nő és minden 11. férfi olyan lelki problémákkal küzdött a felmérés előtti két hétben, amely már hátráltatta a munkája során.
- 8 A Gallup a megkérdezés során a GHQ-12 skálát használta, mely a lelki egészség problémáinak populációs szintű becslésére világszerte használt önbecslő módszer. A skálán elért magas pontszám jelzi, ha valami probléma van a személy lelki egészségével. A szakirodalom alapján számos európai és Európán kívüli országban, tehát egymástól eltérő kultúrákban igazolták, hogy a skálán elért legalább 5-ös érték jól azonosítja azokat az egyéneket, akiknél mentális zavar diagnosztizálható.
- 9 www.gallup.hu
- 10 Hangsúlyozandó, hogy a közhiedelem, miszerint a magyar nép nagyon depressziós, nem igaz. Inkább az a jellemző, hogy magas a teljesítményigény, nagy a teljesítménymotiváció megléte. Ha ez nem tud megfelelő kibontakozási lehetőséget kapni, akkor az egyén hajlamos úgy érezni, hogy értéktelen, elveszti önbecsülését, emiatt depresszióssá válhat. (Kopp - Skrabski, 2001)
- 11 www.matud.iif.hu
- 12 www.astrologia.hu
- 13 www.behsci.sote.hu
- 14 www.behsci.sote.hu
- 15 Érdekes módon ott, ahol a nők között szorosabb a kölcsönösségen alapuló közvetlen szociális háló, ez kimutathatóan pozitív hatással van a férfiakra, míg a férfiak nagyobb részvétele a civil szervezetekben a nőkre van kedvező befolyással.
- 16 www.adata.hu

Felhasznált irodalom

- Bourdieu (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája szerk: Lengyel György – Szántó Zoltán Budapest: Aula Kiadó 155-176.
- Colemann (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája szerk: Lengyel György – Szántó Zoltán Budapest: Aula Kiadó 11-43.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (2001): Pszichoszociális tényezők és egészségi állapot. In Népesedés és népese-déspolitikai szerk: Cseh – Szombathy László, Tóth Péter Pál Budapest: Századvég Kiadó 192-220.
- Pikó Bettina (2002a): Adalékok a mentális zavarok kritikai szociológiájához. Szociológiai Szemle 2002/2: 99-113.
- Pikó Bettina (2002): Egészségpszichológia. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Pikó Bettina (2003): Kultúra, társadalom és lélektan. Budapest: Akadémia Kiadó 81-85.
- Rihmer Zoltán dr.(1996): A depressziók diagnosztikája és terápiája. Háziorvos Továbbképző Szemle 1996/1: 79-82.
- Rosen (1998): Emberi tőke. In Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája szerk: Lengyel György – Szántó Zoltán Budapest: Aula Kiadó 71-100.

Skrabski Árpád (2003): Társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Budapest: Corvinus Kiadó
 Szádóczy Erika dr.(1996): A depressziók és a szorongásos betegségek epidemiológiája. Háziorvos Továbbképző Szemle 1996/1: 67-68.
www.who.int/whr/2005/whr2005_en.pdf
www.who.int/whr/2001/whr01_en.pdf
www.euro.who.int/document/mediacentre/fs0303g
www.radio.hu/index.php?cikk_id=177166
www.gallup.hu/olef/4.html
www.astrologia.hu/depresszio.html
www.behsci.sote.hu/hungarostudy2002/st_valosag_cikk.htm

BENÁK MELINDA

Bonding, bridging, linking

A mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő kapcsolatok István-aknán

1. Bevezetés

Kutatásom során a mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő erős társadalmi kapcsolatokat vizsgálom István-aknán, különös tekintettel a rokonsági, a baráti és a szomszédsági kapcsolatok intenzitására.

Elsőként bemutatom, hogy a Robert D. Putnam által, az amerikai társadalomra felállított társadalmi tőke fajták mit jelentenek és kérdőívünk kérdéseire adott válaszok közül melyek alkalmasak ezek intenzitásának megállapítására, István-aknán. Ezek a „kötés-jellegű”, vagy összetartó (bonding), a „híd-jellegű”, vagy összekötő (bridging) kapcsolatok (Molnár 2003), s ezekhez csatlakozik még az összekapcsoló (linking) társadalmi tőke is (Füzér 2005). Nézzük pontosan, mit is jelentenek ezek a kifejezések.

A „**bonding**”, vagy **összetartó** típusú kapcsolat magában hordozza az exkluzivitást. A csoportok összetartozását biztosítja, ez játszik szerepet a homogén, valamilyen identitást megjelenítő közösségek működésében, kedvez a csoporton belüli reciprocitás, szolidaritás és lojalitás kialakulásának. Az ezeken a hálózatokon belüli tagok képesek egymásnak társadalmi és pszichológiai segítséget nyújtani (Molnár 2003).

Erős kötések (például családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok) jellemzik. A társadalmi tőkének ez a formája hajlamos másokat kizáró, homogén csoport- és közösségi tudat kialakítására. Az összetartó társadalmi tőke megítélése össztársadalmi szempontból nem egyértelmű. Az összetartó társadalmi tőke a családon, rokonságon, nemzetiségen belüli kölcsönös segítséget, szolidaritást is erősítheti, mint egyfajta erős társadalmi ragasztóanyag, de forrása lehet a kirekesztő, másik családdal, népcsoporttal, nemzetiséggel szembeni ellenséges magatartásnak is (Füzér-Gerő-Sik-Zombor 2005).

A társadalmi tőke e formájának jelenlétéről a rokonsági, baráti és szomszédsági kapcsolatok rendszerességére vonatkozó kérdés vizsgálatával kapunk képet.

A „**bridging**”, vagy **összekötő** elnevezésű társadalmi tőke olyan inkluzivitást jelöl, amely a „bonding”, összetartóval szemben szélesebb identitást és reciprocitást generál. Mark Granovetter szerint ezek a gyenge kötések egyes élethelyzetekben, mint pl. munkahelykeresés, vagy információáramlás, különleges értéket jelentenek az egyén számára. Ez szükséges ahhoz, hogy a tőlünk távol álló nézetekkel, eszmékkel kapcsolatba kerüljünk, informálódjunk róluk (Molnár 2003).

Skrabski Árpád (2003): Társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Budapest: Corvinus Kiadó
 Szádóczy Erika dr.(1996): A depressziók és a szorongásos betegségek epidemiológiája. Háziorvos Továbbképző Szemle 1996/1: 67-68.
www.who.int/whr/2005/whr2005_en.pdf
www.who.int/whr/2001/whr01_en.pdf
www.euro.who.int/document/mediacentre/fs0303g
www.radio.hu/index.php?cikk_id=177166
www.gallup.hu/olef/4.html
www.astrologia.hu/depresszio.html
www.behsci.sote.hu/hungarostudy2002/st_valosag_cikk.htm

BENÁK MELINDA

Bonding, bridging, linking

A mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő kapcsolatok István-aknán

1. Bevezetés

Kutatásom során a mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő erős társadalmi kapcsolatokat vizsgálom István-aknán, különös tekintettel a rokonsági, a baráti és a szomszédsági kapcsolatok intenzitására.

Elsőként bemutatom, hogy a Robert D. Putnam által, az amerikai társadalomra felállított társadalmi tőke fajták mit jelentenek és kérdőívünk kérdéseire adott válaszok közül melyek alkalmasak ezek intenzitásának megállapítására, István-aknán. Ezek a „kötés-jellegű”, vagy összetartó (bonding), a „híd-jellegű”, vagy összekötő (bridging) kapcsolatok (Molnár 2003), s ezekhez csatlakozik még az összekapcsoló (linking) társadalmi tőke is (Füzér 2005). Nézzük pontosan, mit is jelentenek ezek a kifejezések.

A „**bonding**”, vagy **összetartó** típusú kapcsolat magában hordozza az exkluzivitást. A csoportok összetartozását biztosítja, ez játszik szerepet a homogén, valamilyen identitást megjelenítő közösségek működésében, kedvez a csoporton belüli reciprocitás, szolidaritás és lojalitás kialakulásának. Az ezeken a hálózatokon belüli tagok képesek egymásnak társadalmi és pszichológiai segítséget nyújtani (Molnár 2003).

Erős kötések (például családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok) jellemzik. A társadalmi tőkének ez a formája hajlamos másokat kizáró, homogén csoport- és közösségi tudat kialakítására. Az összetartó társadalmi tőke megítélése össztársadalmi szempontból nem egyértelmű. Az összetartó társadalmi tőke a családon, rokonságon, nemzetiségen belüli kölcsönös segítséget, szolidaritást is erősítheti, mint egyfajta erős társadalmi ragasztóanyag, de forrása lehet a kirekesztő, másik családdal, népcsoporttal, nemzetiséggel szembeni ellenséges magatartásnak is (Füzér-Gerő-Sik-Zombor 2005).

A társadalmi tőke e formájának jelenlétéről a rokonsági, baráti és szomszédsági kapcsolatok rendszerességére vonatkozó kérdés vizsgálatával kapunk képet.

A „**bridging**”, vagy **összekötő** elnevezésű társadalmi tőke olyan inkluzivitást jelöl, amely a „bonding”, összetartóval szemben szélesebb identitást és reciprocitást generál. Mark Granovetter szerint ezek a gyenge kötések egyes élethelyzetekben, mint pl. munkahelykeresés, vagy információáramlás, különleges értéket jelentenek az egyén számára. Ez szükséges ahhoz, hogy a tőlünk távol álló nézetekkel, eszmékkel kapcsolatba kerüljünk, informálódjunk róluk (Molnár 2003).

Ezen kívül gyengébb, kevésbé sűrű de csoporthatókat áttörő kötődések jellemzik ezt a tőkét. Ez a forma inkább alkalmas a különböző társadalmi csoportok, rétegek közötti kapcsolatteremtésre, integrációra (Füzér-Gerő-Sik-Zombor 2005).

A társadalmi kapcsolatoknak ebben a formában létező megjelenését István-aknán azokra a kérdésekre adott válaszok által tudjuk vizsgálni, hogy milyen csoportos tevékenységben vesz részt a megkérdezett.

A „linking”, vagyis összekapcsoló társadalmi tőke összeköti a különböző társadalmi csoportokat (Füzér 2005), a civil társadalom és a kormányzat, illetve más hierarchikusan elkülönülő társadalmi egységek összekapcsolását szolgálja. Mint ilyen egyaránt lehet a civil társadalom és a kormányzat közötti jobb együttműködést elősegítő „áttétel”, de lehet korrupciós kapcsolatrendszer is (Füzér-Gerő-Sik-Zombor 2005).

Az István-aknán készített kérdőívben e kapcsolat ellenőrzésére a következő kérdéseket használhatjuk: Az, hogy rádióhoz, tévéhez, újsághoz fordult-e, felvette-e a kapcsolatot az önkormányzattal, vagy képviselőjével, mind olyan kérdés, melyre adott válaszokból megállapíthatjuk, hogy van-e „linking” típusú társadalmi tőke István-aknán.

2. István-akna

Közigazgatásilag Pécs városához tartozó terület, ugyanakkor a térképeken nem található rá. Lakossága kb. 235 fő, közülük roma származású megközelítőleg 151 fő, tehát az István-aknai népesség 64,2%-át teszik ki a roma származásúak. Ezt figyelembe kell vennünk a társadalmi tőke intenzitásának vizsgálatakor. Az ott élők társadalmilag kirekesztettek, de Pécs városának közeljövőbeli tervei között szerepel az olyan elmaradott és deprivált városrészek, mint István-akna, Pécs városába való integrációja.

A település földrajzi felosztása is fontos lehet a vizsgálat szempontjából, ugyanis kutatásunk során kirajzolódott egy speciális István-akna térkép, mely három részre osztja a helységet. A „lenti” rész (István-akna alsó), ahol ikerházak állnak általában nem romák által lakott terület és a kérdőívek elkészítése közben több itt élőről kiderült, hogy még csak nem is jár a település másik felébe, nem hogy barátai, vagy rokonai élneek ott. A középső területen állnak a régi bányatiszti lakások¹, melyekben szintén a nem romák élnek nagyobb arányban. S végül a helység „hátsó” része (István-akna felső), ahol a Borbála-program² által felújítandó „kockaház” és három, többségében romák által lakott háztömb található. Az ezen a területen lakókra leginkább a szegénység és az István-aknán belüli kirekesztettség jellemző.

A település társadalomszerkezete is igen sajátos. A kutatócsoportunk által „vajdának” nevezett roma férfi, minden valószínűség szerint a település vezető személyisége. István-akna felső társadalmi rétegződésében ő áll a legmagasabb helyen, családjával – legidősebb fiával és annak feleségével – együtt. Az ott élők hozzá fordulnak segítségért, ha pénzügyi, vagy természetbeni támogatásra van szükségük. A vajda menyé is igen nagy tiszteletnek örvend, mivel pénzügyi támogatásért – kölcsönért – bárki

fordulhat hozzá. Ezekből a tranzakciókból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalmi tőkének az összetartó formája erősen jelen van, ugyanis az ott élők társadalmilag segítik egymást, a kölcsönök révén. S azt is feltételezhetjük, hogy számíthatnak egymásra, ha anyagi gondokkal küzdenek.

3. A módszerek

A csoport kutatási módszere a kérdőíves adatgyűjtés volt. Ezen kérdőívek adataiból létrejött egy adatbázis. Az adatbázisban szereplő eredményekből, melyek a vizsgált témakörhöz tartoztak, gyakorisági táblákat és kereszt táblákat készítettem, majd ezek alapján a különböző változókból indexeket hoztam létre, azért, hogy be tudjam mutatni a szakirodalomban fontosnak tartott mikrotársadalmi szolidaritási kapcsolatokat.

3.1. Bonding

Ezek közül is elsőként az **összetartó társadalmi tőkét** vettem górcső alá. Az adatok elemzését a rokoni kapcsolatok intenzitására vonatkozó eredményekkel kezdtem az István-aknán lakókra vonatkozóan, különös tekintettel a romák és nem romák kapcsolatainak intenzitása között mutatkozó különbségekre. Az indexek a következő eredményt mutatják:

	Erős kapcsolat	Gyenge kapcsolat
Roma	58.3%	41.7%
Nem roma	31.6%	68.4%

1. táblázat: A rokoni kapcsolatok intenzitása az István-aknai romák körében

Amint a táblázatból láthatjuk, az István-aknán élő roma és nem roma népességben eltérő a rokoni kapcsolatok erőssége. A megkérdezett romák majdnem 60%-a tartja mindennap, illetve hetente egyszer, vagy kétszer a rokonaival a kapcsolatot, míg ez az arány a nem romáknál alig több mint 30%. A gyenge kapcsolat indexe azt mutatja, hogy mekkora azok aránya, akik havonta, ennél ritkábban vagy soha nem találkoznak rokonaikkal. Az ilyen gyakorisággal találkozó aránya a romák esetében több, mint 40%, a nem romáknál viszont jóval nagyobb, közel 70%-uk igen ritkán találkozik rokonaival.

Megállapíthatjuk, tehát, hogy az István-aknán élők közül a romák körében erősebbek a rokoni kapcsolatok, mint a nem romák között.

	Erős kapcsolat	Gyenge kapcsolat
Roma	62.5%	37.5%
Nem roma	68.4%	31.6%

2. táblázat: A baráti kapcsolatok gyakorisága az István-aknai romák körében

A baráti kapcsolatok intenzitásának tekintetében a nem romák barátságai bizonyultak erősebbnek, ami a kapcsolattartás gyakoriságát illeti, az István-aknán lakó megkérdezett nem roma népesség közel 70%-a tartja mindennap, illetve hetente többször a kapcsolatot barátaival, míg a megkérdezett romáknak alig több mint 60%-a. Az eltérés nem szignifikáns, de az előzetes várakozásoknak ellentmondó, ugyanis a kutatás megkezdése előtt arra számítottam, hogy a romák baráti kapcsolatai erősebbek, mint a nem romáké, de ezen hipotézisemet a vizsgálatnak a 2. táblázatban látható eredménye megcáfolta.

	Erős kapcsolat	Gyenge kapcsolat
Roma	47.9%	52.1%
Nem roma	57.9%	42.1%

3. táblázat: A szomszédsági kapcsolatok intenzitása az István-aknai romák körében

A 3. táblázatban szereplő adatok azt mutatják, hogy a szomszédsági kapcsolatok intenzitásának mérlege ismét a nem romák javára billent ki, azaz a megkérdezettek közül a nem romák gyakrabban találkoznak, beszélgetnek szomszédaikkal, mint a romák. A megkérdezett nem romák közül, azok aránya, akik mindennap, vagy hetente beszélnek szomszédaikkal a közel 58%, aki viszont havonta, ennél ritkábban vagy esetleg soha nem áll szóba egyetlen szomszédjával sem, teszi ki a megkérdezettek több mint 40%-át.

A megkérdezettek közül a roma származásúak több mint fele igen ritkán beszél szomszédjával, a fennmaradó 48% pedig szinte minden nap vált egy-két szót szomszédai valamelyikével. Tehát a mikrotársadalmi szolidaritás e formája a nem romák körében bizonyult erősebbnek.

Érdekesnek tartottam azt is összevetni, hogy a három változó (rokon, baráti és szomszédsági kapcsolatok intenzitása) együttesen milyen arányban szerepel a roma és nem roma népességben. Tehát a három változóból készítettem egyet, s ezt egy keresztábrában összevettem a romák és nem romák arányával. Az eredmény a következő:

	Erős kapcsolat	Gyenge kapcsolat
Roma	62.5%	37.5%
Nem roma	57.9%	42.1%

4. táblázat: A mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő erős kapcsolatok az István-aknai romák és nem romák körében

Az eltérés nem szignifikáns. A táblázatból kiderül, hogy összességében a romák nem találkoznak sokkal gyakrabban rokonaikkal, barátaikkal vagy szomszédaikkal, mint a nem romák. Mivel az eltérés a romák és nem romák erős kapcsolatainak százalékos arányában mindössze 4%, azt mondhatjuk, hogy a szolidaritás mindegyik társadalmi kapcsolatra vonatkozóan a romáknál alig erősebb, mint a nem romáknál.

A kiinduló kérdés az volt, hogy milyen intenzitású István-aknán az összetartó társadalmi tőke. Erre a kérdésre a rokon, baráti és szomszédsági kapcsolatok gyakoriságának elem-

zésével kaptam választ. A helyi közösség a bonding típusú társadalmi tőke szempontjából összetartónak mondható, mivel a vizsgált, mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő kapcsolatok tekintetében az erősek némileg nagyobb arányúak, mint a gyengék. Ez a származás tekintetében a romáknál a rokon kapcsolatoknál mutatkozik meg a leginkább, mivel ők gyakrabban találkoznak rokonaikkal, mint a nem romák, viszont a baráti és szomszédsági kapcsolatok gyakoriságának arányai a nem romáknál magasabbak.

3. 2. Bridging

A mikrotársadalmi szolidaritás szintjén lévő kapcsolatok körébe tartozik az **összekötő társadalmi tőke** is. Ennek jelenlétéről, illetve jelen nem létéről a csoportos tevékenységben való részvétel vizsgálatával bizonyosodhatunk meg. A megkérdezettek között igen magas azoknak az aránya, akik nem vesznek részt csoportos tevékenységben. Például a csoportos sportolásban való részvétellel kapcsolatosan a megkérdezettek majdnem 91%-a mondta azt, hogy nem tagja ilyen csoportnak. S ez az arány vonatkozik a kérdőívben szereplő összes többi csoportos tevékenységet illető kérdésre adott válasza is. Tehát megállapítható, hogy az összekötő társadalmi tőke nincs jelen az István-aknai közösségben.

Ennek szemléltetésére bemutatok néhány táblázatot, melyekben gyakorisági táblákkal készített adatok szerepelnek, az összes megkérdezettre vonatkozóan.

	Nem	Igen	Összes válaszadó	Hiányzik	Összes megkérdezett
Válaszadók száma (%)	90.6%	9.4%	98.8%	1.2%	100%
Válaszadók száma	77	8	85	1	86

5. táblázat: Sportol-e csoportosan?

A táblázat egyértelmű képet mutat a csoportos sportolás jelen nem létéről István-aknán. A megkérdezettek kicsit több mint 90%-a nem vesz részt ilyen jellegű csoportos tevékenységben, ebből következik, hogy a fennmaradó több mint 9% új valamilyen sportot, ráadásul ezt csoportos keretek között teszi, de az ő arányuk elenyésző a nem sportolók mellett.

	Nem	Igen	Összesen
Válaszadók száma (%)	81.4%	18.6%	100%
Válaszadók száma	70	16	86

6. táblázat: Gyermeket vagy fiatalokat összefogó csoportban részt vett-e?

	Nem	Igen	Összesen
Válaszadók száma (%)	86%	14%	100%
Válaszadók száma	74	12	86

7. táblázat: Felnőttoktatási csoportban részt vett-e?

Az önkormányzat és a nonprofit szervezetek kapcsolata Siklós város példáján

A dolgozat háttéréül szolgáló kutatásról

Témánkat egykori olvasmányélményünk¹ alapján választottuk. A Központi Statisztikai Hivatal által megjelentetett könyv, pontosan ezt a témát dolgozta fel 2000-ben, és egy korábbi, 1996-os kutatást vett alapjául – melyben a 3149 önkormányzatnak küldött kérdőívben² információt kértek az önkormányzat által juttatott pénzügyi támogatások mértékéről, összetételéről, a támogatott szervezetek számáról és tevékenységéről, természetbeni segítségről, valamint a szektorból érkező különböző formájú hozzájárulásokról – és, amely kutatás az önkormányzatok és nonprofit szervezetek kapcsolatát első ízben vizsgálta.

„Az akkori felmérés eredményei azt mutatták, hogy a magyar települések többségében intenzív és sokrétű kooperáció zajlott, ugyanakkor a kapcsolatokkal nem rendelkező önkormányzatok magas aránya, illetve a különböző együttműködési formák alternatív és korántsem teljes körű elterjedése sejteni engedte, hogy ez a fejlődési folyamat még korántsem zárult le...” (Sebestény, 2002:15). A 2000-re vonatkozó adatgyűjtés szerint továbbá, az önkormányzatoknak már csak 20%-a állította, hogy semmilyen kapcsolata sincs nonprofit szervezetekkel, míg 1996-ban ez az arány közel 30%-os volt. A könyv tehát lényegében egy összehasonlító, leíró jellegű kutatást mutat be, mely egyben feltárja az eltelt időszakban bekövetkezett változásokat is.

Ezek alapján, kutatásunk fókuszába a siklói nonprofit szervezeteket, és a helyi önkormányzattal való együttműködésük feltárását állítottuk. A szervezetek kapcsolatrendszerét több megközelítésből is megvizsgáltuk. Az első lépés az anyaggyűjtés volt, mely során Siklósról általában – Siklós város története, elhelyezkedése, gazdasági, társadalmi, politikai, demográfiai jellemzői, egyesületi múltja stb. – és a témánkhöz kapcsolódóan – helyi nonprofit szervezetek száma, vezetőik neve, elérhetősége, tevékenységi körük szerinti beosztása stb. – tájékoztunk és gyűjtöttünk adatokat. A módszer alapvetően interjúzásból és helyi anyaggyűjtésből állt. Ezután közösen elkészítettük a nonprofit szervezeteknek, illetve az önkormányzatnak szánt interjúk vázlatait.

A módszertan tehát, a megelőző szakirodalomra, az összegyűjtött előzetes ismeretekre, illetve a Siklósra – az önkormányzattal és több nonprofit szervezettel – készített interjúkra épült, és ezekre támaszkodva igyekeztünk feltárni a helyi, települési önkormányzat és a nonprofit szervezetek kapcsolatát.

Hipotézisünk – eddigi ismereteinkre alapozva – szerint Siklósra:

- az önkormányzatok és nonprofit szervezetek kapcsolata gyenge, azaz legfőbb „érintkezési felületüket”, az önkormányzat által a nonprofit szervezeteknek nyújtott anyagi támogatás adja;
- történeti hagyományaik ellenére, a szervezetek között való produktív együttműködésre példát nem, vagy csak elvétve találunk;
- a nonprofit szervezetek nem képesek hatékony együttműködésre, így érdekérvényesítésre sem. Céljaik elérésében, működésükben, tevékenységük kifejtésében, ezáltal korlátozva vannak.

Siklós egyesületi múltja

A társadalmi egyesületek formáit alapvetően a nemzeti hagyományok (dalárdák, Olvasókörök), a gazdaság (ipartestületek), társadalom (tűzoltóság, temetkezés) változó szükségletei, illetve az osztály-, réteg- és csoportérdekek (érdekképviseltek) határozták meg. A dualizmus alatt Siklósra körülbelül 35-37 egyesület működött. 1888-tól hetilap jelent meg a nagyközségben (a megyében Pécs után másodikként). Az egyesületi élet a fokozódó háborús készültség és az ebből fakadó, az egyesületek működésére vonatkozó, egyre szigorúbb és korlátozóbb rendelkezések folytán 1912-től³ megtorpant, később megszűnt. Az első világháború kitörése után pedig, néhány szociális és tűzoltó egyesület kivételével minden egyesület beszüntette tevékenységét. Ám az 1920-as évektől újra fellendült az egyesületi élet. 1924-ben már újra 23 egyesület működött. A megmaradtak mellett új, más típusú egyesületek alakultak. (Nagy, 2000) „Az egyesületek első világháború utáni jellegzetes csoportját alkották a katonai, bajtársi és politikai egyesületek. A trianoni békeszerződés 112. cikkelye megtiltotta a katonai egyesületek létrehozását, ezért ilyen céllal sportegyesületek alakultak. Közülük a legismertebbek a levante- és a polgári lövészegyesületek”. (Nagy, 2000: 298-299.) Siklósra maig működik, de nem közvetlenül ennek utódjaként, ugyanis a második világháború előtt ezeket betiltották, és ilyen irányú gyakorlatok vezetését a katonaság vette át. Az 1945 utáni változások nem kedveztek a spontán társadalmi szerveződéseknek. „Már létükkel is reakciónak számítottak a baloldali pártok számára. Először a szélsőjobboldali társadalmi szervezeteket szüntették meg rendeleti úton. Az új hatalom szemében azonban gyanúsak voltak a különböző felekezeti egyházi egyesületek is, sőt a baloldal fokozatos előretörésével egyáltalán az egyesületek voltak a hatalom számára kényelmetlenné, mert nehezen lehetett ellenőrizni őket”. (Rozs, 2000, 322)

1970-től a nagyközség dinamikus fejlődésnek indult, az infrastruktúra jelentős fejlesztésével, majd Máriagyúddal való összevonásával (népszavazás után) 1977-ben városi rangra emelkedett. A ma is tapasztalható élénk egyesületi élet csak 1989 után kezdett ismét fellendülni. Napjainkban, többek között a Siklói kistérség központjaként tölt be fontos szerepet a megye és a térség életében.

Az önkormányzat és a nonprofit szervezetek kapcsolata Siklós város példáján

A dolgozat háttéréül szolgáló kutatásról

Témánkat egykori olvasmányélményünk¹ alapján választottuk. A Központi Statisztikai Hivatal által megjelentetett könyv, pontosan ezt a témát dolgozta fel 2000-ben, és egy korábbi, 1996-os kutatást vett alapjául – melyben a 3149 önkormányzatnak küldött kérdőívben² információt kértek az önkormányzat által juttatott pénzügyi támogatások mértékéről, összetételéről, a támogatott szervezetek számáról és tevékenységéről, természetbeni segítségről, valamint a szektorból érkező különböző formájú hozzájárulásokról – és, amely kutatás az önkormányzatok és nonprofit szervezetek kapcsolatát első ízben vizsgálta.

„Az akkori felmérés eredményei azt mutatták, hogy a magyar települések többségében intenzív és sokrétű kooperáció zajlott, ugyanakkor a kapcsolatokkal nem rendelkező önkormányzatok magas aránya, illetve a különböző együttműködési formák alternatív és korántsem teljes körű elterjedése sejteni engedte, hogy ez a fejlődési folyamat még korántsem zárult le...” (Sebestény, 2002:15). A 2000-re vonatkozó adatgyűjtés szerint továbbá, az önkormányzatoknak már csak 20%-a állította, hogy semmilyen kapcsolata sincs nonprofit szervezetekkel, míg 1996-ban ez az arány közel 30%-os volt. A könyv tehát lényegében egy összehasonlító, leíró jellegű kutatást mutat be, mely egyben feltárja az eltelt időszakban bekövetkezett változásokat is.

Ezek alapján, kutatásunk fókuszába a siklói nonprofit szervezeteket, és a helyi önkormányzattal való együttműködésük feltárását állítottuk. A szervezetek kapcsolatrendszerét több megközelítésből is megvizsgáltuk. Az első lépés az anyaggyűjtés volt, mely során Siklósról általában – Siklós város története, elhelyezkedése, gazdasági, társadalmi, politikai, demográfiai jellemzői, egyesületi múltja stb. – és a témánkhoz kapcsolódóan – helyi nonprofit szervezetek száma, vezetőik neve, elérhetősége, tevékenységi körük szerinti beosztása stb. – tájékoztunk és gyűjtöttünk adatokat. A módszer alapvetően interjúzásból és helyi anyaggyűjtésből állt. Ezután közösen elkészítettük a nonprofit szervezeteknek, illetve az önkormányzatnak szánt interjúk vázlatait.

A módszertan tehát, a megelőző szakirodalomra, az összegyűjtött előzetes ismeretekre, illetve a Siklóson – az önkormányzattal és több nonprofit szervezettel – készített interjúkra épült, és ezekre támaszkodva igyekeztünk feltárni a helyi, települési önkormányzat és a nonprofit szervezetek kapcsolatát.

Hipotézisünk – eddigi ismereteinkre alapozva – szerint Siklóson:

- az önkormányzatok és nonprofit szervezetek kapcsolata gyenge, azaz legfőbb „érintkezési felületüket”, az önkormányzat által a nonprofit szervezeteknek nyújtott anyagi támogatás adja;
- történeti hagyományaik ellenére, a szervezetek között való produktív együttműködésre példát nem, vagy csak elvétve találunk;
- a nonprofit szervezetek nem képesek hatékony együttműködésre, így érdekérvényesítésre sem. Céljaik elérésében, működésükben, tevékenységük kifejtésében, ezáltal korlátozva vannak.

Siklós egyesületi múltja

A társadalmi egyesületek formáit alapvetően a nemzeti hagyományok (dalárdák, Olvasókörök), a gazdaság (ipartestületek), társadalom (tűzoltóság, temetkezés) változó szükségletei, illetve az osztály-, réteg- és csoportérdekek (érdekképviseltek) határozták meg. A dualizmus alatt Siklóson körülbelül 35-37 egyesület működött. 1888-tól hetilap jelent meg a nagyközségben (a megyében Pécs után másodikként). Az egyesületi élet a fokozódó háborús készültség és az ebből fakadó, az egyesületek működésére vonatkozó, egyre szigorúbb és korlátozóbb rendelkezések folytán 1912-től³ megtorpant, később megszűnt. Az első világháború kitörése után pedig, néhány szociális és tűzoltó egyesület kivételével minden egyesület beszüntette tevékenységét. Ám az 1920-as évektől újra fellendült az egyesületi élet. 1924-ben már újra 23 egyesület működött. A megmaradtak mellett új, más típusú egyesületek alakultak. (Nagy, 2000) „Az egyesületek első világháború utáni jellegzetes csoportját alkották a katonai, bajtársi és politikai egyesületek. A trianoni békeszerződés 112. cikkelye megtiltotta a katonai egyesületek létrehozását, ezért ilyen céllal sportegyesületek alakultak. Közülük a legismertebbek a levante- és a polgári lövészegyesületek”. (Nagy, 2000: 298-299.) Siklóson máig működik, de nem közvetlenül ennek utódjaként, ugyanis a második világháború előtt ezeket betiltották, és ilyen irányú gyakorlatok vezetését a katonaság vette át. Az 1945 utáni változások nem kedveztek a spontán társadalmi szerveződéseknek. „Már létükkel is reakciónak számítottak a baloldali pártok számára. Először a szélsőjobboldali társadalmi szervezeteket szüntették meg rendeleti úton. Az új hatalom szemében azonban gyanúsak voltak a különböző felekezeti egyházi egyesületek is, sőt a baloldal fokozatos előretörésével egyáltalán az egyesületek voltak a hatalom számára kényelmetlenné, mert nehezen lehetett ellenőrizni őket”. (Rozs, 2000, 322)

1970-től a nagyközség dinamikus fejlődésnek indult, az infrastruktúra jelentős fejlesztésével, majd Máriagyúddal való összevonásával (népszavazás után) 1977-ben városi rangra emelkedett. A ma is tapasztalható élénk egyesületi élet csak 1989 után kezdett ismét fellendülni. Napjainkban, többek között a Siklósi kistérség központjaként tölt be fontos szerepet a megye és a térség életében.

Együttműködési formák, lehetőségek

„A hazai nonprofit szektor a nyolcvanas évek végén végbemenő újjászületése óta többszörösére növekedett, és az összetétele is megváltozott. A gomba-módra szaporodó alapítványok ma már a szervezetek harmadát alkotják, ugyanakkor újabb formák is megjelentek, mint a közalapítványok, közttestületek, közhasznú társaságok. Átalakult a tevékenységi szerkezet is, a hagyományos területek – sport-, szabadidős egyesületek, érdekképviseletek – mellett, egyre jelentősebbé vált a kultúra, oktatás, szociális szolgáltatás, az egészségügy és településfejlesztés.

Ezek a feladatkörök a települési önkormányzatok tevékenységében is kiemelkedő helyet foglalnak el. A rájuk háruló terhek, valamint a szűkös költségvetés adta nehézségek enyhítésében fontos szerep jut a rugalmasabb és kisebb apparátussal dolgozó alternatív szolgáltató szervezeteknek. Az állam szociálpolitikai, egészségügyi, kulturális, oktatási kiadásainak csökkentése nyomán a nonprofit szervezetek szerepvállalása várhatóan még tovább bővül. Az intézményesített vagy hallgatólagos feladatmegosztás, illetve -átadás, a speciális igények kielégítése miatt felmerülő anyagi terheket azonban a szektor pusztán saját erőforrásaiból nem képes fedezni. Ezért a nonprofit szektornak cél szerint nyújtott központi költségvetési támogatás mellett arra is szükség van, hogy a helyi önkormányzatok saját pénzalapjaikból is biztosítsanak anyagi vagy természetbeni segítséget.” (Sebestény, 1998: 10.)

A következőkben bemutatjuk az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti – az említett kutatásban is kiemelt – kapcsolati formákat. Ezek tárgyalása során röviden ismertetjük az egyes formákhoz kapcsolódóan a könyv és a saját kutatásunk (ezek mindig a 2004-es évre vonatkoznak) révén szerzett tapasztalatainkat, és e kétből vonunk le egyfajta konklúziót.

Önkormányzati vagy közös alapítású nonprofit szervezetek

Az önkormányzatok az alapítványok, közalapítványok kétharmadát önállóan, a többit társalapítóként hozták létre. A kutatás az eredmények alapján azt szűrte le, hogy ezek a szervezeti formák helyileg a városokhoz és a nagy lélekszámú településekhez kötődnek. Az önkormányzati részvétellel létrehozott alapítványok közül a városokban nagyjából minden ötödik szűnt meg.

Az önkormányzatok mintegy 20%-a közhasznú társaságok (továbbiakban Kht.) létrehozásában is részt vett. Utóbbiak a 2000-es vizsgálatig működéképesebbnek bizonyultak, hiszen a felszámoltak aránya csak 5% volt. Bár azt is fontos megjegyezni, hogy a jelentős tőkét igénylő közhasznú társaságok alapítására 2000-ig csak kevés számú önkormányzat vállalkozott. Továbbá a kutatások tekintetében elmondható, hogy az alapítványok kétharmada 1996-ig létrejött⁴, s az ezt követő években nagyjából egyenletes arányban jöttek létre. A közhasznú társaságoknak csak mintegy negyede alakult meg 1996-ig, ettől kezdve azonban számuk folyamatosan nőtt⁵. (Sebestény, 2002)

Siklós város önkormányzata két alapítványt hozott létre: a Siklói Könyvtárért Közalapítványt (2000 óta működik, célja a könyvtár állományának fejlesztése) és a Siklós Városért Alapítványt. Utóbbit felszámolták, mivel, mint Kozma Sándor alpolgármester úr elmondta, nem tudta kifejteni tevékenységét – célja a város fejlesztése lett volna –, így tartalékainak felélésével az alapítványt az önkormányzat megszüntette. Siklóson ezen kívül vannak még a településen működő oktatási intézményekhez kapcsolódó alapítványok (ezeket a szülők hozták létre), és két szociális tevékenységet folytató alapítvány valamint kettő közhasznú társaság működik. Az egyiket az önkormányzat a településfejlesztés céljával hozta létre, a másik, pedig a Siklói Várszínház Kht., melyben az önkormányzati közreműködés nem tisztázott.

Az alpolgármesterrel készített interjúból kiderült, hogy az önkormányzat tagja az Önkormányzatok Szövetségének, de többet sajnos nem tudott felsorolni.

Szerződéses feladatellátás

A helyi önkormányzatok feladataik megosztása vagy átadása érdekében szerződést „A köthetnek nonprofit szervezetekkel, az utóbbiak ennek fejében anyagi támogatáshoz juthatnak.” (Sebestény, 2002: 22.) Míg 1996-ban az önkormányzatoknak csak mintegy 11%-a, addig 2000-ben már 20%-a élt ezzel a lehetőséggel. A megállapodások 85%-át az oktatás, a sport, a kultúra, az egészségügyi, a szociális szolgáltatás, a fejlesztés, továbbá a sport és szabadidő terén tevékenykedő nonprofit szervezetekkel kötötték meg – a bűnmegelőzésben a kooperációk részaránya ugrásszerűen megnőtt. A szerződéses feladat ellátás az önkormányzat és a nonprofit szervezetek között intézményes formája az együttműködésnek, melyet törvényes keretek között zajlik. (Sebestény, 2002)

2004-ben a siklói önkormányzat hat nonprofit szervezettel állt szerződéses kapcsolatban. Mindegyik, egy-egy kardinális pontja a helyi civil szektornak. A szerződő felek közül a legkiemelkedőbb támogatásban a siklói kézilabda egyesület és a siklói futball klub részesült. A Társadalmi Egyesülések Szövetsége Siklói Szervezete biztosítja a nonprofit szervezeteknek, kluboknak, köröknek, a Dél-Baranya Televízióknak és a Civil Fórumnak a megfelelő helyet, működésükhöz; a siklói Teleház és a Tenkes Népfőiskola részére infrastruktúrát biztosít. Szerződéssel kívánja, a nagy múltú Siklói Polgárőr Egyesület talpra állítását elősegíteni, hogy a helyi polgári önkéntesek ismét segíthessék a rendőrség bűnmegelőző munkáját, a rendfenntartást. Ugyancsak szerződés szerint biztosít anyagi támogatást a Tenkes Vegyeskari Egyesületnek, akik versenyeken való részvételük révén viszik a város hírét szerte az országban. Végül, de nem utolsó sorban a Siklói önkormányzat is csatlakozott a Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Kht. „Újra dolgozom” és „Lépésről lépésre” programjaihoz. Ezek működéséhez is anyagi támogatást biztosít, szerződéses feladatvállalás keretében.

Megállapíthatjuk, hogy Siklós önkormányzata is elsősorban a sport, szabadidős, a kulturális, bűnmegelőzési és a szociális ellátás terén tevékenykedő szervezetekkel kötött szerződést. Az alpolgármester ezt a szervezetek hatékonysági fokával (tömegbázis) és elért eredményeivel magyarázta.

Közös pályázat, pályázás

Az önkormányzatok számára pótlólagos bevételi források, megszerzésére nyújt lehetőséget, ha a helyi nonprofit szervezetekkel közösen... nyújtanak be pályázatot. Erre azonban 2000-ben csak a települések 6%-ában volt példa.” (Sebestény, 2002: 23.) Siklóson hasonló helyzetet tapasztaltunk. A különböző egyesületekkel készített interjúkból kiderült, hogy a szervezetek nemhogy közösen nem pályáznak az önkormányzattal (bár erre egy példát mégis fel tudunk hozni, hiszen éppen ottlétünkkor derült ki, hogy egy PHARE-pályázon – amin az önkormányzatoknak civilekkel együtt lehetett csak pályázniuk – nyertek), de maguk sem igen veszik igénybe ezt a lehetőséget. Az indokok között általában a megfelelő technikai felszerelés, kellő mennyiségű önrész és szaktudás hiányosságát említik – leggyakrabban a hármat együtt. Amelyik szervezet mégis pályázik, inkább az állami pályázatokat említi, s csak az erős, hatékony szervezetek (Villány–Siklósi Borút Egyesület) merészkednek az Európai Unió pályázatok területére.

A siklósi önkormányzat sem nyitott eddig a nonprofit szervezetek felé, bár most némi előrelépés volt tapasztalható. Nem sokkal kutatásunk előtt került az önkormányzathoz egy hivatásos pályázatíró, akinek személyében megjelent az elmozdulás lehetősége a közös pályázás terén (lásd korábban említett uniós pályázat).

A Teleház vezetője elmondta, hogy tervezi egy fő pályázatíró felvételét, amennyiben erre sor kerülne, nagyban fellendíthetné a helyi nonprofit szervezetek működését, esetleges összefogását és lehetőségeket céljaik megvalósításában.

Pénzügyi támogatások

A pénzügyi hozzájárulás a legjellemzőbb formája az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatnak. Ebben a tekintetben, a kutatás szerint 1996 óta nem történt jelentős elmozdulás. Az önkormányzatok leggyakrabban eseti támogatás formájában nyújtanak pénzügyi támogatást. Ebben az esetben azonban megfigyelhető, hogy az önkormányzatok nagyobb mértékben támogatták a saját alapítású vagy a velük szerződésben álló szervezeteket. Mára szinte teljesen elterjedt, hogy az önkormányzat helyi pályázat meghirdetése útján biztosít a településen működő nonprofit szervezetek számára pénzügyi támogatást. (Sebestény, 2002) A vizsgálat (Sebestény, 2002) szerint, azonban ezen a csatornán általában kisebb összeghez jutottak csak a helyi szervezetek. A legnagyobb támogatott kört az egyesületek alkották (nem meglepő, hiszen ezekből van a legtöbb), azonban a támogatás alig 40%-a jutott hozzájuk, míg 36%-a közhasznú társaságokhoz (általában részben vagy teljesen önkormányzati alapítású, hiszen nagy alaptőkét igényel) áramlott. Az önkormányzatok által leginkább preferált nonprofit szervezetek azok voltak, amelyek szabadidő eltöltést és sportolási lehetőséget tudtak biztosítani, ezeket követték a településfejlesztést megcélzó, majd a szociális vagy egészségügyi és a különböző polgár-érdekvédelmi és

tűzoltó tevékenységet megcélzó. A legkevesebb támogatás a kultúra, az oktatás-nevelés ügyére, az idősgondozást, az ifjúsághoz kötődő feladatok ellátását vállalóknak jutott. (Sebestény, 2002)

Siklós önkormányzata is a pályázon elnyerhető anyagi támogatás eszközével él elsősorban. Idén (2004) harmincegy pályázat érkezett be az önkormányzathoz. Az eredmények ismételtlen a kutatást igazolják. A legnagyobb mértékben a sport, szabadidős tevékenységű, illetve az önkormányzattal szerződésben álló szervezeteket támogatták, a többi szervezet átlagosan 10-30 ezer forintnyi támogatásban részesült. A siklósi önkormányzat az elnyerhető támogatásra szánt teljes összeget (16 millió forintot) két részre osztotta. A pályázó 25 nonprofit szervezet között 2, míg az ugyancsak pályázó 6 sportegyesület között 14 millió forintot osztott ki. Ezt az elosztást azzal indokolták, hogy a nagyobb tömegbázisú szervezeteket jobban kell és érdemes támogatni, valamint a sport terén elért, illetve várható eredményeknek a város nagy hasznát veszi.

Természetbeni támogatások

Míg 1996-ban még nem, 2000-re már általánossá vált a városokban, hogy a helyi nonprofit szervezetek használatba vették az önkormányzati ingatlanokat, infrastruktúrát, szellemi tőkét – ezek a leggyakoribb formái a természetbeni támogatásnak. (Sebestény, 2002)

Siklós önkormányzata a papírforma szerint, ennek nagymértékben eleget tesz. A legtöbb egyesület és az önkormányzat is megjelölte a támogatás fent említett három formáját. Ezért úgy gondoljuk – mivel mindkét oldalról megerősítést kaptunk –, hogy ezt megvalósult és működőképes támogatási formának tekinthetjük.

Nonprofit hozzájárulás

A nonprofit szervezetek, – hiszen létrejöttük is alapjában ezt célozza meg –, tevékenységükkel támogatják a helyi önkormányzatokat feladataik ellátásában, ugyanakkor lehetőség szerint, anyagi támogatással és önkéntes munkával is segíthetik azt. (Sebestény, 2002)

Siklóson, az önkormányzatnak nyújtott anyagi támogatásról nem tudok, viszont a Polgárőrség tagjai több száz órányi önkéntes munkával segítették a város önkormányzatát (a már említett bűnmegelőzési feladatok ellátásával, illetve az illegális személtlerakó helyek felkutatásával). Az önkéntes munkavégzés arányának növekedéshez szélesebb lakossági megmozdulásra volna szükség – a nonprofit szervezeti tagságon keresztül. A nonprofit szervezetek széles polgári tagságának növelése a közösség-szervezés egyik alappillére. A szervezetek programjai többségben a helyi társadalom környezetének építését, szépítését szolgálják. Emellett a helyi társadalmi kapcsolatokat is mélyítik,

erősítik. A fokozódó közösségi élet és együtt gondolkodás multiplikáló hatását a dinamikusan fejlődő – a helyi tőke maximális kihasználása, folyamatos pályázás, stb. – település képe tükrözi vissza.

Politikai részvétel

Mivel a nonprofit szervezetek az adott településen, a más formában (állami, gazdasági, önkormányzati) ki nem elégített szükségletekre fókuszálva jöttek létre elsősorban, így fontos, hogy részt vehessenek a helyi önkormányzatok döntés-előkészítő munkájában – úgy is, mint a lakosság szócsöve. Bár a nonprofit szervezetek alapszabályukban rögzítik az elvet, miszerint politikai pártállástól mentesek maradnak, ennek áthágása, a fennmaradás, az érdekérvényesítés érdekében, sokszor elkerülhetetlen. (Sebestény, 2002)

Siklóson a polgármester jár élen ezzel a példával, ugyanis ő a Villány–Siklósi Borút Egyesület elnöke. De a többi civil szervezet alapítójáról is általában elmondható, hogy jelentősebb közéleti szerepet töltött be a város életében a rendszerváltozás előtti és/vagy utáni időkben. A helyi képviselők szinte mindegyike, tagja egy, de nem ritkán több helyi egyesületnek is – az sem ritka, hogy az adott egyesületben elnök vagy alapító tag. Az önkormányzat két héttel a testületi ülések előtt kiértesítette a helyi nonprofit szervezetek képviselőit, de az ülések napirendi pontjai annyiszor és annyit változtak, hogy ez az út járhatatlannak bizonyult. Az alpolgármester a meghívók elmaradását nem tartja visszalépésnek, hiszen az ülések nyitottak mindenki számára, és napjukat mindig közzé is teszik. Másfelől, úgy vélekedik, hogy mindig mindenkit meghívni felesleges, így azt a gyakorlatot tartja követendőnek, hogy mindig csak az érintetteket vonják be döntés-előkészítő munkájukba.

Kapcsolattartás, együttműködési formák a városban

A közösség érdekében végzett munka során a helyi civil társadalom és a település vezetése között számos intézményes együttműködési forma alakulhat ki.” (Sebestény, 2002: 38.) Ezek az alábbiak lehetnek:

– Nonprofit szervezetek önkormányzati döntés-előkészítő munkájába való bevonása. Intézményes egyeztető fórum kialakítása – mely lehetőséget biztosít a nonprofit szervezeteknek az önkormányzat vezetőivel való közvetlen tárgyalásra.

- Civil ház (Teleház), közösségi központ működtetése
- Civil referens alkalmazása az önkormányzatnál – mely tisztviselés az önkormányzatok és a helyi nonprofit szervezetek közötti kapcsolattartást segíti elő
- Nyilvántartás készítése a településen működő nonprofit szervezetekről
- Önkormányzati sajtótermék megjelentetése – melyben legalább alkalmanként lehetőséget biztosít a nonprofit szervezeteknek a megjelenésre.

Elméletileg működik intézményes civil fórum a siklósi Teleházban, ám erre vonatkozólag kielégítő információval nem szolgálhatunk, és az gondoljuk, hogy a helyi nonprofit szervezetek és az önkormányzat közötti „eszmecserék” inkább informális keretek között zajlanak, tekintve, hogy Siklóson a levont tapasztalatok alapján a város közéleti szereplői egy bonyolult ismeretségi hálója alakult ki és irányítja a várost. Teleház van Siklóson, a város központjában helyezkedik el. Több nonprofit szervezetnek és körök, klubok rendezvényeinek ad otthont, ugyanakkor biztosítja a helyiek számára a kielégítő technikai felszerelések (nyomtató, fénymásoló, számítógépek, Internet stb.) használatának lehetőségét is.

Civil referens az önkormányzatnál nincs, de van nyilvántartásuk a helyi nonprofit szervezetekről. Kérdésünkre, hogy szerintük hány nonprofit szervezet működik a településen, azt válaszolták, hogy az adataik szerint mintegy 30 szervezet van a városban. A többit hivatalosan nem ismerik, vagy nem ismerik el. Magunk, a be nem jegyzettekkel együtt úgy 50-re becsüljük a számukat, előzetes adatgyűjtéseink birtokában.

A sajtó

A civil vagy nonprofit szervezetek, egyáltalán a helyi közösségek munkásságának, eredményeiknek a bemutatása, nyilvánosságra hozatala nagymértékben kötődik a sajtóhoz, annak valamelyik – írott vagy elektronikus – formájához. (Sebestény, 2002) Nagymértékben segítette a helyi szellemi életet az első nyomda megalapítása⁶, mely különböző kiadványok (cikkek, könyvek, hetilapok, helyi szerzők könyvei) kiadását segítette elő (Kiss, 2000: 220.). Sajnos a siklósi sajtó olvasótábora olyannyira szűk volt, hogy napi lapok nem igen éltek meg a településen. Az első világháborúig mintegy öt hetilapot említenek. Ezek közül a legtartósabban fenn maradt újság a *Siklós és Vidéke*⁷ című, amely első sorban közérdekű, társadalmi és szépirodalmi heti lap volt. Néplapként indult és az is maradt egész fenn állása alatt. A helyi polgárság érdekeit, igényeit kiszolgáló, a külvilág eseményeit „sajátos” módon tálaló újság. A több mint harminc évig létező újság nagyon jó kordokumentumként szolgálhat a helyi életről.

Az elmúlt évtizedekben mindig volt valamilyen kézzel fogható sajtója Siklósnak. De sajnos egyre kevesebb, pedig érdeklődés lenne iránta. A legutóbbi 2001 tavaszán szűnt meg, az 1989-től megjelenő számainak könyvtári feldolgozásából kiderült, hogy a lap hasábjain meglehetősen gyakorisággal jelentkeztek a nonprofit szervezetek híreikkel, információikkal.

Jelenleg nincs nyomtatott sajtója (érdemben annak nevezhető) Siklósnak. Ebből az okból kifolyólag nagyon kevés felületen tudnak megjelenni bármilyen okból is az eredményeikkel. A megyei lapok, a helyi televízió és rádió nem „felület” a szervezeteknek. Bár a kutatás során az derült ki, hogy a szervezetek (elenyésző ellenkező véleményt találtunk) alig igénylik a sajtóban való megjelenést.

Összefoglalás

A nonprofit szervezetek nagy többségét idős vagy idősödő helyi lakosok vezetik, akik korábban is valamilyen formában – alpolgármester, önkormányzati képviselő, iskolaigazgató vagy egyéb tisztségben – közszereplői voltak a kisvárosnak. A nonprofit szervezetek tagsága, az önkormányzat és a város vezető rétege (helyi vállalkozók, kereskedők, élénk társadalmi életet élők) nagymértékű átfedést mutat. Kik megjelenik itt is, ott is. Mindenki ismer mindenkit és nagymértékben elgondolkoztató, hiszen a helyi szervezetek elsősorban (különböző okok miatt) az önkormányzat támogatására támaszkodnak. Ezt tovább fokozza, hogy néhány egyesület vezetőségi tagja több helyen is szerepel, sőt az önkormányzatban is valamilyen formában jelen van. Az önkormányzatok és a civilek közötti kapcsolat leginkább az önkormányzat által évente kiosztásra kerülő elkülönített alapra való pályázásra korlátozódik mind a nonprofit szervezetek, mind az önkormányzat részéről. Az önkormányzat természetbeni támogatása szinte minden nonprofit szervezetre kiterjed, míg anyagi támogatásban elsősorban a sport és szabadidős tevékenységeket, illetve a vele szerződésben állókat részesíti. A pályázási formákat, melyek által kiegészítő forrásokhoz juthatnának, ritkán használják ki. Ettől függetlenül a szervezetek jól lefedik a város életének szervezésére, jobbítására, könnyítésére szolgáló tevékenységükkel a felmerülő szükségleteket. Tagságuk mégsem mondható nagyszámúnak, s az aktív munka és elköteleződés is leginkább csak a szervezetek vezetőjére jellemző.

A város vezetése és a szervezeti tagság közötti átfedés ellenére a két fél között nincs valós kapcsolattartás, együttműködés.

Elmondhatjuk tehát, hogy hipotézisünk beigazolódni látszik, de nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy kutatásunk nem mondható teljesnek, így a beigazolás is feltevés. Siklós város jellegéből azonban viszonylag nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy az eredmények papírformaszerűen illeszkedtek a dolgozatunk alapjául szolgáló kutatásba.

Jegyzetek

- ¹Ez a könyv: Sebestény István (2002): *Önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 2000*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- ²Nem küldtek kérdőívet a megyei önkormányzatoknak és a kisebbségi önkormányzatoknak.
- ³A háború esetére hozott kivételes intézkedés egyik cikkelye szerint, a Minisztérium, ha szükségesnek látja, betilthatja az egyesületek működését.
- ⁴Az alkotmányban deklarált egyesülési jog az alapja az önkéntes alapon létrejövő, szervezett társadalmi közösségek működésének. E szabadságjogok gyakorlását a jogrendszer azáltal biztosítja, hogy az állampolgárok önkéntes szerveződéseit *jogi személyként* ismeri el. Az 1949. évi 2. sz. törvény ezt eltörölte, s újra csak az egyes polgári jogi szabályok módosításáról szóló 1987. évi 11. sz. törvény biztosított lehetőséget. (Andrássy, 1993) Ennek eredményeként volt tapasztalható az alapítvány jogintézményének újbóli megjelenése. Ez lehet az oka, hogy a vizsgált időszakig a KHT-kal összevetve, az alapítványok nagyobb számban jöttek létre.
- ⁵Az 1993. évi XCH. törvény a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról, melyet 1994. január elsején iktattak be, biztosította a közhasznú társaságok megalapítását. Ennek oka, hogy 1996-ig, az alapítványokkal összevetve, a társaságoknak csak, mintegy negyede alakult meg.
- 6 1888. szeptember 28. Harangozó-Pandurovits nyomda
- 7 1888-1919.

Felhasznált irodalom

- Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára* (1998) Budapest: Nonprofit Információs és Oktató Központ Alapítvány – Soros – NIOK Iroda
- Andrássy Lászlóné (1993): *Az alapítványi intézmény története*. Könyvtári Figyelő 39. évfolyam 2. szám. http://www.ki.oszk.hu/kf/1993/2/andrassy_h.html
- Bóhm Antal (1999): *A XX. Századi magyar társadalom*. Budapest: Korona Kiadó http://helynevtar.ksh.hu/datapageplusz.php4?c_id=9071&c_lang=hu&sid=1105580205982577949&tract=3
- <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=9034>
- Kiss Z. Géza (2000): *Az önkényuralom és a dualizmus kora : 1849- 1914*. In. Vonyó József (szerk.): Város a Tenkes alján. Siklós: Siklói Önkormányzat, 175- 226.
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- Nagy Imre Gábor (2000): *Siklós a két világháború között: 1921-1944*. In. Város a Tenkes alján. Siklós: Siklói Önkormányzat
- Rozs András (2000): *A „koalíciós korszak” Siklóson: 1944. november 29.-1950*. In. Vonyó József (szerk.): Város a Tenkes alján. Siklós: Siklói Önkormányzat
- Sebestény István (1998): *Önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 1996*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Sebestény István (2002): *Önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 2000*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Siklói sajtó 1988-1993 között
- Szita László (2000): *Siklós a török megszállás korában (1543-1686)* In. Vonyó József (szerk.): Város a Tenkes alján. Siklós: Siklói Önkormányzat
- Szita László (2000): *A török alóli felszabadulástól az 1848-1849-es szabadságharc bukásáig* In. Vonyó József (szerk.): Város a Tenkes alján. Siklós: Siklói Önkormányzat
- Tegzes Ferenc: *Siklós az első világháború és az antant-szerb megszállás időszakában*. In. Vonyó József (szerk.): Város a Tenkes alján Siklós évszázadai. Siklós: Siklói Önkormányzat, 227-244.

ANTUS KATA

Gerillaművészet a Kulturális Fővárosban

Az utcaművészet általunk görcső alá vett két ága, a street art és a graffiti a társadalomtudomány eddig elhanyagolt területe Magyarországon. Ugyanakkor olyan jelenséggel állunk szemben témánkat tekintve, amely hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt a városi mindennapok kikerülhetetlen és szerves része. Az általában falfirkának bélyegzett, erősen ellenséges megítélést kapó alkotások tömege a közvélemény szemében a legkritikább estben kerül a figyelmet érdemlő művészeti alkotás kategóriájába. Pedig a falakra fújt művek esztétikai és kommunikációs funkciójukon kívül valahol a társadalom kommentárjai is, ezért vizsgálatuk társadalomtudományi szempontból is indokolt.

Célunk az utcaművészet történeti vázlatából kiindulva a két irányzat jellemzőinek tisztázása, valamint a jelenkor művészetében és társadalmában elfoglalt helyének elemző bemutatása. Az információgyűjtésben az interjú módszere segített, pécsi street art művészek beszámolóit alapján vázolható fel teljesebb kép az utcaművészet sajátosságairól a leendő Kulturális Fővárosban.

Cikkünk nem vár az olvasótól lelkes egyetértést az utcaművészet alább elemzett típusainak népszerűsítését vagy a környezetet olykor elcsúfító alkotások legitimációját tekintve, viszont megkívánja az alapvető gondolkodást erről a magának egyre erőteljesebben helyet követelő jelenségről.

Graffiti

Az utca emberének nem jut erről a szóról több az eszébe, mint falakra írt szavak, összefirkált buszok, metrók és vonatok, feliratok, jelképek vagy színes rajzok. A lexikonok szerint jelentése görög eredetű, sírfeliratot, vagy falra vésett szavakat jelent.

Az egész valamikor a hetvenes évek végén kezdődött, a szintér New York metropoliszának kies síkatorai és félreeső utcái. A városlakók egyszer csak arra lesznek figyelmesek, hogy a falakra sorra egymásután kerülnek fel nevek és számok, melyeket újabban és újabbak követnek egymás után, sorban. Ekkor jelennek meg az utcán egy pár négyzetméternyi linóleumon, egy szál bőmbőlő magnó mellett nyaktörő mozdulatokat bemutató fekete fiatalok, vagy pedig csupán szájjal zenélve, véget nem érő rímekbe szedett történetekkel, arról, ami az utcán történik velük napról-napra. Mai nevén ez a hip-hop kultúra, mely egészében véve együtt a break-tánc, a rap és graffiti. Ezek a jelenségek egy töről fakadva, egymás mellett gyerekeskedtek és fejlődtek az azóta eltelt hosszú évek során, hol kisebb, hol nagyobb sikerrel haladva a legalitás útján.

Az egyszerű feliratok után egyszerűbb, majd pedig egyre bonyolultabb, és színesebb betűrajzok váltják egymást. Semmi nem állhatja útjukat, már a metró állomások és a városközi szerelvények sincsenek biztonságban a láthatatlan, festékszórós kezek elől. A probléma előtt sokáig értetlenül állt mind a város lakossága, vezetősége és főleg azok, akiknek a rendet kellene fenntartani. Elsőként Tony Silver és Henry Chalfant próbált 1983-ban választ adni a felmerülő problémákra. Ekkor készült el a „Stylewars” című közös dokumentumfilmjük, ez volt az első olyan objektív próbálkozás, ami mindkét oldalról, elfogultság mentesen mutatta meg a valóságot ezzel az akkor még kezelhetetlennek tűnő jelenséggel kapcsolatban. Az egyik oldalon felsorakoznak a fiúk, akik büszkék a legkülönbözőbb helyeken, de főleg a metrókon és a városi vasutakon elhelyezett rajzaikra, melyek keresztül-kasul átjárják egész New Yorkot, és ez által (hír)nevük a város egyik végéből eljut a másikba. Az ellenkező oldalon ott áll a metró igazgatója, aki szerint ez nem művészet, hanem vandalizmus. A metrókocsi-tisztítók, akik drága vegyszerekben áztatva, hetekig csutakolják az összefirkált kocsikat, szintén nincsenek elragadtatva azoktól a művektől, melyeket a srácok gondosan lefotóznak, majd pedig mappákba gyűjtve egymásnak mutogatnak. És persze nem utolsósorban megszólal a polgármester is, aki kedvesen mosolyogva, szögesdrótokkal és emberevő kutyákkal fenyegeti a gyerekeket a kamerán keresztül. Ezen a filmen keresztül kitűnően megismerhető az, amit odáig homály fedett.

A metropoliszok szürke, arctalan tömege szülte meg a graffiti gyermekeit, akik a nagyvárosi árnyképek elől menekültek a falakra kiáltott szavak közé. Vannak köztük olyanok is, akik bizony a huszonöt év feletti, sőt akad olyan is, aki már a harmincas évein is túlhaladt már. A festékeket ritkán szerzik vásárlás útján, többnyire lopni szokták, hiszen nagyon sokba kerül. A sztereotípiá, hogy a graffiti tizenégy-tizenhat év közötti fekete fiatalok művelik csupán, pillanatok alatt összeomlik. A filmben az első tíz perc után elhangzik, legalább annyi fehér fiatal fest, mint ahány fekete, sőt a fehéreknek ezért könnyebb a festéket lopni, mert a boltokban inkább a feketéket tartják szemmel. Ezek azok az évek, amikor elkezd kibontakozni a megfelelő technika és stílus.

A nyolcvanas évek végére a festékszóró örület megérkezik Európába is. Ekkor inkább még a politikai töltetű feliratok kezdenek eluralkodni, a rendszerváltás vágyának fuvallata járja át az országokat és azok nagyvárosainak falait. A berlini fal leomlásakor megfigyelhető volt, milyen sok felirat és rajz ékesítette a felületét, melynek darabjait sokan magukkal vitték emlékként. Magyarországon a kilencvenes évek közepén jelentek meg az első, formailag értékelhető „betűrajzok”. Kicsit több mint tíz év késéssel érkeztek ide, Közép-Európa vidékeire. Ide is a hip-hop kultúrán át gyűrűztek be, valószínűleg az USA-ból és Németországból érkező filmekben és fotókon keresztül. Eleinte még csupán a lerobbant és elhagyatott gyártelepek épületein, falain, és a városokba vezető vasútvonalak mentén jelennek meg az első, óvatos próbálkozások. Kezdetben (és talán a tisztességes öregebbek között ma is) volt egyfajta graffiti „erkölcs”, miszerint frissen festett/épült falakat, házakat és műemlék jellegű épületeket tiszteletben kell tartani – ez az évek során egyre jobban elfelejtődött, vagy teljesen figyelmen kívül hagyták az újonnan érkezők. Egyre több és több falfelület, buszmegálló, tereptárgy (telefonfülkék, biztosítékdobozok, stb.) és sajnos műemlék

jellegű épület és szobor esett áldozatául a festékszórók és filctollak támadásának. A kilencvenes évek közepétől majdnem a végéig élte aranykorát az illegális alkotásügy. Ebből az időszakból származnak azok a rajzok melyeket az érdeklődés és egyben a professzionalitás felé haladás vezérelt, és nem pedig a területi villongások, egymás rajzainak átfedése; még a minőség és nem a mennyiség volt a mérvadó.

A bandák között lassan a békés egymás mellett festegetés helyét mindinkább átvette egy olyan fajta agresszív kivagyiság, egymás ellen fordulás, ami a „szakma” felhívására kezdett utalni. Az ezredforduló idejére kezdett egyre populárisabbá válni a fiatalok közt ez a tevékenység, és sajnos nem is igazából a rajzok készítése inkább csak a firkálgatás volt az, ami egyre nagyobb tömegeket mozgató meg. A firkálást tag- (ejtsd: teg) élésnek hívják, ami egy fajta szignó, álnév elhelyezése festékszóróval, filctollal, vagy pedig scribe, karckövekkel, bármilyen felületekre. Egyre több, úgynevezett „toy” jelent meg az utcákon nagy hullámban befedve az „öregek” rajzait, és sokszor egyáltalán nem is figyelembe véve, hova is helyezik el „műveiket”. A „toy” kifejezés azokat illeti meg, akik nem feltétlenül korban, inkább tehetségben számítanak fiatalnak, a vágy dolgozik bennük, hogy ők is képviseljenek akár magukat az utcán, de sajnos a megfelelő technikák elsajátítása, tehát gyakorlás nélkül. Amikor az ilyen alkotók munkásságai kezdték el kitölteni a jól használható és eleddig biztonságos helyeket, a profiknak nehezen elérhető, sőt, néhol életveszélyes területekre kellett cserélniük alkotói munkásságuk színtereit. A közhangulat felforrósodott s egyre jobban a graffitisek ellen fordult. Nem voltak ritkák a rendőri túlkapások sem, nemegyszer összefirkált és összetört kézzel voltak kénytelenek a fiatalok egy-egy rosszul sikerült éjszaka után hazatérni otthonaikba. 2002-ben életét vesztette egy pesti fiatal metrófestés közben. Rajtakapták őt s társait „munka” közben, gyorsan menekülniük kellett. Az egyik helyen rosszul lépett, és több méteres mélységbe zuhant. Mindkét lába eltört, kórházba szállítása után pár nappal elhunyt. Ez az esemény nem keltett akkora visszhangot az emberek között, viszont a graffiti társadalom nagy részét megrengette. Az országban megjelentek különböző megemlékező rajzok, amolyan óriási sírfeliratok, mert éppen egy olyan csapat tagja volt, amelynek tagjai megyeszékhelyeken, és nagyobb településeken laktak.

A különböző városok önkormányzatai elhagyatott gyártelepek, külvárosi épületegyüttesek összefüggő falait nevezték ki „legál”- falakká, ahova büntetés nélkül kimehettek rajzolni az alkotók, hátha ettől kevesebb lesz a belső területeken elkövetett rongálás. A MÁV is megpróbálkozott avval, hogy egy-két forgalmon kívül helyezett kocsit hasonló célból felajánlott, ha a mozgó kocsikat békén hagyják. Ezek a legalizálási próbálkozások sajnos kevés sikert értek el, sőt többnyire kudarcba fulladtak. Csoportok mindig akadtak, kik hajlandóak lettek volna egyezkedni, de mindig akadt egy-két másik, akik viszont nem voltak befoghatóak, sőt ha teheték, még több és még nagyobb értékű rongálásokat követtek el. Európa más országaiban sem volt ez már másképp, megindult egyfajta olyan agresszív hullám, mely kezdett megállíthatatlannak tűnni. A rendfenntartó szerveknek rá kellett döbbsenni, hogy a graffitis nem az a fajta különleges, elvadult állatfajta, melyből ha néhánynak begyűjtik a trófeáját, vagy ne adj’ isten megszelídítenek egy párat, akkor a többi is igába hajítja a fejét. A graffiti egy olyan

fajta organizmus, mely egy töről fakad, viszont megannyi ága, lába és keze van melyek között van olyan, akik fogják egymását, és képesek egy irányba haladni, viszont akadnak olyanok, akik nem hajlandóak összefogni senkivel, sőt ha tehetik szemben állnak mindenkivel. A rendőrség és MÁV elkezdett hasonló mappákat nyitni az alkotóknak, melyekkel maguk is rendelkeznek, de nem azért, hogy dicsekedhessenek vele, hanem minden egyes név és rajz mellé egy-egy kemény magyar forint összeg került – rajzonként számlát nyitottak nekik. Ezért a lebukás már egyre komolyabb következményekkel kezdett járni.

Mindeközben az évek során professzionális eszközszolgáltató iparágak kezdetek el kifejlődni, a háttérből táplálva ezt a kultúrát. Festékek, melyek kimondottan a falakra készített rajzokra vannak specializálva - az alapvető színektől kezdve a legfinomabb árnyalatokig megtalálható minden. A festék szórófejek is az egy-két millimétertől a tíz-tizenöt centiméter szórószélességig terjednek, sorra nyitottak azok a boltok, amik cseppet sem burkolták árukészletük végső felhasználásának célját. Lassan megfelelő összegekért minden elérhetővé vált, ami a tökéletes művek létrehozásához kellett.

Azok, akik annakidején ott álltak a falak és vonatok előtt most is ott vannak, csak már nem olyan gyakran, mint annak előtte. Manapság a festők a városokból kihúzódtak a még viszonylag biztonságos vasútvonalak mellé, és a fémszörnyeteger tesztein keresztül üzennek, hogy még ott állnak a sorban. Az év különböző szakaszaiban, és Európa különböző országaiban és városaiban megrendezett versenyeken viszont évről évre egyre komolyabb alkotások jelennek meg az előre megadott hordozófelületeken. Ilyenkor lehet igazán érezni, hogy ez már több mint színes festékekkel, falakra felhordott érdekes formák. Olyan alkotások születnek évről évre melyek mögött néha elbújhatna egy-két kortárs képzőművész. Az egyszerű festékszóró kannák egy-két ember kezéből olyan dolgokat hoznak ki, melyek már korántsem nevezhetőek firkának. Jelenkorunk egyik legszebb és legtiszteletreméltóbb próbálkozása a hivatalos oldalról az volt, amikor 2005 decemberében a Szent Imre kórház néhány magyar graffiti portálon felhívást intézett az alkotóközösségek felé, miszerint, rendelkezik néhány üres és kihasználatlan falfelülettel, melyeken szívesen látna ízléses, „a kórház profiljába illeszkedő” alkotásokat, viszont sajnos pénzügyileg nem tudják támogatni a vállalkozást, de várják a lelkes alkotók jelentkezését. Két ember akadt, akik igazán ízléses terveket adtak be. A művek egy-két napi munka után elkészültek, és egyaránt elnyerték a kórház dolgozóinak és vezetőinek tetszését.

Ahhoz, hogy megértsük ezt a néhol veszélyes utakat járó, néhol pedig gyönyörű eredményeket hozó fejlődési folyamatot, a megértéséhez, amiért elindult, és ahová eljutott, vissza kell tekintenünk az elejére. Üzenete: én vagyok, én itt vagyok. A fiatalok a lakótelepek között bandákba verődtek, de mindeközben ritkább volt a mi, mint az én. A táncolás, a rímekbe szedett beszéd, és a falakon a szavak és feliratok mindig olyanok voltak, melyek önmagukról, önös képességeik bizonyításáról szóltak. És az évek során megküzdött harcok után adódtak olyanok, akik igazán többre voltak érdemesek, és eljutottak a nyilvános elismertség ama fokára, hogy mára már meg is tudnak élni a tehetségükből.

Míg annak idején el kellett utazni egy másik városba, ha egy-egy banda meg akarta ismerni a többiek munkáit, most ott az Internetes portálok tömege, melyek akár az előző órában készült rajzokat is tartalmazzák, attól függően mennyire gyors és gondos kezek fotózzák és helyezik fel őket az adott oldalakra. Már megszűnt az igazi varázsa az egymásnak mutogatott black bookoknak (vázlatfüzetek) és gyűjteményes mappáknak. Egyre több szórakozóhely, kocsmá, vagy akár autófényező bolt alkalmazza őket külső avagy belső dekorációra.

A jelenkorban már csak az igazán elvetemültek alkotnak a városok utcáin. A falakon és egyéb álló vagy mozgó városi tereptárgyakon a graffiti helyét lassan kezdik átvenni a street artosok stenciljei és a matricái. A város kiszínezésének munkáját folytatják az egyszerűbben kivitelezhető, hol apróbb, hol pedig nagyobb formák, figurákkal. A gondosan kidolgozott, vázlatfüzetekben, sokszor kimondottan az adott helyszínéhez készített rajzok, csoportosan előkészített akciók helyét elfoglalják az egyszerűbben és szövegben elhelyezhető munkák. Az üzenetük már más (amikor van), mint a graffitié volt: ezek a gyerekek a szürke házfalak és az egymástól elfordult emberek rengetegéből próbálták kitörni színes felirataikkal, hangzatos neveikkel. Persze ez koránt sem azt jelenti, hogy a graffiti meghalt, csupán a kor erővonalainak megfelelően átalakult, idomult hozzá. Az utóbbi időben nem ritkák a kortárs galériákban nyitott graffiti és street art kiállítások. Az értékszemléletek elkezdtek elindulni egymás felé. Ez a kultúra részesévé vált mindennapjainknak, talán a vizuális szennyeződés kategóriájából is lassan kilép, és kezd egy olyan elfogadható formát magára ölteni, ami a többség számára is elfogadható.

Stencilek és matricák – a street art terjedésének jelei Pécsen

Az átlagos járókelő számára talán valamikor „József Attilával” kezdődött, aki költőnk portréjának megjelenését Pécs város közterein még betudhatta az emlékének, de a többi, látszólag apró, de nélkülözhetetlen falra fűjt kép és ábra megjelenése már felkelthette benne a gyanút, hogy nem a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma áll az esetek háttérében. Pécsen négy év óta vannak jelen és szaporodnak egyre az utcaművészet sajátos, többnyire értetlenséget okozó, graffitihez nem hasonlatos, új típusú alkotásai, amelyek a street art fogalomkörébe tartoznak. Mindenképpen meg kell említeni a graffiti mint rokon, azonban önálló műfaj jellemzőit a street art tárgyalása során, hiszen a közvélemény tudatában az utcai rajzok általában a grafiti műfajával azonosulnak. A street art valóban rokonságban áll a grafitivel, hiszen mindkettő olyan irányzat, amelynek célja és funkciója, hogy valami maradandót létrehozzon, s ezáltal szebbé és jobbá tegye önmaga vagy mások környezetét. Olyan közlésformát takar, melyben bárki részt vehet. Emberi szükségleteket, véleményeket, üzeneteket jelenít meg a falakon. A két műfaj azonban nem tevékenység összeegyeztetése. Alapvető különbség van az ábrázolásmódban, a rajzokban megbúvó üzenetekben és a rajongói táborról is a két irányzat között.

A street art a gyakorlatban többnyire nagyobb felületek, házfalak, tűzfalak, gyárépületek, közterületek legális vagy illegális módon való befestését jelenti, nem feltétlenül grafiti módszerrel, vagy stílusban. A street arthoz sorolható „művészeti ágak” a matricázás, a stenciltechnikával való alkotás, festékekkel fűjt és filccel rajzolt képek készítése. Maga a fogalom a 80-as években jelent meg a nem a domináns hip-hop kultúrához tartozó, egyéb stílusú, utcai környezetben elkövetett művészet megjelölésére. A két műfaj megkülönböztetése akkor következett be, amikor a graffiti egy ága új technikákkal és festési módokkal kezdett utat törni magának, és a szerteágazó stílusjegyei ellenére a hagyományos graffititól való eltérésében intézményesült.¹

A street art (fogalmi zavart okozható magyar fordításban utcai művészet) összefoglaló neve több olyan specifikus művészeti tevékenységnek, amelyek közös sajátossága, hogy nem kötődnek semmilyen műalkotásokat befogadó intézményhez vagy kiállítóteremhez, hanem egyfajta „galérián kívüli művészetként” definiálják magukat. A „közterületi művészetnek / szobrászatnak” fordítható (nem összetévesztendő a „közterületen szobrászkodással”, azaz a nyilvános terepre kihelyezett bármilyen alkotással) és közösségi művészetet, közösségfejlesztést is takaró public artból kiinduló irányzat. A public art lényegében a politikailag állást foglaló vagy társadalmilag elkötelezett művészeti formákat egyesíti magában, amelyek a köz érdekében tevékenykednek.² „Urban artként” is definiálják, mivel nevéből is adódóan a street art megjelenési területe maga az utca, a városi, főként sűrűn lakott nagyvárosi nyilvánosság közterei. A fogalom azonban ennél is tovább mutat: a street art szemléletmód, magatartásforma, szórakozás, a valahová tartozás kifejezője, önmegvalósítás, reklámeszköz, díszítőművészet, lázadás, szembenállás, felségterület kijelölése, kapcsolatteremtés, egyfajta szubkultúra, közterületi vizuális médium.

Ennek a Magyarországon fiatalnak számító műfajnak részben a graffitihez, részben pedig a 60-as évek társadalmi mozgalmához visszanyúló gyökere van. Amerikából kiindulva a 90-es években terjedt el a világ más tájain. Erős és kiforrott street art bázzal bír ma Nyugat-Európa, azonban ez a fajta művészet még azokban a városokban is szubkulturális, underground jellegű, ahol komolyabb alkotótábor tudhat magának. Magyarországon ez a műfaj egyértelműen gyerekcipőben jár, világviszonylatban alig nevezhető valódi street artnak. Külföldön mind méreteiben mind témáját tekintve nagyobb horderejű alkotásokkal lehet találkozni. Ami nálunk ablakpárkány alatti maszat, az külföldön tízemeletes lakóház oldalát borítja. Nem beszélve arról, hogy hazánkban csak egy két nagyvárosban van némi fogalma a városlakók kis százaléka annak, hogy mi is az a falakat beborító műfaj, ami mellett elhaladnak nap mint nap. Magyarországra a 90-es években a nyugat felé való nyitással érkezett meg az utcaművészet azóta ismertté vált és több ágra szakadt formája, amikor is a magyar ifjúság egyszerűen átvette az akkoriban uralkodó külföldi kulturális trendeket. Az akkor megjelenő, amszterdamizmusnak nevezett liberális, nyugati eredetű hangulat kifejezetten előremozdította az alternatív kultúrák terjedését.³ Új elemként jelent meg a rendszerváltás idején a tömegkultúra mellett egy olyan underground kulturális nyilvánosság, amely legfőbb sajátossága, hogy kis számú értelmiségi csoportok preferálják és lényegében politikamentes.⁴ Itt különül el az új generációs alternatív kultúra az

eddigtől, amelynek társadalmpolitikai vagy ellenkulturális felhangja is volt. Ebben a közegben forrott ki a graffitinek az az ága, amelyet már nem a politikai forrongás táplált, mint ahogy a politikai háttér lecsendesedése a hagyományos művészeteknél is szűkítette az ihletadók sorát. Az ezredforduló street artja aztán visszatér a generációkkal ezelőtti életérzéshez, és a retro kultúra trendjének megfelelően újra megjeleníti műveiben politikai, de ma már inkább társadalomkritikai véleményét. Politikai, társadalmi zűrzavar mindig is kedvezett a művészeteknek.⁵ Azonban a rendszerváltás előtti Magyarország politikizáló művészete valahol a tiltakozó rendszerellenességben merült ki, és nem hordozott magában olyan kritikai, társadalomjavító szándékú mondanivalót, olyan beavatkozó szándékot, mint amilyenre a street art vállalkozik. Magyar viszonylatban azonban a köztéri művészet létrejöttének a nyugatitól eltérő momentumait fedezhetjük fel: nyugaton elsősorban a társadalmi kritika felismerésének szükségessége hívta életre a műfajt; nálunk természetesen hasonló törekvések jelenléte mellett – a fő indok úgy tűnik inkább a közönséggel való kapcsolatteremtés, a jelenlét kifejezésének vágya, hiszen a művészet jóval kevésbé hat manapság, mint húsz évvel ezelőtt.⁶

Jelszavaik valának

A street art látszólag egyszerű célokkal indul útjára, témájával megnevetetni vagy elgondolkztatni, méreteivel elkápráztatni, színeivel és formáival kiragadni kíván a mindennapokból. Vizuális alkotásával, a város utcáin történő megjelenésével azonban óhatatlanul befolyásolja a városképet mind az ott élő városiak, mind a városba látogatók számára. Művészi értékével képes hozzátenni egy város téri kultúrájához, az ott élő emberek gondolkodásmódjának formálásához. Megjelenési területének köszönhetően a legkisebb költségbefektetéssel a legnagyobb közönséget érheti el. Ez a legegyszerűbb módja, hogy egy művész jelt hagyjon magáról, illetve kultúrát, üzenetet közvetítsen például egy olyan befogadó számára, aki életmódját vagy lehetőségeit, igényeit tekintve – mondjuk az egész napos munkája befejeztével – nem látogat kulturális intézményeket, esetleg masszív tévéfüggő. Őt a legkönnyebben az utcán lehet egy művészi hatással elérni. Míg a graffitinél inkább a jelhagyó funkció, az én megmutatása, a csoporton belüli üzenetküldés, az esztétikai funkció betöltése a cél, addig a street art alkotásai a dekorációs funkción túl üzenetközvetítő médiumként is kell(ene), hogy funkcionáljanak. Hiszen a street art társadalmi, politikai aktivitást képviselő, kritikai művészeti irányzat abban az értelemben, hogy a művek témájukat vagy éppen elhelyezési pontjukat illetően globalizáció-, fogyasztás- és reklámellenesek, mintegy fricskaként jelenítik meg szemet szűrő módon saját antireklámjukat, a köztér, a város, a társadalom iránti célzatos kritikai véleményüket. Napjaink utca-művészetében a fal, a köztér mint eszköz ily módon való birtokbavétele a városi terek egyre erőszakosabb legális privatizációja elleni tiltakozás eszköze.⁷ A fogyasztói kultúra egyre erősebb betolakodása ugyanis aligha szolgálja valóban a közösségi érdekeket, a köztér közszolgálati szerepe jogos igény. Ennek megfelelően a street art szándéka ezen probléma elleni tiltakozás, figyelemfelkeltés, az emberek öntudatukra, jogaikra ébresztése – ugyanolyan térbe tolakodó eszközökkel, mint a hivatalos oldal.

A street art alkotásai a radikális hangvétel mellett többnyire igényes művészi produktumok is, nem pedig otromba falfirkák, ami a közvélemény tudatában általában az utcai rajzokról él. Mondanivalójuk sokrétű: minősítik a helyszínt, ahova készülnek, és kifejezik az alkotó személy létezését, mondanivalóját. Mivel a tenyérenél kisebb matricák – amelyek ma már tapétaformában és méretben is megjelennek – és a fűjt stencilek méretükből és stílusokból adódóan más-más „kiállítófelületet” igényelnek, többnyire nem egy helyen kell keresnünk őket. A kisméretű matricák és falragaszok estében nagy népszerűségnek örvendő helyek a magasban lévő, de szemet szűrő felületek: a közlekedési lámpák hátoldala, oszlopok, útjelző táblák, ereszcatornák, de előfordulnak buszmegállóknak, különféle intézmények vécéiben is – többnyire erősen tömörülnek egy helyre. A matrica múlandó műfaj, gyorsan cserélődik, könnyen lekopik, de itt is megvannak a technikák ennek kiküszöbölésére. A stencil maradandóbb, elemzés szempontjából is alkalmasabb. A nagyobb méretű falfestmények szemléletesebbek a nagyobb tereken: elhelyezésükre népszerűek a villamos kapcsolószerkezetek, palánkok, falak. A street artosok városi térfoglalása alapján megállapítható, hogy Pécsen a művészek főként lakhelyük környékén, napi útvonaluk mentén helyezik el a műveiket. A legfrekvenciáltabb területek a belváros, a belváros – uránváros vonal egy sávja.

Szolid huliganizmus

A művek elhelyezésének megvannak a maga íratlan játékszabályai. Általában a street artosok értékrendje szerint a képeik funkciótlan felületekre, villamos kapcsolószerkezetekre, palánkokra kerülnek, ahol nem zavarja az összképet, a harmóniát. Mivel ez nem mindenkinél egyértelmű, a falrajzok előfordulnak oda nem illően házfalakon, történelmi emlékeken. Emiatt sok köztérsértésről lehet beszélni. Ez a fogalom azonban maga is tisztázást igényel, a street artosok többsége számára ugyanis a multinacionális cégek óriásplakátjai is ugyanolyan mértékben köztérsértők, és haszontalanul rontják a köztér összképét. A legnagyobb problémát a művek elhelyezésével kapcsolatban az jelenti, hogy gyakorlatilag nincs legális alkotófelület Pécsen. A rendőrségi prevenció nem tekinti még önálló műfajnak a street artot, elsősorban a graffitisekkel számol, de már a számukra kijelölt felületek is beteltek. Mivel a kijelölt területek általában periférián vannak, nem feltétlenül érvényesül ott a művek mondanivalója, ezért és az új felületek keresése miatt kényszerülnek az alkotók a belváros felé. A legtöbb problémát azonban nem a street artosok, hanem a tagelők okozzák, akik kímélet és gondolkodás nélkül mindent összefirkálnak, a street artosok munkáit is. A street art esetében nics területfoglalási harc, egymás munkáinak leterítése, mint ahogy az a graffitiseknél olykor fő célként jelenik meg.

Fontos momentum, hogy mivel közterületen plakátot, matricát, képet elhelyezni engedély nélkül tilos, a street art illegális műfaj, ha úgy tetszik gerillaművészet, underground körökből érkezik és kell is, hogy ezzel a mentalitással lépjen fel. Az illegalitásból úgy tűnik Pécsen nemigen akadnak problémák. Az alkotók személyiségükből eredően különbözőképpen alkotnak: van, aki éjjel, van, aki nappal nyíl-

tan felvállalva, hogy ő nem valamiféle vandalizmust követ el, hanem alkot, habár a műfajban tagadhatatlanul benne van valahol a vandalizmus csírája, a csibészesség. A művészek egyébként nehezményezik, hogy a jogszabályalkotás nem követi a közterti művészet fejlődését. Egyfelől ugyanis évek óta nem történt jogszabálmódosítás, ma is bűncselekményt követ el, aki a falakra fest. A törvény nem különbözteti meg a lerobbant betonfalra kulturális üzenetet esztétikus formában elhelyező street artost a műemléképületek falát összeszignózó suhanctól. Ugyanakkor ez a fajta művészet szerves része a mindennapjainknak (nem kerülhető ki észrevétlenül egy utcai stencilkép, főleg mikor egy budapesti egyetem intermédia szakán tananyag a stencil és matricakészítés), ugyanolyan szellemi termék a művészet végeredménye, mint egy munkával, erőfeszítéssel járó, ötletből fakadó bármely más szellemi, akár irodalmi termék – ennél fogva a szellemi alkotások jogának is vonatkoznia kell rá.

Művészet, művészek és deviancia nem elválasztható fogalmak, ez alól az illegálisba hajló street art sem kivétel. „A deviancia és a művészeti alkotás egyaránt két azonos típusú szociális interakció eredményének tekinthető. Egyfelől a kezdőnek el kell sajátítania az adott tevékenységhez fűződő motivációkat és konvenciókat. Másfelől a deviáns és a művész pályája is aszerint lesz sima vagy rögös, ahogyan őrá és produkciójára a közönség reagál, ahogyan őt és produkcióját a közönség minősíti (címkézi).”⁸ A történelemben előfordultak tiltott, deviáns témájú művek vagy művészi életmódok, azonban maga a művészeti alkotás folyamata, annak módszere nem jelent meg törvényszegőként az utcai művészet előtt. Ebben a művészeti ágban is egyértelműen a motiváció, a nyilvános felületen való megjelenés szándéka, a téma kitalálása az első, az ehhez szükséges technika, alkotási és képelhelyezési sajátosságok megtanulása csak ezután következik. A közönség minősítésére vonatkozó tapasztalatok egyenlőre a járókelők - többségében- pozitív vagy negatív véleménynyilvánítása.

Amíg a grafiti stílusát tekintve kislabizálhatatlan, színes, egymásba írt betűk sora, addig a street art letisztult, egyszerű, képszerű megjelenítést alkalmaz, alakokkal dolgozik. A grafiti szabad kézzel készül, a stencil és a matrica adott formát ismétel. A street art jobban felismerhető és tág rétegnek szóló üzenetet hordoz. A stencillel készített képeken gyakoriak a sematikus arcok, szubkultúrához köthető motívumok, jellemző a fekete- fehér összeállítás, de új tendenciaként megjelent a színekkel való kísérletezés is. A rajzok fényképszerűek, éles kontraszttal különülnek el a hordozófelülettől. A matricák inkább emblematisusak, logókat, honlapcímekeket tartalmaznak, semmint kész képeket. Jellemző a tömör, meghökkentő, figyelemfelkeltő külalak. A graffitisek is nyitnak a matricázás felé, a bandák és tagelők nevei most már matricákon is gombamódra borítják be a várost. Művészeti vizsgálódások bizonyítják, hogy a művész jelleme és műveinek jellege kölcsönösen összefüggnek; a műalkotás azzal, hogy magán viseli alkotója személyiségének bélyegét, egyúttal meg is ismertet a művésszel.⁹ A pécsi stencil és matricák ikonográfiája, stílusa, témái, alkotók szerinti kategorizálásra, ahogy arra nemzetközi viszonylatban több album is vállalkozott jelen dolgozatban főként a művek csekély létszáma és a műfaj fiatal volta miatt nem térünk ki.¹⁰ Külalakjuk vagy témáik részletes felvázolását sem tekintjük feladatunknak. A művekben megjelenített társadalomkritika példái a teljesség igénye nélkül a követ-

kezők: Pécssett találkozhattunk matrica formában a MÁV-nak, a magasház-kérdésnek, a McDonalds-nek, a Tesco-nak, a Zengő–Tubes lokátorkérdésnek szóló társadalomkritikával. Stencilformátumban is megjelennek társadalmi szinten fontos kérdések és problémák: lokátor, biciklis-felvonulás, József Attila emlékévk, választások. Fontos a humor, a cinikus, kritikus hangvétel, de sokszor a dekorációs cél a domináns. Az ihletadók többnyire az észlelhető társadalmi problémák mellett utazások, az Interneten keresgélés: a street artosok nagy része rendszeresen látogat azzal kapcsolatos honlapokat, ismer albumokat, illetve járt olyan nyugat-európai nagyvárosban, ahol ez az ott már kiforrott műfaj hatással volt rá. Külföldön ugyanis mind az alkotások mennyisége, mérete, mind minősége dominánsabb, gyakran inkább ez a műfaj borítja el a városokat, mint a reklám.

A pécsi kör

Az, hogy kiből lesz művész, a különböző vizsgálatok alapján megközelítőleg ugyanazon a tényen nyugszik: bizonyos jellegzetes tulajdonságok megléte generálja, amelyek megkülönböztetik a művészt a „normális” embertől.¹¹ Ezek a tulajdonságok lehetnek veleszületett személyiség- és tehetségjegyek, érkezhettek a család vagy az iskola közvetítésével, lehetnek valamilyen specializáció eredményei. Sokan próbálták már összegyűjteni az alkotóképességek részösszetevőit, a sajátos személyiségjegyek mellett azonban úgy tűnik szükséges egy olyan fajta tudás, szakértelem, ami a művészt valóban művésszé emeli. Ez a street artban is így van: szükséges egyfajta stílus és vizuális érzék, tehetség, rajztudás, festékismeret, emellett a műfaj sajátosságából adódóan társadalom és térismeret, valamint nem kevés ambíció. A művészi szerepet tekintve olyan progresszív művészi magatartásról van szó a street art esetében, amikor a művész nem csak tudatában van az uralkodó irányzattal, hanem maga alakítja azt. A művészet társadalomformáló szerepkörben lép fel, társadalompolitikai mondanivalója igazolja a művészi cselekedet tartalmát: „a művészek csatlakoznak az ember környezetével való elégedetlenségéhez, s megpróbálkoznak az okok tudósításával, vagy valamely probléma mellett foglalnak állást”.¹² Ebben a fajta művészeti ágban az alkotó személye, konkrét jelhagyás az énről ismeretlen marad vagy csak logóval jelenik meg, így az öncélúnak tűnő megjelenés, a jelhagyó funkció kevésbé alátámasztott, mint a grafiti esetében.

Hogy a street artosok körét egy szubkulturális közösségnek lehessen tekinteni, meg kell tudni fogalmazni azokat a közös jegyeket, amelyek az ebben a stílusban alkotókat összefűzik. Pécssett a stencil vagy matricakészítés még nem elegendő ehhez. A stencilés mellett azonban a fő közös pont egyfajta mainstreamen kívüli kulturális értékrend követése, underground körökből érkezés vagy affelé tendálás. A street artosok köre szűk Pécssett, körülbelül egy tucat ember alkot tevékenyen, természetesen a divattá váló street artba újabb és újabb próbálkozók kapcsolódnak, sokszor megfelelő előképzettség nélkül. Pozitívnak ítélik a pécsi művészek ennek ellenére, hogy nem szaporodtak el divatszerűen rosszabb minőségű alkotások tömegesen; hogy a művekben igenis felfedezésre váró mondanivalók rejlenek. A művészek ismerik egymást,

tudnak egymásról, azonban a street artos tevékenységen kívül kapcsolódnak inkább, valószínűleg a műfaj jellegéből adódóan is, hiszen ez egy magányos alkotásforma, nincs csapatos alkotás, mint a graffiti esetében, elméleti szinten figyelhető csak meg együttműködés. Vannak több éves barátságok, közös szervezői tevékenység, kulturális program - vagy partiszervezés, akár civil szervezeti háttérrel is, kortárs elektronikus könnyűzenével való foglalkozás kapcsolja őket össze. Természetesen vannak ezen körökön kívülről érkezők is a műfajban. A street artosok összefogásának fórumát jelenthetné a pécsi stencilek és matricák online gyűjteménye, a vizualpollution weboldal, hiszen a baráti társaságon kívülről érkezők csak a street arton keresztül tudnak kapcsolódni és erősíteni a kibontakozó szubkultúrát. Mivel azonban az ismeretségi körön belül szinte mindennaposak a találkozások, a művészek nem használják ki a honlapot, mint kapcsolódási pontot. Gyakran járnak Pécssett budapesti vendégfestők is, aki nem kapcsolódnak helyi street artosokhoz. Az iskolai végzettség tekintetében a felsőfokú végzettség – akár több diploma is – domináns, illetve gyakori a grafikus, tervezői, dekoratív képzettség és tevékenység. Életkor tekintetében a művészek többnyire a 20-30 éves korosztályból kerülnek ki, tehát egy érettebb, tapasztaltabb, nem a legfiatalabb, sok esetben lelkesedésből vagy divatkövetésből alkotó korosztályról van szó. Persze felmerül a kérdés, hogy ha fiatalabb korban kezdték volna a tevékenységüket, akkor mennyire lettek volna street art alkotók. Van, akinek van graffitis múltja, van, aki pár éve kezdett csak a street arttal foglalkozni. Azt a gyanút kell megfogalmaznunk, hogy valószínűleg ahhoz a tizenéves tagelős, graffitis közegehez tartozóvá lettek volna, amely a legtöbb problémát okozza az utcaművészetnek magának is legitimációs törekvéseiben. Ez a korosztály ugyanis tényleg kivagyiságból követi el a falakra firkalást, jóllehet a street artról fogalma sincs, és nem is lehetne elég érett a street art küldetésének betöltéséhez.

A street art terjedésével megjelentek a profi szinten alkotó, elismert művészek is. Manapság Nyugat-Európában már nem csak az underground ellenállás kifejezőeszközének számít ez a fajta művészet, hanem kezdik populáris szinten is a köztudatba emelni a stílust, például street art művészekkel dolgoztatnak egyes cégek sajátos marketingkoncepciójuk keretében, és néhány művésznek már lehetősége nyílt galériában is kiállítani. Óhatatlanul a kor velejárója, hogy a street art stílus megjelenjen szórakozóhelyek falán. Magyarországon azonban nem jellemző, még a hagyományos művészeti ágak esetében sem, hogy megélne belőle a művész. Míg nyugaton „egy jól menő, elsővonalbeli művész közelebb áll egy üzletemberhez (...) egy nagyvállalati menedzserre emlékeztet, minthogy egyfelől önmagát menedzseli, másfelől hatalmas projekteket kell lebonyolítson, harmadrészt pedig hatalmas pénzeket mozgat”, addig ez a felfogás és lehetőség Magyarországon nincs meg a művészetekben.¹³ Hazánkban az elmúlt egy évben kulturális civil szervezetek rendeztek egy- vagy többnapos rendezvényt a street art művészeinek legális alkotási lehetőséget teremtve, és több alkotói pályázat is olvasható az Interneten.¹⁴

Street art a jelenkor művészetében

A sokszínű kortárs képzőművészet még az ezredforduló előszelén is olyan rezerváltumszerűen zárt, periférikus helyzetben van a kultúra más területeihez képest, amelyben mind a művészek, mind a művek elszigeteltek maradnak a társadalmi bázis jelentő közönség hiányából (is) fakadóan.¹⁵ A képzőművészeti produkciókat általában felvonultató nonprofit szféra nem tud az alkotók számára megfelelő honoráriumot és széleskörű ismertséget nyújtani, ugyanakkor ambivalens módon sokszor az egyetlen kiugrási lehetőséget jelenti. A művészeti alkotás hobbivá kényszerül degradálódni; mai hivatásos, kikiáltott művészeink egy része másodállásban tud csak művészettel foglalkozni. Ebből a szempontból nem is esik olyan messze a határ az intézményes képzésben művésszé vált alkotó tevékenységé és az autodidakta módon, önmagát művésszé avató street artos között.

Amennyiben a kortárs művészet lélektanát tanulmányozzuk, szembeötlő, hogy a street art is annak jellegzetes eszközeivel gyakorol hatást a közönségre. Az alkotás magán viseli azt a jellegzetességet, hogy úgy hat a szemlélőre, mintha erőfeszítés nélkül készült volna, a valóságban viszont olyan intellektuális háttér áll mögötte, amely lehetővé teszi a művész számára az egészen újszerű megfogalmazást. Sokszor emiatt a tévhit miatt nem tekintik ezeket a falrajzokat műalkotásnak. A kortárs mű a megjelentetés erejével hat, azonban gyorsan megszokottá válik. A fényképszerű megjelenítéssel az ábrázolás rácsodálkozást vált ki: „mély hatást gyakorol a látogatóra, és erőteljes érzelmeket kelt benne – a kortárs művészetben szemlátomást ez a fejlődés meghatározásának jegye.”¹⁶

A komputergrafika megjelenése az alkotási folyamatban szintén a kortárs művészet sajátossága, amely ráadásul leredukálja az előállítás költségét. A technikai segédeszközök használata egyrészt megkönnyíti a stencilek és matricák készítését, másrészt majdnem létük kizárólagos alapját is jelenti. Az alkotói folyamat egyszerűségét a használati eszközök adják: képek úgy készülnek, hogy a stencil (sablon) adja a körvonalakat, a formát, amelyet flakonból fújt festék tölt ki. Az eszközök beszerzése előzetes tervezést igényel, maga az alkotás folyamata viszonylag gyors. Emiatt olyan vádak is érik a street art művelőit, hogy az egész alkotási folyamat csupán a copy-paste nemzedék hobbitevékenységeként jelenik meg mindennemű önálló alkotást nélkülözve. Pedig a művészetnek mindig is létezett egy technikai oldala, a művész valahol mesterember is, a technikai eszközök használatával párhuzamosan még nem veszik el az esztétikai érték.¹⁷ Ezen vád ellenére a terveket gondos munkával készítik a művészek, megvizsgálják a helyszínt, ahova az alkotás készül, avagy egy jó helyszínhez illeszkedően tervezik meg a koncepciót, lealapozzák a falfelületet a stencilek esetében, elkészítik a sablonokat, matricákat; leginkább a projekt műfajra hasonlít a tevékenységük.¹⁸

A sokszorosítással készült street art művek abból a szempontból írnak történelmet, hogy a tömeges előfordulás ellenére nem veszik el a művek „itt és most” érzése, hiszen az különböző terekben elhelyezve megmarad sajátos aurájuk, sőt még nyer is a többféle dimenzióban való elhelyezés által.¹⁹

Többször előkerült már a reklám és a street art párhuzama. A hagyományos értelemben vett reklám hozzátartozik az ember esztétikai környezetéhez, megvan a maga művészi értéke, realisztikus ábrázolással testesíti meg a közönség vágyálmait, sikeressége a fogyasztás mértékében tükröződik.²⁰ Ilyen vonatkozásban a street art is sok hasonlóságot mutat vele, a fő különbség általában abban mutatkozik meg, hogy míg a reklámfelület pénzzel megvehető és néhány törvényt leszámítva semmilyen társadalmi kontrollja nincs, a környezet nem tiltakozhat ellene, addig a street art pont a reklám mint „kényszerű utcai design” ellen lázad azzal, hogy környezetünk kialakjába igenis beleszólhatunk, megválaszthatjuk, megváltoztathatjuk azt. A reklámmal elárasztott városi környezetben a street art a társadalmi kommentár és a szabad véleménnyilvánítás fontos fóruma.²¹

A kortárs művészet nem hagyható szociológiai szempontból figyelmen kívül, hiszen a szociológiai érdeklődés már a 90-es évek művészeinek gondolkodásában is jelen van: a megváltozott politikai-társadalmi viszonyok; a média szerepének előretörése mind a társadalomban, mind a művészetekben; a nem csak szakmai közönséggel való kapcsolatkeresés miatt a művek új kontextusba kerülése jellemző. A művészek egyre közelítik a hétköznapi élet helyszíneit, a populáris kultúra képi világát; kommunikációs igénnyel lépnek fel a magasművészet nevében közönséggel és térrel egyaránt, amellyel a befogadást és a figyelem megragadását kívánják elérni.²² Hasonlóképp a street arthoz, amely sokkal nyíltabban lép fel az utcán és keresi a közönségét.

Érdekes kérdést vet fel a jövő számára, vajon van-e, lesz-e eltérés kelet- és nyugat-európai street art között. Vajon Kelet-Európa szocreál maradványokkal bíró nagyvárosai jelentenek-e olyan kihívást a festőknek, amely elkülönülési alapot eredményezhet a külföldről beszivárgó mintától?

A befogadás problematikája

Természetesen az utcai rajzok nem kerültek elsősre automatikusan a műalkotás kategóriájába, hosszú társadalmi tanulás eredménye az, hogy ma már elismerik ezt a fajta underground művészetet. A művészetelméletek nem kérdőjelezik ma már meg egy alkotás létjogosultságát vagy művészi értékét; a „bármilyen művészet” korszakában járva legitim minden műalkotás, amíg van egy közeg, amely az adott műveket annak tekinti.²³ A közönség azt találja meg a művekben, ami az éppen aktuális kor uralkodó értékeiben jelen van. Nagyban befolyásolja tehát a befogadást a koronként változó kulturális tendencia, az ideológiák és az elképzelések, elvárások alakulása. A street art mindenképpen hordoz magában olyan pozitívumokat, amelyek szimpatikus színben tüntetik fel a közönség számára: az építés, értéktöbblet adás szándéka, a környezetkritika, a vizuális értékei miatt. Olyanfajta szubterrán értékeket fejeznek ki reményeik szerint a pécsi művészek, amellyel valószínűleg a legtöbb jóérezésű polgár egyetért, csak náluk egyenlőre még a tudatosulás vagy tenni akarás szándéka nem válósult meg. Harsány, szemetszűrő, forradalmi jellege is értetlenséget, meghökkenést válthat ki, de éppígy van ez a modern művészet esetében is, amelynek szintén hangsúlyosan kell szólni a nagyothalló közönségéhez.²⁴

A művek elhelyezési pontját illetően a befogadók tábora megoszlik annak tekintetében, hogy inkább rongálásnak vagy elfogadható alkotásnak tartják azokat. Ez nehezíti meg leginkább a street art elfogadását. Visszajelzések a művek külalakjáról, témájáról az alkotók szerint pozitívak. Azonban annak ellenére, hogy az emberek szeme előtt vannak ezek a falrajzok, még csak egy szűk kör, főként értelmiségi, nyitott szellemiségű fiatalok tudják egyáltalán megkülönböztetni őket a graffititól, érzékelni, hogy itt valami teljesen más irányatról van szó. Ez a közeg észreveszi és tudja kódolni a műveket, tud véleményt alkotni. Mivel a street art jelenség felfogásához szükséges beavatottság egyenlőre kevesek kiváltsága, a street art művelői úgy tűnik a graffitihoz hasonlóan önmaguk vagy kis köreik társadalmi csoportja számára teremtenek művészetet, holott céljuk ennél tovább mutat.²⁵ Az emberek részéről érkező reflexiók egyenlőre viszonylagos hiánya hatással van az alkotók terveire, ugyanis a street art kétoldalú dolog, akkor éri el a célját, ha az utca embere reagál rá. Így az alkotók számára a közeg értékelése még nem a fő motiváló erő. Egyenlőre inkább öncélúságba hajlik a nem feltétlenül annak szánt alkotás. A művészetkritika oldaláról is új megközelítést igényelnek a street art alkotások, hiszen mint társadalompolitikai mondanivalójú művek elbírálatóság szempontjából nehezen esnek megítélhetőség alá. Elemzésükkor a már említett reagálás, társadalmi válasz kaphatna szerepet, így alakítva egyfajta „párbeszéd-esztétikai” kritériumot.²⁶

A visszajelzések elmaradása azzal magyarázható, hogy az emberek többsége viszonylag immunis az utcán elhelyezett temérdek reklámmal, plakáttal, hirdetéssel szemben. A vizuális kínálat megszokása miatt sokszor nem is veszik észre az új jelenségeket. Továbbá a graffiti évtizedes jelenléte már eredményezett egy olyasfajta toleranciát a falrajzokkal szemben, hogy az emberek kénytelen-kelletlen elfogadják azokat, hiszen sokszor nem is tesznek kísérletet az eltüntetésükre olyan helyeken sem, ahol erőteljesen szemet szűrnak. Ezzel a megnövekedett ingerküszöbvel szemben nehéz felkelteni az emberek figyelmét. Az azonban biztos, hogy olyan értékek mellett foglal állást, amelyek a nagyvárosi lét negatívumainak eltüntetésére irányulnak, tehát jó eséllyel pályázik urbanizált társadalmunkban némi figyelemre és megbecsülésre.

A jövőre nézve a pécsi street artosok szűk köre továbbra is tudatos kulturális forradalomra törekszik a városban, és tesz is ennek érdekében. Tanulnak, fejlesztik művészetüket, hasznosítják az ellesett fogásokat. A műfaj megjelenése óta sokak munkájában megfigyelhető a fejlődés, a kiforrottság. Beszámolóik szerint terveik között szerepel „a pécsi házfalak és betonkerítések vidámbbá és színesebbé tétele, közterületek legális festésre való megszerzése, a Kulturális Főváros keretében nagyobb felületek betérítése, vendégfestők meghívása. Távlatos cél, hogy fellendítsük, vagy csak megváltoztassuk ennek az országnak a csökkent vizuális világát, az emberek izléstelenségét, és szürkeségét.” „Szép, igényes; mondanivalóval, háttértartalommal kitöltött munkákat kell jól látható helyeken elhelyezni, hogy hatást váltson ki a szemlélőből. Ennek van egy kulturális tartalma – általában sok-sok jóérezésű polgárnak a feltételezett egyetértésével.” Közösségfejlesztés a street artosok körén belül is, mert sokszor „az a feeling, hogy fogjuk a stencilt, kimegyünk este a városba és minden szemben lévő falra fölűjük. A street art nem erről szól.” A pécsi street art szubkultúra keretén belül

„komolyabban hozzáállni, az embereket is rávezetni arra, hogy nem az a lényeg, hogy megjelenjenek, hanem amit csinálnak, üzenjen is valamit, továbbá hatni, átadni ezt az egész életérzést, amit mi képviselünk, mert az emberek ezt nem ismerik.”²⁷

Irodalomjegyzék

- Abrahams Harry N. (szerk.) (2001): *Art: 21 Art in the twenty-first century* New York H. N. Abrahams
 Benjamin, Walter (1969): *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában* In: Kommentár és prófécia Bp. Gondolat
 Bourdieu, Pierre (2001): *A tiszta esztétika történeti genézise* In: Változó művészetfoglalom Bp. Kijárat kiadó
 Bawson, Barry (2003): *Street graphics New York* London Thames&Hudson
 de Duve, Thierry (2001): *Bármilyen lehet* In: Változó művészetfoglalom Bp. Kijárat kiadó
 Francastel, Pierre (1972): *Művészet és társadalom* Bp. Gondolat
 Greenberg, C. (1978): *Avantgarde és gicc* In: Józsa Péter (szerk.): *Művészetszociológia* Bp. KJK
 Griff, M. (1978): *Hogyan toborzódnak a művészek, és hogyan nőnek bele szerepükbe?* In: Józsa Péter (szerk.): *Művészetszociológia* Bp. KJK
 Guilford, John P. (1973): *Az alkotóképességek a művészetekben* In: *Művészetszociológia* Bp., Gondolat könyvkiadó
 Hock Bea (2005): *Nemtan és publikart. Lehetséges értelmezési szempontok az utóbbi másfél évtized két művészeti irányzatához* Bp. Praesens
 L. Molnár Mária (2004): *Print Projekt Plakát Tapéta. Új műfaji tendenciák a 90-es évek második felének kortárs magyar művészetében* Bp. Praesens
 Manco, Tristan (2004): *Street logos* London. Thames&Hudson
 Martin, Louis (2001): *A reprezentáció kerete és néhány alakzata* In: Változó művészetfoglalom Bp. Kijárat kiadó
 Schuster, Martin (szerk.) (2005): *Művészetléktan: képi kommunikáció - kreativitás - esztétika* Bp., Panem
 Szoboszlai János (2002): *A kilencvenes évek magyarországi művészete* In: *A második nyilvánosság - XX. századi magyar művészet* Bp., Enciklopédia Kiadó
 Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.) (2005): *Nemzetfelfogások – Ifjúságpolitikák, ÚMK – MTA SZKI, Budapest*
 Wind, Edgar (1990): *Művészet és anarchia* Bp. Corvina
 Wittkower (1996): *A Szaturmusz jegyében* Bp. Osiris kiadó

Források a világhálóról

- www.educafe.hu: *Street art – kiállítás és akciók* (2005)
 www.museum.hu: *Jövő Háza, Street art, időszaki kiállítás* (2005)
 www.musicmagazin.hu: *Bori: Urban art a Tűzraktárban* (2005)
 www.necc.hu: *Kiállítás archívum: Urban street art, Kuplung Klub, március 3-ig* (2005)
 www.vagy.hu: *Prokul Henrik: Matricaroham. A street artosok már a spájzban vannak* (2004)
 www.hvg.hu: *Földes András: Válságban az utca vandáljai?* (2005)
 www.stencilgraffiti.com: *„Stencil graffiti” by Tristan Manco* (2006)
 www.vizualpollution.atw.hu: *Pécsi online stencil és matricagaléria* (2006)
 www.dura.hu: *Hajdú József Ferenc: A fiatalok vizuális kultúrája és a graffiti jelenség* (1998)
 www.artcrimes.com: *Sonik: On Some Ol' Muhammad Ali Style*, fordítása megjelent:
 www.harmlessmag.hu: *Stílus, technika és kultúra kiadványolása* (2005)
 www.harmlessmag.hu: *Szent Imre Kórház* (2005)

Filmek

- Tony Silver–Henry Chalfant: *Stylewars* (1983)
 Dirtyhandz: *Destroy of Paris* (1999)
 Dirtyhandz2 (2001)

Valamint személyes beszélgetések és tapasztalatok az elmúlt évek során.

Köszönet az interjúért BOBEK-nek, SZAB-nak, CHIKORKEZ-nek, ENIKŐ-nek, NORB-nak, TAMÁS-nak, ZINA-nak, MATYI-nak.

Jegyzetek

- 1 Tristan Manco (2004),7.
- 2 Hock Bea (2005), 99.
- 3 Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.) (2005), 49.
- 4 Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.) (2005), 48.
- 5 Edgar Wind (1990), 12.
- 6 Hock Bea (2005), 104-106.
- 7 Art:21 (2001), 32.
- 8 www.educafe.hu: *Street art – kiállítás és akciók* (2005. június)
- 9 Rudolf Wittkower (1996), 38.
- 10 Tristan Manco (2004), Barry Dawson (2001)
- 11 John P. Guilford (1973), 47 – 60.
- 12 Martin Schuster (2005), 374.
- 13 Szoboszlai János (2002), 316.
- 14 www.educafe.hu: *Street art – kiállítás és akciók* (2005. június)
 www.museum.hu : *Jövő Háza, Street art, időszaki kiállítás* (2005. július)
 www.musicmagazin.hu: *Bori: Urban art a Tűzraktárban* (2005. július)
 www.necc.hu: *Kiállítás archívum: Urban street art, Kuplung Klub, március 3-ig* (2005. február)
- 15 Szoboszlai János (2002), 309.
- 16 Martin Schuster (2005), 365 – 372.
- 17 Pierre Francastel (1972), 169.
- 18 L. Molnár Mária (2004), 31.
- 19 Walter Benjamin (1969), 306.
- 20 Martin Schuster (2005), 367.
- 21 Tristan Manco (2004), 8.
- 22 L. Molnár Mária (2004), 18-24.
- 23 Thierry de Duve (2001), 61 – 95
- 24 Edgar Wind (1990), 15.
- 25 Pierre Francastel. (1972), 170.
- 26 Hock Bea (2005), 102.
- 27 forrás: az interjúk

VASVÁRI FERENC

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása

Előszó

Az alábbi tanulmányban a magyar szociológia intézményesülésének egy ez idáig kevéssé vizsgált és elemzett alakzatával kívánok foglalkozni: a Magyar Társadalomtudományi Egyesülettel, bemutatva a kialakulásához vezető folyamatokat, az Egyesület megszületésének körülményeit és a formálódó eszmei koncepciókat. A hazai szociológiatörténet korábban sokat vizsgált jelensége, a Huszadik Század című folyóirat és a hozzá kapcsolódó Magyar Társadalomtudományi Társaság előtérbe helyezése érthető abból a szempontból, hogy a Társaság, amellett, hogy a magyar szociológia intézményesülésében úttörő szerepet vállalt magára, a korszakban a leginkább újító, radikális gondolatok megjelenítője is volt egyúttal; azonban ez nem feltétlenül indokolja az új tudománnyal, a szociológiával foglalkozó másik társaság, az Egyesület mellőzését, elképzeléseinek, eszméinek és egész működésének feldolgozatlanágát. A feldolgozatlanág véleményem szerint annak (is) köszönhető, hogy a 60-as évek közepén-végén újjászerveződő magyar szociológia a fennálló államszocialista rendszer ideológiai pressziója miatt nem fordulhatott egy konzervatív, nemzeti szellemű szociológiai társaság munkássága felé. Az elemzés időbeli kerete jelen tanulmányban az 1907-es évvel bezáruló események köre. A tanulmány megírásakor elsősorban két forrásra támaszkodtam. Egyrészt az Egyesület létrehozásának előkészítési és szervezési munkálatairól, illetve a formálódó elképzelésekről megjelentetett Egyesületi közleményekre, másrészt pedig a Magyar Társadalomtudományi Szemlében megjelent vonatkozó témájú munkákra.

1. Előzmények

1.1. A Magyar Társadalomtudományi Társaság megalakulása

A hazai szociológia protoszociológiai korszakát követően, melyben bár jelentős államtani, jogbölcséleti kérdéseket tárgyaltak a szerzők igazi módszertan felhasználása, és még a szociológia tárgyának körvonalazása nélkül, a XIX. század végére felhalmozódtak mindazon társadalmi kérdések és problémák, melyek lehetővé tették a szociológia tudományának hazai megszületését; mintegy szükségszerű következmény volt e társadalomtudomány életre kelése. A magyar szociológia kialakulásának intézményes kezdetei tehát XIX. század utolsó évtizedére tehetőek, hiszen ekkor-

tájt jött létre a budapesti egyetem jogi karán fiatal hallgatókból és jogászokból álló kis csoport (közéjük tartozott többek között Somló Bódog, Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem és Gratz Gusztáv) Pulszky Ágost és Pikler Gyula professzorok köré csoportosulva, akik a nyugat-európai szociológiai iskolák felé kitekintve kívánták művelni a jogbölcséletet. Ez a kis közösség az új társadalomtani ismeretekkel felvértezve látott hozzá a magyar társadalom vizsgálatához, s az új tudomány, a szociológia népszerűsítéséhez. 1900 januárjában kiadták folyóiratuk, a Huszadik Század első számát, egy évvel később pedig megalakult a Magyar Társadalomtudományi Társaság. A cél és a feladat adott volt: a régi (liberalizmus, konzervativizmus) és új eszmék (szocialista) mentén, tudományos módszerrel vizsgálni a magyar társadalmat, ezzel összefüggésben pedig a régi Magyarországból való kimenetként a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális-művelődési átalakulás elősegítése. A folyóirat kezdeti sikerét leginkább annak köszönhettem, hogy számos eszmei irányzat képviseltette magát lapjain, ekként nem ténytiszta az a megállapítás, hogy a folyóirat és a Társaság már ekkor a polgári radikális eszmék mentén szerveződött volna. A Társaság kezdetben a spenceri organikus szociológia alapjaira épülő társadalomtudományos szervezetként indult¹, s a kor európai szociológiájának törekvése, elérendő célja fogalmazódott meg Magyarországon is, azaz: „...miként fejlődik ... természetlen, primitív bölcselkedés olyan egzakt tudománnyá, amely nem csupán kifejezéseiben, terminológiájában, hanem egész rendszerében, elsősorban pedig módszerében azzá lesz, amivé a szociológiának feltétlenül lennie kell: természettudománnyá.”². A későbbiekben, Spencer halálát követően a Társaság szakított a spenceri organicista társadalomképpel.

A Társaság látszat-egysége nem tartott sokáig, hiszen 1901. tavaszától a konzervatív tagság már nem kívánt aktívan részt venni a közös munkálatokban³, majd két évvel később újabb törés következett be. Az egyik tábor (Jászi, Somló, Wildner) azt a véleményt osztotta, hogy a jövőben a Huszadik Századnak egyáltalában nem kellene napi politikával foglalkoznia, inkább csak szakmai, tudományos írásokat közölnie. A másik tábor – többek között Gratz vezetésével – ellenben azt képviselte, hogy a politikának feltétlenül meg kell jelennie a lap hasábjain, hiszen a Huszadik Század egyrészt ennek köszönhettem gyorsan kivívott népszerűségét, másrészt pedig politikai küldetése az, hogy színtere legyen a progresszív, liberális gondolatoknak. A többség, vagyis Jásziék azonban úgy határoztak, hogy a politika nemkívánatos eleme a folyóiratnak, így ennek hatására Gratz lemondott a szerkesztői pozíciójáról⁴. Újabb távolodási momentumként lehet értékelni a radikálisabb és a konzervatívabb tagság között az 1904 tavaszán megrendezett konferenciát A társadalmi fejlődés iránya címmel, amelynek célját a Társaság akként határozta meg, hogy mindazon társadalmi eszméket, „melyek a nemzeti lét alakulására okvetlenül visszahatnak”⁵ egy-egy szakavatott ismerője mutasson be, hogy ezáltal mindazon téveszméket szertefoszlassák, amelyek a tárgyalt gondolati rendszerekhez a közgondolkodásban kapcsolódtak; ezt követően pedig vitákat szerveztek az elhangzottakkal kapcsolatban. Az előadásokon elhangzottak, valamint a kapcsolódó hozzászólások olyan mélységű eszmei távolságot mutattak az egyes előadók között, mely véleményem szerint már ekkor teljes mér-

tékben megkérdőjelezte a Társaság és a folyóirat egységességét, miként Jászi megfogalmazta Tíz év című cikkében: „Az egység jóformán csak annyi volt, hogy mindenki elégedetlen volt az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével, s elmaradtnak vagy korruptnak vélte az azt intéző emberek többségét.”⁶

1.2. Belpolitikai válság Magyarországon 1905-1906 között

Az ellentétek kicsúcsosodásában döntő szerepet játszott az 1905-1906-os belpolitikai válság, melyről éppen ezért feltétlenül szólnunk kell röviden.

Az 1905 januárjára kitűzött parlamenti választások eredményeként Magyarországon megtörtént az, amit korábban elképzelhetetlennek tartott az uralkodó és a közvélemény: 1867 óta először esett az meg, hogy a kormány és pártja, a Szabadelvű Párt elveszítette abszolút többségét az általános választásokon, s a legtöbb szavazat az ellenzéki Függetlenségi Pártra esett. Bár a kormánypárt elvesztette többségét, a hatvanhetes alapokon álló pártok (Andrássy vezette disszidensek, Bánffy Dezső alapította új párt, a nemzeti párt és a függetlenek) továbbra is többségben voltak a Parlamentben. Tisza és pártja vereségét az okozta, hogy „képtelennek mutatkozott a Monarchia dualista áramlatain belül mutatkozó gazdasági és politikai érdekelletétek rugalmasabb eszközökkel, politikai módosításokkal történő átmeneti rendezésére.”⁷ A pártok és a közvélemény is egyaránt elfogadhatónak tartotta a koalíciós kormányzást, azonban Ferenc József a választások után Tiszát bízta meg a kormányzati ügyek ideiglenes továbbvitelével, bár ezzel párhuzamosan hozzákezdett az alkotmányos megoldás kidolgozásához. Az uralkodó, a megoldáskeresés eredményeként február 3-án felajánlotta Andrássy Gyulának a koalíciós kormány megalakítását, mely döntésével június közepéig elhúzódó kormányzati huzavona kezdődött. A disszidensek vezetője nem volt képes kihasználni az ölébe hullott lehetőséget, sem ekkor, sem két hónappal később, hiszen a függetlenségi párt követelése, az önálló vámterület létrehozása nem volt sem Andrássy, sem Ferenc József számára elfogadható, továbbá az uralkodó Andrássy katonai kívánalmai iránt sem mutatott engedékenységet. A hazai politika érdeklődése 1905 tavaszán már egyértelműen a vámkérdés körül folyt, s a koalíció programját tartalmazó áprilisi feliratban szereplő, a távoli jövőre halasztott önálló vámterület megvalósításának ötletét a legtöbb hazai érdekcsoport támogatta. A májusban is folytatódó koalíciós tárgyalások zátonyra futottak, ezért Ferenc József, megkerülve a koalíciót, egy ügyvivő kormány kidolgozásának tervét vette fontolóra. Ennek eredményeként június 18-án felmenté Tiszát, egyben kinevezte a királyi testőrség kapitányát, báró Fejérváry Gézát a kormány élére. A király Fejérváry számára kijelölte a követendő irányvonalat is, melyben lényegében az áprilisi felirat⁸ elképzeléseit fogalmazta meg, a katonai követelések egyértelmű elutasításával. Fejérváry alkotmányellenes kormányának megalakulása egy több mint egy éves válságperiódus kezdetét jelentette Magyarországon. Kristóffy József belügyminiszter a munkásság megnyerése érdekében tervbe vette a választójogi reform felújítását (ezzel egyben meghatározta a további politikai diskurzus témáját), azt remélve, hogy ezzel elkerülheti a további sztrájkok és tünteté-

sek sorozatát. A szociáldemokraták a választójogi mozgalom élére álltak, ezzel szemben a koalíció tulajdonképpen elutasította a választójogi reformot, mely döntésük a munkásság körében heves felháborodást váltott ki, az ellenzéki politikusok - köztük Bartha Miklós, Kossuth Ferenc - pedig igyekeztek a munkásságot negatív színben feltüntetni, s az országot a szocializmus veszélyével riogatni. A választójogi küzdelemben fontos megemlíteni az 1905. augusztus 26-án a nyilvánosság előtt megjelenő Általános Titkos Választói Jog Ligát, melyet Jászi, Gratz és még négy társuk alapított. Céljuk az volt, hogy egyesítsék azon politikai erőket, melyek valamilyen módon támogatták és kiálltak a választójogi reform mellett. A koalíció felismerve, hogy előnyére válhat a későbbiekben, ha meg tudná szerezni a liga vezetői pozícióit, saját embereit próbálta a vezetőségbe ültetni, kevés sikerrel és hatékonysággal. A szeptember 15-re tervezett munkásmegmozduláson, a „vörös pénteken” a fővárosban korábban soha nem látott munkástömegek mentek ki az utcára tüntetni. A függetlenségi pártnak válaszulnia kellett az eseményekre: a pártértekezleten ismét felmerült a választójogi reform szükségessége, ám végül úgy határoztak, hogy a reformról csak a nemzeti követelések teljesülését követően érdemes beszélni. Az uralkodó szeptember 23-ára rendelte magához a koalíció képviselőit, bízva abban, hogy az ellenzéki pártok engedve makacsságukból, elfogadják az általa felajánlott kormányprogramot, ám érdemi tárgyalás és döntés nem született a felek között, az ellenzék dolgavégezetlenül tért vissza Magyarországra. Szeptemberre és október elejére a szociáldemokraták és a koalíció között viszonyt leginkább az ellenségeskedés állapotával lehet leírni, jelentős utcai összecsapások bontakoztak ki a felek között. Eközben a király szeptember végén elővette a hónap elején lemondott Fejérváry bárót, hogy október 16-án ismételten kinevezze a kormány élére, aki programjában ígéretet tett a társadalmi-gazdasági problémák kezelésére, ám a program igazi jelentős eleme az általános, titkos és községenkénti szavazati jog kidolgozásának deklarálása volt, ám „valójában nem teljesen általános és egyenlő szavazati jogról volt szó. A társadalmi és nemzeti census megmaradt volna. Fejérváry előadása szerint a szavazók számának meghatározására lehetett számítani.”⁹ Ezzel párhuzamosan a koalíció a választójogi reform ismételt elővétele miatt még hevesebben fordult szembe a Fejérváry kormánnyal.

1905 őszén megindult a koalíció átrendeződése, s a hatvanhetes eszmék mentén történő összefogása. Az alkotmánypárt, az új, hatvanhetes eszmék alapján november 19-én alakult meg, vezetője Andrássy Gyula lett, s programjukból már kihagyták a katonai követeléseket. Novemberre a koalíció és a kormányzat között még élesebbé vált a viszony, növekedett az ellenzék által támogatott zavargások száma, s ebben az időszakban lett a legerősebb a koalíció szocializmusellenessége, annak sajtó általi közvetítése, továbbra is szembehelyezkedve az általános választójogi reformmal. 1906 elejére az ellenzék bizonyos csoportjai – leginkább a hatvanhetes alapokon álló pártok – szóba hozták a kormányra kerülés érdekében Ferenc József követeléseinek elfogadását, ám végül e csoportok háttérbe szorultak. Január végén Andrássy ismét az uralkodóval tárgyalt a koalíció módosított programjáról, melyben megfogalmazódott az önálló vámterület távoli jövőre vonatkozó megvalósítása, illetve a katonai

engedményeket a szavazópolgárok döntésétől tette függővé. Ferenc József február elején elutasította a követeléseket. Februárban a Parlament feloszlításának eseménye borzolta a koalíció és a lakosság tömegeinek kedélyállapotát, s tüntetéseket helyeztek kilátásba, ám mindezek mellett az uralkodó és a koalíció szinte folyamatosan tárgyalt egymással, melynek áprilisa lett meg az eredménye. Április 8-án a kompromisszumok révén megalakulhatott a koalíciós kormány, melynek elnöke Wekerle Sándor lett, akit maga Kossuth Ferenc javasolt a pártszövetség részéről, s ugyanekkor lett felmentve a Fejérváry-kormány. Az új kormány programjában javarészt elfogadta Ferenc József programját, s a választójogi reform is helyet kapott, igaz, csak mint a legutolsók között megvalósítandó elemek egyike. Az eskütételt követően a kormány kiírta az új választásokat, melyet április végén és május elején le is bonyolítottak.

1.3. A Magyar Társadalomtudományi Társaság válsága

Az 1905-1906. évi belpolitikai válság eseményei és hatásai átgyűrűztek a Társadalomtudományi Társaság és a folyóirat működésébe is. 1905 nyarán Gratz Gusztáv körlevelet írt a szerkesztőbizottság tagjaihoz, melyben az események kapcsán kifejtette azon véleményét, hogy sajnálatos módon a Társaság elkanyarodott eredeti célkitűzéseitől, s túlságosan a radikális és szocialista eszmék mentén szerveződtek a munkálatok, s ismét hitet tett a napi politika közvetítése mellett. A szerkesztőbizottság válaszlevelében Gratz vádjait visszautasította: „Mi csak a nagy elvekkel és az irányokkal foglalkozhatunk, de nem azzal, ami azokból a mai szomorú politikánkba belefér”.¹⁰ Egy évvel később következett be az igazi szakítás, melyre okot a fentebb tárgyalt Kristóffy-féle politikai manőver adott. A Társaság rendes évi választmányi választásán Kristóffy belügyminiszter társasági tagságát a szabályok szerint megújították, melynek eredményeként Gratz és Hegedüs politikai támadást indított a belügyminiszter ellen, hiszen korábbi ígérete ellenére a választójogi ígéreteket nem hajtották végre, s ezért helyére másik személyt javasoltak a választmányba, azonban e kérésüket nem vették figyelembe. 1906. július 20-án lemondott a Társadalomtudományi Társaság elnöke, Andrassy Gyula, melynek következtében a közgyűlés összehívása szükséges lépéssé vált. Ekkor már tisztán látszódott a két tábor: a nemzeti érzelmű, liberális jobbszárny (Gratz, Hegedüs Loránt, Wolfner Pál) és a polgári radikálisok, szocialisták (Jászi, Somló, Pikler) csoportja. 1906. augusztus 7-én következett be az események utolsó mozzanata: a sebtében összehívott rendkívüli közgyűlésen a polgári radikális és szocialista csoport győzedelmeskedett, a Gratz-Hegedüs-Farkas-féle csoportot pedig kiutasították a társaságból, melyet a szerkesztőség a következő kijelentésével kommentált: „...a Társadalomtudományi Társaságban egyszerűen ama differentáció folyamata ment végbe, mely a közel jövőben az egész országban le fog folyni.¹¹”, s a „modern társadalmi haladás” fog győzedelmeskedni a „megkövült hatalmi maradiság felett”. Ezt követően a Társaság és a Huszadik Század teljes egészében a polgári radikálisok és szocialisták szellemi irányítása alá került, az új programot, akárcsak az első szám megjelenésekor, most is Jászi közvetítette „Az új Magyarország felé”¹² című tanulmányában.

2. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása

Az követően tehát, hogy 1906 augusztusában a korábban a Társaságból kilépett konzervatív erők után a liberális jobboldali tagság is kivonult, a távozók hozzáláttak saját társadalomtudományi fórumuk megszervezéséhez. 1906 novemberében a létrehozandó Magyar Társadalomtudományi Egyesület előkészítő bizottsága felhívást tett közzé, mely szerint céljuk egy nemzeti alapon fennálló társadalomtudományi egyesület megalapítása, mivel szükségesnek tartják, „hogy a társadalomtudományoknak magyar szellemű és történeti alapon álló, de a korral haladó és lehetőleg sokoldalú művelésére a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatára megfelelő szervezet és életműszer létesüljön.”¹³ Az Egyesület, melynek székhelyét a pezsgő közélettel rendelkező székesfővárosban kívánták berendezni, mihamarabbi feladatúul egy saját folyóirat, a Magyar Társadalomtudományi Szemle kiadását tűzte ki, azonban csak 1908-tól teremtődtek meg ehhez az anyagi kondíciók. A bizottság felhívásban már szerepel az Egyesület szakmai működésének az alapítók által meghatározott kettős kritériuma, egyben eszmeiségük credo-ja:

- a magyar nemzet aktuális, de a múltban gyökeredző társadalmi, gazdasági kérdéseivel kell foglalkozni,
- s mindezt szigorúan tudományos, objektív és összehasonlító alapon, pártpolitikai irányzatok befolyásától mentesen kell végezni.

1906. november 21-én az első felhívás aláírói jelenlétében az Országos Magyar Szövetség helyiségében Gaal Jenő elnöklete alatt megalakult az előkészítő bizottság, mely két albizottságot választott soraiából. Az első számú albizottság, melynek tagjai dr. Gaal Jenő, dr. Apáthy István, dr. Timon Ákos, dr. Földes Béla, dr. Thirring Gusztáv, dr. Ajtay József és dr. Szemenyei Kornél, feladatúul az Egyesület alapszabályzatának kidolgozását kapta. A második számú bizottság feladata a propaganda vezetése, az Egyesület népszerűsítése volt, dr. Marczali Henrik, dr. Gaal Jenő, dr. Hornyánszky Gyula, gróf Bánffy Miklós, dr. Vári Rezső, dr. Farkas Pál, dr. Thirring Gusztáv és dr. Jancsó Benedek részvételével.

Az 1907. április 28-ára összehívott alakuló közgyűlésen elfogadták az Egyesület szerkezeti alapszabályát, valamint megválasztották a választmány tagjait. 1907. június 3-án, vasárnap 11 órakor a műegyetem tanácstermében került sor a választmány megalakulására, melyen megjelentek a választmányi tagok. Az alakuló ülés célja az igazgatóság és a tisztikar megválasztása (három titkár, pénztárnok, ellenőr, a szakbizottságok megválasztása) volt; elsőként tehát a választmányi tagok egyhangú döntéssel megválasztották a három igazgatót: Apáthy Istvánt, Gaal Jenőt és Jancsó Benedeket, majd ezt követően megalapították a hat szakbizottságot: jogi, közgazdasági, társadalomtudományi, szociálpolitikai, munkásügyi és a szabadoktatási bizottságokat. Ezután került sor a titkárok, a pénztáros és az ellenőr megválasztására. A választmány a továbbiakban döntött az egyesület saját szakfolyóiratának megalapításáról és 1908 januárjában történő kiadásáról, valamint a választmány az alábbiakban állapodott meg:

– Kassán és Kolozsvárott létrehozzák a helyi bizottságokat,
 – az ügyviteli szabályok kidolgozása az igazgatóság feladata lesz,
 – ez eddig jelentkeztek automatikusan az Egyesület tagjává válnak,
 – az igazgatóság feladata lesz a tagdíjak beszédése az alakulási költségek fedezésére.
 A következő választmányi gyűlésre 1907. október 10-én került sor, mely első feladatának azt tekintette, hogy az Egyesület saját szakfolyóirata a lehető leghamarabb megjelenhessen, melynek pontos időpontjával a következő év január 15-ét jelölték meg, a szerkesztői pozíció betöltésére pedig dr. Palágyi Menyhértet kérték fel. A november 26-ai ülésen a választmány elhatározta, hogy több nyilvános előadást fog rendezni az Egyesület, annak érdekében, hogy céljait és elképzeléseit a közvélemény, a közönség mihamarabb megismerhesse. Az előadások megtartására Apáthy Istvánt és Palágyi Menyhértet kérték fel.

3. Az Egyesület koncepciói

Az Egyesület céljairól, illetve az előtte álló feladatokról már közvetlenül az alakuló közgyűlésen értesülhetett a hallgatóság, illetve a tagság, hiszen Gaal Jenő megnyitóbeszédében és Apáthy István előadásában már pregnánsan megfogalmazódtak az alapelvek, s a későbbi előadásaikban és tanulmányaikban ők, illetve Palágyi Menyhért is lerakták a további munkálatok elvi alapjait.

A szellemi vezetőség – Apáthy, Gaal és Palágyi - a célok és feladatok tekintetében nagyjából közös állásponton volt az Egyesület megalakulásakor. Gaal hangsúlyozza, hogy a feladat, amit az Egyesület magára vállalt, nem könnyű: „az egész magyar nemzet által maradandó haszonnal folyton szem előtt tartandó társadalomtani igazságokat tisztázni”¹⁴, s ez utóbbiak alapján a magyar nemzet számára az igazán kedvező és hatékony irányt kell kimutatni és érvényre juttatni. Jelszava: a Magyar Társadalomtudományi Egyesület legyen tudományos és magyar! Mit is értett ezen a kívánalmán Gaal? Az Egyesület először is a tiszta tudományosság minden kritériumát betartva fogalmazza meg elképzeléseit, azaz legyen teljesen független, tárgyilagos, csak a tényeket vizsgálja a természeti törvények mindenkor szem előtt tartásával. Másodszor pedig az Egyesület legyen magyar, azaz a hazai társadalmi viszonyokat, problémákat tekintse legfontosabb vizsgálati tárgyának, melynek során Gaal szerint „érvényesíteni kell az önzetlen magyar nemzeti érzést”¹⁵, valamint a hazai szociológusoknak nem elsősorban az emberiség, hanem a magyar nemzet, társadalom java érdekében kell munkálkodni és szolgálni. Tehát nem nemzetközi szociológiát kell művelni, hanem magyar szociológiát: társadalmi tudományt csak nemzeti alapon lehet sikerrel művelni. Apáthy szintén a fentiek mellett tesz hitet: olyan társadalomtudományi egyesületet kell létrehozni, mely magyar társadalomtudományt művel. Nem magyar egyesületet a társadalomtudomány művelésére, hanem egyesületet a magyar társadalomtudomány művelésére. A tudományt magyarul művelni, a szellemi eszközöket a magyar nemzeti sajátosságokból meríteni, s azt a nemzet továbbfejlődésének szolgálatába állítani. Összességében tehát szigorúan tudományos megállapítások és diagnózisok

szükségeltetnek a magyar nemzet zsákutcából történő kivezetéséhez és a megfelelően átgondolt és megtervezett kedvező fejlődési pályára állításához, miként Apáthy hangsúlyozta: „Nem elméleteket szőni csupán, hanem tenni, hatni is akarunk, és pedig a mai nemzedékre, nem egy jövőre.”¹⁶

Az Egyesület értékviszonyulását egyértelműen jelzi, hogy a korszak forgalomban lévő társadalmi eszméi közül melyeket érezte magáénak. Mielőtt azonban ennek tárgyalásához hozzákezdénénk, néhány fontos dolgot le kell szögezni. A XX. század eleji társadalmi eszmék – gondolok itt az anarchizmusra, konzervativizmusra, liberalizmusra és szocializmusra – tartalma, célkitűzései és eszközei egészen más jellegűek voltak, mint amit XX. század végén, XXI. század elején tapasztalhattunk. Ez természetes jelenség, hiszen e nagy társadalmi eszmék is állandó változáson mentek keresztül a XX. században, s igyekeztek alkalmazkodni az adott korszak megváltozott követelményeihez s problémáihoz. Az anarchista és szocialista törekvések korabeli megítélésére a XX. század első évtizedében rávetette árnyékát a nagy munkástüntetések és sztrájkok sorozatai, az első orosz forradalomban tapasztalt negatívumok; az újkonzervativizmus megjelenésére a szocialista és liberális csoportok reagáltak hevesen, s a fejlődés akadályozóit látták képviselőiben; a liberalizmus ellen pedig mind a szocialisták, mind a konzervatívok felléptek, előbbieket bírálva az elnyomó kapitalista politikai-gazdasági-társadalmi rendszer kiépítéséért, utóbbiak értékromboló tetteiért.

Az Egyesület kapcsolódott a XIX. század harmadik harmadában megjelenő neokonzervatív áramlathoz, ekként egyfajta konzerváló álláspontra helyezkedett be, mely konzerváció elsősorban a magyar társadalomban fennálló nemzeti értékekhez és intézményekhez kapcsolódóan kristályosodott ki, azonban e megőrzés nem mindenekfelett megkövetelt jellegű, hanem az ésszerűség által behatárolt. Miként ezt Gaal hangsúlyozta: az emberiség természetének „a haladás és a conservatismus ésszerű váltakozása felel meg”¹⁷, ezért feltétlenül szükséges eltávolítani „intézményeink korhadt, elavult és magukat túlélte részeit, mivel a maradás azzal az óriási veszéllyel fenyeget, hogy a múlt sok, még mindig becses alkotását a rohamos átalakulás elsepri.”¹⁸ A konzerváció, miként az intézmények esetében is láthattuk, nem zárólagos, így a tudomány esetében is a fentiek érvényesek: „Minden tudományos igazságnak el kell tűrnie, hogy bármely pillanatban kétségbe vonják és alapjait új vizsgálat alá vessék. Ha nem tűri, akkor már dogma és nem beszélünk róla többé.”¹⁹ Mint a fentiekből kitűnik, a liberalizmus számukra nemkívánatos jelenség, mely értékromboló és kapkodó haladást próbál megvalósítani, s újításai mindig öncélúak. Gaal szerint a liberalizmus megjelenése biztos jele annak, amit ő a nemzeti életosztón hanyatlásával magyaráz. A nemzeti életosztón Gaal megfogalmazásában „abban áll, hogy a nép minél több egyéne külön-külön és szerves közösségeikben mélyebb gondolkodás és nagyobb nehézségek nélkül, mintegy tapintat által vezetettve, önkéntelenül és megszokásból túlnyomólag azt tegye, ami neki és a legnagyobb szerves közösségnek, melyhez tartozik, hosszabb időt és gyakorlatot tekintve mindig a leghasznosabb.”²⁰ Tehát egyfajta spontán racionalitás mentén cselekednek az egyének,

úgy, hogy az mindig kedvező a nemzet számára. Ha ez nem kellőképpen erős a nemzetek életében, akkor jelenik meg a liberalizmus. Amiként a konzervativizmus és a liberalizmussal kapcsolatos állásfoglalás az Egyesület vezetőségének tanulmányaiból megállapíthatóan viszonylag egyértelműnek tűnik, a szocializmussal kapcsolatosan az egység kevésbé állapítható meg. Apáthy magát szocialistának tartja, ám elutasítja az egyoldalú gazdasági szocializmust (túlzottan egyoldalú magyarázatnak tartja), és az ezt létrehozó német és osztrák szocializmust, s egy, a sajátos magyar viszonyokon nyugvó szocializmus létrehozását sürgeti: „Tudományos alapon, egy magyar szocializmus kialakulását munkálni: ez a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek egyik fő feladata.”²¹ Palágyi Apáthyval szemben fogalmazta meg álláspontját, ő kifejezetten a szocializmussal szemben helyezkedett el. Első lépésként, amikor a szociológia kialakulását vizsgálja, Saint-Simonhoz érve kijelenti, hogy ő is inkább az osztályok keletkezésével és uralmának kérdésével foglalkozott ahelyett, hogy a nemzetet vizsgálta volna, s ennek okaként az utópista szocialista sajátos élettörténetét jelöli meg. Palágyi tehát az osztályokat, mint sajátos vizsgálódási tárgyat eleve elveti és károsnak tekinti²². Marxról szóló tanulmányában hasonlóképpen jár el: először felvázolja, hogy a marxi internacionalizmus – mely a valóságban nem is internacionális, hanem csupán csak német, ekként a németiség uralomra töréséért küzd – nem kedvez a nemzeti fejlődésnek; majd pedig ezen megállapítását igyekszik igazolni Marx élettörténetének elemzésével. Palágyi meglátása szerint, ha megvizsgáljuk Marx elméleti munkásságát, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az attól függően alakult és változott, hogy Marx éppen hol élt: a Rajna-vidék, Párizs és London más-más elméleti formációkat hozott be elméletébe, s az egyéni eseményeket – Palágyi szerint – túlzó és káros eljárásával általánosította a világtörténetre vonatkozóan.

Az Egyesület a szociológia tudományát kizárólag nemzeti alapon kívánta művelni, s ekként nem a magyar társadalmat, hanem a magyar nemzetet tekintette a szociológiai vizsgálódás tárgyának. Palágyi a szociológia kialakulásának vizsgálatakor jutott arra a következtetésre, hogy a szociológia hibás alapokról indult ki, hiszen amellett, hogy a Saint-Simon által felvetett problémákkal (osztályok kialakulása és uralma) kezdett foglalkozni, nem távolította el magától a comte-i, spenceri naturalista szemléletet.²³ Ez utóbbi, az organicista iskola – mely Palágyi szerint nem más, mint szimpla tévelygés, Spencer, De Greef, Lilienfeld és Schaeffle tévelygése – hozadéka az, hogy metaforái révén, mellyel a társadalmat vizsgálni igyekezett, a szociológiára kettős vesztély leselkedett: egyrészt a legjelentősebb szociológiai fogalom, a nemzet kikerül szemlélődésének centrumából, másrészt pedig ezzel párhuzamosan nem lesz képes arról nyilatkozni, hogy valójában mi vizsgálatának tárgya. Ennek oka nem más, mint hogy az organicista szemlélet a nemzet fogalmát nem tudta megfeleltetni semmilyen, a természet világából vett analógiával, s így nem is vizsgálta. Palágyi kijelenti, hogy szerencsére az organicista iskola hanyatlásban van, s helyét egyre inkább a kritikai vizsgálódás veszi át. Nézete szerint minden társadalmi tudomány lényege a nemzetfogalom, s a szociológia létrejöttéhez csak ebből lehet kiindulni. Ez utóbbival Apáthy is egyetértett, azonban ő Palágyival szemben kifejezetten az organicista tanítás mel-

lett foglalt állást, mely bizonyos szempontból érthető, hiszen Apáthy a Ferenc József Tudományegyetem Állattani Intézetének professzoraként folytatta kutatásait, ekképpen szemlélete több irányból alakult. Apáthy megfogalmazza azon vágyát, – mely egyébként a szociológia létrejöttének időszakában a társadalomtan művelők egyik legalapvetőbb kívánalma és célja volt – hogy a társadalomtan legyen természettudomány, mellyel összefüggésben a természettudományokat három csoportba sorolta be, – az anorganikus természettudományok, – élettudományok, – társadalomtudományok csoportjába.

Véleménye szerint a szociológia leginkább az élettudományokkal, s közülük is a fejlődéstannal van a legszorosabb kapcsolatban, s megfogalmazásában „Társadalomtan (szociológiának) nevezhetjük ama törekvések foglatát, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoznak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.”²⁴, és a szociológia olyan fejlődéstan, amely a gyakorlati alkalmazásra kell, hogy törekedjen. Apáthy december 10-én megtartott előadásában ezt tovább taglalja, hiszen itt már az élő szervezet (organizmus) és a társadalmi szervezet analógiáját hozza: miként az élő szervezetnek alapegysége a sejt, a társadalmi szervezeté pedig a család, mely család révén integrálódik az egyén a társadalmi szervezetbe. Az egyes ember, az egyén a társadalmi szervezetnek nem a sejtje, hanem elemi orgánuma. Egy másik tanulmányában a szociológiát a tudomány két fő csoportjának eredőjeként, a természettudományok és a társadalmi/történeti tudományoknak mintegy közös metszéspontjaként definiálta, a társadalomtan négy alapigazságát pedig a következőkben jelöli meg:

- van emberi fejlődés,
- az emberi fejlődés következménye a társadalmi együttélés,
- az igazi fejlődés a független továbbfejlődés,
- az emberi fejlődés nemzetenként determinált.²⁵

Nézőpontja szerint, bár a szociológiában és természettudományokban megfigyelt törvényszerűségek nem azonos jellegűek, a társadalomtanban is érvényesnek kell lennie a természettudományok négy sarkételének:

- „1. Causa aequat effectum elve, azaz az ok és okozat viszonya: ok nélkül semmi sem történik.
2. Egy magában teljesen egynemű rendszer önmagából kiindulólág nem változhatik úgy meg, hogy részei egymástól különbözőkké legyenek.
3. Változásra képes rendszerben a változás mindig onnét indul ki, ahol a változásra való hajlandóság, illetőleg a változásra törekvő erő a legnagyobb, föltéve, hogy ez azt az erőt semmi sem ellensúlyozza.
4. Minden, ami történik, csak úgy történhetik, amint megtörténik, vagyis az okoknak egy adott constellációja következhetik.”²⁶

Apáthy organicista, darwinista iskolára emlékeztető elképzelései jó néhány kérdést felvetnek, melyek közül kettőt feltétlenül megemlíteni szándékozok:

Egyrészt Apáthynek az élő szervezetekről és társadalmi szervezetekről szóló koncepciói véleményem szerint mindenképpen visszalépést jelentenek a korábbi – azaz a szakadást megelőző – állapothoz képest, hiszen a Társadalomtudományi Társaság már jóval korábban, hozzávetőlegesen Spencer 1903-as halálát követően eltávolodott az evolucionista, organicista szemlélettől, s egyre inkább a polgári radikális, szocialista alapokra helyezte tevékenységét.

Másrészt érezhető – bár egymás számára nem kimondott – ellentét feszül Palágyi és Apáthy között az organicista-evolucionista álláspont tekintetében, azonban legalábbis az 1908-as évben ebből – jelenlegi ismereteim szerint – nem történt semmiféle öszeütközés a két tudós között.

A haladás, fejlődés törvényeinek megállapítása a szociológia legelső, önmaga által felállított feladatának bizonyult, elég csak Comte, Spencer, és Durkheim munkásságát áttekinteni e kijelentés megalapozására. A haladás és fejlődés a magyar történelemben olyan jellegű követelmények, melyek a reformkortól kezdve meghatározták a magyar társadalom minden szféráját, s attól függően, hogy milyen jellegű megoldások kristályosodtak ki, nagyjából két álláspont különböztethető meg:

- egy nyugati, külföldi mintákat, modelleket meghonosítani kívánó álláspont, és
- egy autochton, a hazai erőforrásokra, értékekre és intézményekre építő elképzelés.

A Társaság, főleg 1906-tól kezdődően egyre inkább hitet tett a radikális, gyors változások mellett, ám az Egyesület ezzel ellentétes felfogást tett magáévá. Elképzelésük szerint a társadalmi, nemzeti fejlődés csak lassan, nyugodt tempóban hajtható végre, tehát egyfajta értékőrző, fontolva haladás lehet igazán hatékony. Apáthy a forradalmakat, mint tartós változásokat kieszközölő módszereket elveti, mivel szerinte a fejlődést siettetni és kierőszakolni felesleges és kártékony. Ezzel összefüggésben a szociológia és az értelmiség feladatául a sajátos nemzeti fejlődési törvények múltbeli és jövőbeli tartalmának tudományos meghatározását tűzte ki az Egyesület, hiszen álláspontjuk szerint minden nemzet számára sajátos nemzeti fejlődéstörvények alapján lehet csak kidolgozni a szükséges feladatok körét. Az intézmények, megoldások átvételét Apáthy elveti, s álláspontja szerint csak olyan intézmények kellenek, „amelyek magyar talajból sarjadznak s a magyar nemzet történetébe visszanyúló gyökerekből táplálkoznak.”²⁷ Palágyi szerint addig, míg a szociológia nem képes bebizonyítani, hogy a nemzetek létrejötté szükségzerű az emberiség történetében, addig az emberi haladás lehetetlenség.²⁸

A nemzet mint fogalom és mint központi vizsgálódási tárgy kitüntetett szerepet játszik az Egyesület eszmei koncepciójában, ennél fogva viszonylag gyakran tárgyalt elem. Meggyőződésük szerint a nemzet mint formáció felette áll akár a társadalom, akár az állam formációin, ez a legnemesebb emberi szerveződés, „egyetemes jellegű, olyan közösség, mely a saját egyéni módja szerint az emberiség összes életfeladatainak megoldására vállalkozik.”²⁹ Fontos megemlíteni, illetve árnyalni a képet: a nemzet ilyen jellegű hangsúlyozása, kiemelése nem vezet egy agresszív-nacionalista szemlélet vállalásához. Apáthy hangsúlyozza, hogy bár a fejlődés csak nemzeti kereteken belül, a nemzeti értékeken alapulva történhetik meg, fontosnak tartja a külvilág felé tekintést is, hiszen

mint írja: mindenkitől és mindenütt tanulni kell, csak arra kell figyelni, hogy ezt miként interpretáljuk, ültetjük a magyar társadalomba.³⁰ Ezzel összhangban, Palágyi, amikor Kant és Fichte nyomán vizsgálja a nemzet és a világpolgárság lehetőségeit, amellettt hogy az utóbbit elveti, feltétlen hitet tesz a nemzetek közötti kölcsönös együttműködés és versengés mellett, mert meglátása szerint „aki saját nemzetének kiválóságát a többinek lebecsülésére alapítja, az nem juthat el a nemzet igazi fogalmához.”³¹ Mivel az Egyesület a nemzeti eszme ilyen jellegű hangsúlyozását tekintette fontos elvének, ezzel párhuzamosan viszont elutasította a túlzott internacionalista szemléletet, többek között ezért is határolódtak élesen el a Társadalomtudományi Társaság nemzetköziségétől.

4. Az Egyesület tagsága

Ahhoz, hogy bármely társadalmi szervezet megalakulását kellő távlatokban elemezhessük, mindenképpen szükséges az adott szervezet tagságát is közelebbről szemügyre venni, s különösen érdekes lehet ez egy szociológiával foglalkozó egyesület esetében. A Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek működése kezdetekor összesen 519 természetes és 20 kollektív tagja volt. Az ügyrendi szabályzat szerint bárki tagja lehet az Egyesületnek, aki legalább két tag támogatását bírja, s elfogadja a szervezeti szabályokat.

A természetes személyeket elsőként az iskolai végzettségük alapján elemeztem. Az 519 személyből csupán 284 főnél (ez a teljes tagság 55 százaléka) lehetett egyértelműen megállapítani, hogy a felsőfokú végzettségét milyen tudományterületen belül szerezte, a fennmaradó 234 fő esetében tehát erre nem volt mód. Összesen nyolc dimenzióban – jogi, orvosi, mérnöki, bölcsész, természettudományi, közgazdász/gazdasági, képzőművészeti, művészeti - történt a vizsgálat, melynek során a következő eredményeket kaptam (1. táblázat). Mint a táblázat adataiból látható, az egyesületi tagság kétharmada a jogi végzettséggel rendelkezők közül került ki, ami nem meglepő a magyar társadalom viszonyainak ismeretében, hiszen még a XX. század elején is, akárcsak az azt megelőző évszázadokban, a jogi végzettség volt a leggyakoribb végzettség a férfiak esetében, s az összes többi iskolai végzettség elmaradt mögötte.

1. táblázat – Az Egyesület tagságának felsőfokú iskolai végzettsége és a foglalkozási kategóriák

Iskolai végzettség	Foglalkozási szféra			Összesen
	Ismeretlen	Állami, egyházi	Magán	
jogi	1	107	80	188
bölcsész	3	33	5	41
orvosi	3	16	2	21
mérnök	7	8	2	16
gazdasági	2	5	1	8
természettudományi	0	6	0	6
képzőművészeti	0	1	2	3
művészi	0	0	1	1
Összesen	16	176	92	284

Forrás: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke³²

Mindemellett általában az összes állami (állami, vármegyei és városi) hivatal betöltéséhez elengedhetetlen volt a jogi ismeret, s mivel a hivatali pozícióknak lényegesen magasabb presztízse volt, mint a magánpályáknak, ez utóbbit igazolja az az adatsor is, mely az általam kialakított három foglalkozási szférában mutatja meg az egyes iskolai végzettségek megoszlását (1. táblázat): az összes állami, egyházi foglalkozások körében a jogi végzettséggel rendelkező egyesületi tagok aránya közel kétharmad. A jogi végzettség után a bölcsész, orvosi és mérnöki végzettség volt a leggyakoribb a tagság körében. Összességében tehát kijelenthetjük: az Egyesület, legalábbis a tagságra jellemző végzettségeket és a foglalkozási jelleget tekintve, valóságúően reprezentálja a magyar politikai-gazdasági-kulturális vezető s értelmiségi réteget. Következő lépésben a természetes személyek lakhely szerinti megoszlását vizsgáltam. Budapest székesfőváros vezető szerepe ezen a téren megkérdőjelezhetetlen, a tagság több mint fele itt lakott³³, a fennmaradó 45 százaléka pedig összesen 48 vármegyében, azokon belül 93 településen lakott a tagsági viszony keletkezésekor. A főváros után két erdélyi vármegye, Kolozs és Maros-Torda vármegye adta a legtöbb tagot, majd Veszprém vármegye és az ország középső területei, illetve Sopron és Abaúj-Torna vármegye következnek a sorban, a déli és délkeleti vármegyék pedig átlagosan öt főt adtak a tagság közé. Szinte érintetlen területnek számít Horvát-Szlavónország, valamint az északi vármegyék egy része: itt vélhetően a propaganda albizottság nem tudott hatékony munkát kifejtteni.

Felmerült, hogy célszerű lenne a természetes személyeket abból a nézőpontból megvizsgálni, hogy közöttük mekkora a zsidó származásúak aránya. A listán szereplő valamennyi személyt megvizsgálva az alábbiakat találtam:

– a családnevek alapján történő behatárolás nem feltétlenül hozott teljesen megbízható eredményt, hiszen a németes hangzású családnév nem bizonyítéka a zsidó származásnak, ezért

– teljes bizonyossággal csupán néhány személyről lehetett megállapítani izraelita származását, így a táblázat mindezek figyelembevételével lett összeállítva (2. táblázat).

2. táblázat – A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagságának származás szerinti megoszlása

Tagság összesen	Szám (fő)	Megoszlás (%)
	519	100,0
Zsidó származású tagok aránya	17	3,3
Nem zsidó származású tagok aránya	502	96,7

Forrás: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke³⁴

A kapott adatokat célszerű a Társadalomtudományi Társaság ez irányú adataihoz hasonlítani: Litván Györgyék számításai szerint a Társaság tagságának közel fele zsidó származású volt, ez az arány az Egyesület esetében a megalakuláskor nem érte el az 5 százalékot, ezért felmerült bennem a kérdés, hogy a szakítás bekövetkeztében lehetett-e szerepe ennek a dimenzióknak? Véleményem szerint közvetlenül nem, tehát arról nem beszélhetünk hogy nyílt ellentét lett volna a nem zsidó és a zsidó származású tagság között, közvetve azonban igen: a zsidó származású, nagyrészt szabadfog-

lalkozásúak inkább fogékonyabbak lehettek az úri Magyarország meggyökeresedett politikai-gazdasági-társadalmi berendezkedése elleni küzdelemre, ekként inkább csatlakoztak olyan társadalomreformer szervezetekhez, melyek a valóban radikális változásokért harcoltak (lásd Galilei-kör), és megfordítva: kevésbé szimpatizálhattak egy konzervatív szociológiai társaság elképzeléseivel, céljaival.

A kollektív tagságot tekintve azt mondhatjuk, hogy a húsz elemből mindösszesen két tag a budapesti, s az összes többi a déli országrész vármegyéiből került ki, s jellemzően könyvtárak és oktatási intézmények (illetve az oktatási intézmények tanári kara) csatlakoztak az Egyesülethez.

5. A Szemle létrehozása

Az 1907. június 13-i választmányi ülésen fogalmazódott meg az a cél, hogy az Egyesület saját szakmai folyóiratát, a Magyar Társadalomtudományi Szemlét mihamarabb létrehozzák. Az első kiadás megjelenésének az időpontját végül az október 10-i választmányi gyűlésen határozták meg: 1908. január 15.³⁵, a szerkesztőség pedig Kolozsvárról került berendezésre Palágyi Menyhért vezetésével. A Szemle első számának fedőlapján szerepel a folyóirat célkitűzése, mely szerint: „A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtanak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtanat érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvadásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyűléséről és belső életéről.”³⁶ Kinek szánták a Szemlét? Akárcsak a Huszadik Század esetében, a Szemlé is elsősorban az értelmiségnek készítették, hiszen meglátásuk szerint ez a réteg az, mely hatékonyan képes közvetíteni a társadalom többi rétegei felé az Egyesület törekvéseit, elképzeléseit: „az értelmiség az apostol”.

Apáthy fogalmazta meg a Szemle első számában a várható rendezési elveket és a folyóirat egyes tematikus egységeit.³⁷ Ezek szerint a megjelenő tanulmányok összesen négy tematikus egységbe oszthatók:

I. Mindazon tudományok és az általuk megismert igazságok és ismeretek köre, melyeket a szociológia, mint születő tudomány a megerősödése érdekében felhasználhat, pl.: antropológia, régészet, társadalomtörténet, néprajz, lélektan.

II. Azon ismeretek csoportja, melyek a társadalmi fejlődés helyes eszközeit, módszereit tudományos igénnyel megállapítják, pl.: közegészségügy, nevelésügy, közgazdaság, politika, jogtudomány.

III. E tematikus egységbe a figyelemmel kísérendő társadalmi jelenségek, nevezetesen: a társadalmi mozgalmak általános aspektusa, illetve a gazdasági szocializmus tartoznak.

IV. A társadalomtudományi tevékenységek bemutatása: az Egyesület és más egyesületek munkásságának, működésének bemutatása.

Végszó

A fenti tanulmányban kísérletet tettem a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kialakulásához vezető folyamatok fölvázolására, a formálódó koncepciók bemutatására. Természetesen, mint minden ilyen jellegű célkitűzés, nem valósulhatott meg olyanformán, hogy valamennyi fellelhető forrás felhasználásával tegyek eleget a célkitűzéseknek, ám igyekeztem a valóban releváns és fontosnak tartott tanulmányokat és egyéb írásos dokumentumot, illetve a bennük megfogalmazásra került tényeket felhasználni a dolgozat megírása során.

Felhasznált irodalom

- Apáthy István: Haeckel és az Ember In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet.
 Bolgár Elek: A szociológia fejlődése és irodalma Magyarországon In. Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
 Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
 Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Huszár Tibor: Nemzetlét – Nemzettudat – Értelmiség. Magvető könyvkiadó, Budapest 1984.
 Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé In. Huszadik Század 1907. I. kötet.
 Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika In. Huszadik Század 1900. I. kötet.
 Kempelen Béla: Magyar Zsidó Családok. Makkabi Kiadói Kft. Budapest, 1999.
 Különlenyomat a Huszadik Századból: A társadalmi fejlődés iránya. Előszó. Politzer Zsigmond és Fia könyvkereskedése Budapest, 1904.
 Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973
 Magyarország története 1890-1918. 1-2 kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
 A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjainak névjegyzéke Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet.
 Nagy Endre: A modernizáció választásai In. Eszme és valóság. Savaria University Press, Szombathely, 1993.
 Palágyi Menyhért: Marx és tanítása. Második kiadás. Szent István Társulat Kiadása, Budapest 1920.
 Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet
 Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
 Társadalomtudományi Társaság válsága In. Huszadik Század 1906. XIV. kötet
 Magyar Életrajzi Lexikon. Szerkesztő: Kenyeres Ágnes. Internetes formátum. Webcím: <http://mek.oszk.hu/00300/00355> Letöltve: 2006. november 3. 23:15:53
 Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Internetes formátum. Webcím: <http://mek.oszk.hu/03600/03630> Letöltve: 2006. november 13. 9:46:11

Jegyzetek

- Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika In. Huszadik Század 1900. I. kötet. 2. o.
- Bolgár Elek: A szociológia fejlődése és irodalma Magyarországon In. Litván György és Szűcs László: A szociológia első magyar műhelye I. kötet Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 81. o.
- E döntésük összefügg a Pikler ellen indított támadásokkal, melynek során jogbölcsletét istenkáromlónak és hazaárulónak nevezték a konzervatív-egyházi csoportok.
- Pók Attila szerint ez a döntés tulajdonképpen a polgári radikális eszmék melletti elkötelezettséget jelenti, hiszen így a korszak politikai berendezkedése ellen foglaltak állást: nem írnak a napi politikáról, így egyben elutasítják a politikai rendszert. Lásd: Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 84. o.
- Különlenyomat a Huszadik Századból: A társadalmi fejlődés iránya. Előszó. Politzer Zsigmond és Fia könyvkereskedése Budapest, 1904.
- Idézi Huszár Tibor: Nemzetlét – Nemzettudat – Értelmiség. Magvető könyvkiadó, Budapest 1984. 152.o.

- Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 25.o.
- Azaz a választójogi, adóügyi, közgazdasági és szociálpolitikai és katonai követelések, valamint az önálló vánterület kívánalma.
- Dolmányos István: A koalíció az 1905-1906.évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 116.o.
- Idézi Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 155.o.
- A Társadalomtudományi Társaság válsága In. Huszadik Század 1906. XIV. kötet 93.o.
- Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé In. Huszadik Század 1907. I. kötet. 1.o.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 4.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 1. o.
- Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 9.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 11.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4. o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4.o.
- Apáthy István: Haeckel és az Ember In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 84-85.o.
- Gaal Jenő: A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 4. o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 21. o.
- Lásd bővebben Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 24-25. o.
- Palágyi megfogalmazásában a naturalizmus az a szellemi irányzat, mely rajong ugyan a természettudományokért, ám nem hatol annak mélyére.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása In. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület közleményei I. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1907. 19-20.o.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 65-66.o.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 69-70.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 16.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 35.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 35.o.
- Apáthy István: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 16.o.
- Palágyi Menyhért: A nemzeti gondolat filozófiája In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet 38.o.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék.
- Budapesthez számítottam többek között Újpestet is.
- A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Közleményei II. Budapest 1907. Budapesti Hírlap Nyomdája. Függelék.
- Az Egyesület tagjainak évi tíz korona, külső előfizetőknek évi húsz korona az előfizetés díja.
- Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet. Fedőborító.
- Apáthy István: A társadalomtan tudományos anyaga In. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. I. kötet. 76-82.o.